

Česká zemědělská univerzita v Praze

Provozně ekonomická fakulta

Katedra psychologie

Diplomová práce

Kultura stravování hnutí Haré Krišna

Bc. Marcela Konečná

ČESKÁ ZEMĚDĚLSKÁ UNIVERZITA V PRAZE

Provozně ekonomická fakulta

ZADÁNÍ DIPLOMOVÉ PRÁCE

Marcela Konečná

Hospodářská a kulturní studia

Název práce

Kultura stravování Hnutí Hare Krišna

Název anglicky

Food culture in the Hare Krishna movement

Cíle práce

Cílem práce je zjistit, jaká kulturní specifika stravování jsou signifikantní pro Hnutí Hare Krišna v České republice.

Metodika

Teoretická část diplomové práce bude vycházet z odborných informačních zdrojů vztahujících se k dané problematice, část praktická poté z terénního výzkumu využívajícího zúčastněné pozorování a polostandardizované rozhovory.

Doporučený rozsah práce

60 – 80 stran

Klíčová slova

Hnutí Hare Krišna, stravování, vegetariánství, vědecká kultura, terénní výzkum.

Doporučené zdroje informací

DANER, Francine Jeanne. The American children of Kṛṣṇa: a study of the Hare Kṛṣṇa movement. New York: Holt, Rinehart and Winston, ©1976. ix, 118 s. Case studies in cultural anthropology. ISBN 0-03-013546-X

DOUGLAS, Mary. Čistota a nebezpečí: analýza konceptu znečištění a tabu. Vyd. 1. Praha: Malvern, 2014. 263 s. KULA. ISBN 978-80-87580-91-2.

FREEDMAN, Paul H., ed. Jídlo: dějiny chutí. 1. české vyd. Praha: Mladá fronta, 2008. 368 s. ISBN 978-80-204-1847-0

LÉVI-STRAUSS, Claude. Mythologica. [3]. Původ stolničení. Vyd. 1. Praha: Argo, 2007. 510 s., [3] s. barev. obr. příl. Capricorn; sv. 16. ISBN 978-80-7203-907-4

VOJTÍŠEK, Zdeněk. Encyklopedie náboženských směrů a hnutí v České republice: náboženství, církve, sekty, duchovní společenství. Vyd. 1. Praha: Portál, 2004. 462 s. ISBN 80-7178-798-1

Předběžný termín obhajoby

2016/17 LS – PEF

Vedoucí práce

PhDr. Sandra Kreisslová, Ph.D.

Garantující pracoviště

Katedra psychologie

Elektronicky schváleno dne 5. 12. 2016

PhDr. Pavla Rymežová, Ph.D.

Vedoucí katedry

Elektronicky schváleno dne 6. 12. 2016

Ing. Martin Pelikán, Ph.D.

Děkan

V Praze dne 26. 03. 2017

Čestné prohlášení

Prohlašuji, že svou diplomovou práci „*Kultura stravování hnutí Haré Krišna*“ jsem vypracovala samostatně pod vedením vedoucího diplomové práce a s použitím odborné literatury a dalších informačních zdrojů, které jsou citovány v práci a uvedeny v seznamu literatury na konci práce. Jako autorka uvedené diplomové práce dále prohlašuji, že jsem v souvislosti s jejím vytvořením neporušila autorská práva třetích osob.

V Praze dne 30. 3. 2017

Poděkování

Ráda bych touto cestou poděkovala PhDr. Sandře Kreisslové, Ph. D. za její ochotu a vstřícnost při poskytování cenných rad a připomínek. Další poděkování patří všem informátorům, kteří otevřeně a upřímně zodpovídali mé dotazy a zasvětili mě do tajů nejen své kuchyně.

Kultura stravování hnutí Haré Krišna

Souhrn

Diplomová práce se zabývá problematikou funkce a významu stravování pro příslušníky hnutí Haré Krišna. Sleduje otázku, jaká kulturní specifika stravování jsou signifikantní pro toto hnutí a jaké funkce a významy má pro jeho příslušníky. Práce nejdříve vymezuje pojmy a koncepty, které se ke zkoumané problematice váží. Vymezeny jsou pojmy jako kultura stravování, hostina a půst, potravinová tabu, rituální čistota a nečistota. Dále je pozornost soustředěna na vznik hnutí Haré Krišna, jeho rozšíření a základ jeho náboženské praxe. Nastíněn je rovněž vznik tohoto hnutí v České republice a jeho současné působení. Poté je řešena otázka stravování, předešlá jsou témata symboliky stravy, zásad obětování a s tím související zásady čistoty, stravovacích návyků, posvátnosti krav či potravinové soběstačnosti.

Klíčová slova: Hnutí Haré Krišna, stravování, védská kultura, funkce, význam, čistota, terénní výzkum

Food culture in the Hare Krishna movement

Summary

This thesis deals with the issue of the function and meaning of eating for the members of the Hare Krishna movement. The thesis follows the question what cultural specifics of eating are significant for this movement and what functions and meanings has for its members. The thesis first defines the terms and the concepts which are linked to the examined issue. There are defined terms such as food culture, feast and fasting, food taboos, ritual purity and impurity. In the next part, there is the attention focused on the emergence of Hare Krishna movement, its extension and basics of its religious practice. There is also outlined the emergence of this movement in the Czech Republic and its currently action. Then there is solved the question of eating, there are presented topics such as symbolism of food, the principles of sacrifices which are related to the principles of purity, eating habits, sacredness of cows or food sovereignty.

Keywords: Hare Krishna movement, eating, Vedic culture, function, meaning, purity, field research

Obsah

1	Úvod.....	10
2	Cíl práce a metodika	12
3	Literární rešerše	15
4	Teoretické zázemí práce	18
4.1	Kultura stravování.....	19
4.1.1	Funkce jídla.....	20
4.1.2	Claude Lévi-Strausse a postavení jídla v binární opozici příroda/kultura.....	23
4.2	Kultura stravování a náboženství.....	26
4.2.1	Hostina a půst.....	27
4.2.2	Tabu a postoj ke zvířatům.....	29
4.2.3	Mary Douglas a výklad „nečistého“	33
4.2.4	Marvin Harris a nahlížení na příčiny tabuizace prostřednictvím kulturního materialismu.....	36
4.3	Kultura stravování a hinduismus	38
4.3.1	Rituální čistota a nečistota	39
4.3.2	Vegetariánství	41
4.3.3	Posvátnost krav	42
5	Praktická část práce.....	45
5.1	Hnutí Haré Krišna – kořeny, vznik a působení.....	45
5.1.1	Otec hnutí – Šríla Prabhupáda	47
5.1.2	Budování ISKCONu	49
5.1.3	Praktická rovina oddané služby	50
5.1.4	Vzhled oddaných	55
5.2	Hnutí Haré Krišna v České republice	56
5.2.1	Střediska hnutí v České republice.....	57

5.3	Kultura stravování hnutí Haré Krišna	58
5.3.1	Stravování v kvalitě dobra	59
5.3.2	Postoj k masu	62
5.3.3	Prasádam	68
5.3.4	Zásady obětování a stravovací návyky	73
5.3.5	Farma Krišnův dvůr	79
6	Zhodnocení výsledků terénního výzkumu	89
7	Závěr	93
8	Seznam použitých zdrojů	95
9	Seznam tabulek	101

1 Úvod

Dnešní globalizovaný svět se mimo jiné zasloužil o průniky nových kultur a náboženských hnutí do dnešní západní kultury, která se tak stala místem značně nábožensky různorodým. Každá z těchto nových kultur s sebou přináší část svých tradic a kulturních vzorců, kterými obohacuje své nové působiště. To se týká rovněž stravovacích modelů, jenž se poměrně rychle mohou stát součástí místní kuchyně. Tradiční jídelníček západních kultur se tak neustále mění spolu s tím, jak se mění rozmanitost jejich obyvatel a současných společenských trendů. Zcela běžně se tak dá seznámit s náboženstvím jednotlivých skupin prostřednictvím jejich jídla. To obzvláště platí u náboženského hnutí Haré Krišna, jenž je nejen svou kulturou stravování lehce rozeznatelné od zbytku západní společnosti. Předkládaná diplomová práce se prostřednictvím kvalitativně orientovaného výzkumu pokouší o identifikaci zásadních prvků ve stravování tohoto hnutí a posouzení role jídla v životě jeho příslušníků.

Vztah náboženství a jídla je velmi úzce semknutý. Jídlo může mnohdy v náboženství sehrávat hned několik funkcí, kromě duchovní či rituální to jsou například sociální funkce zasluhující se o pocit sounáležitosti uvnitř skupiny či funkce symbolická, která sehrává důležitou roli také v této diplomové práci. Počátky lidské kultury, které tvoří jádro současných společenských formací postavených na základech mravních řádů, lze vysledovat právě v kultuře stravování, potravinových tabu, obětních rituálech apod.

Diplomová práce je uspořádána do jednotlivých kapitol, které na sebe logicky navazují. Nejprve je čtenář seznámen s cílem, kterého má tato diplomová práce dosáhnout, a metodikou, s jejíž pomocí tak bylo učiněno. Následující literární rešerše poskytuje přehled dosud vzniklých publikací věnujících se obdobné problematice. Teoretický základ práce vymezuje pojmy kultura stravování, hostina a půst, potravinová tabu, rituální čistota a nečistota apod. Jsou rovněž nastíněny základy teoretických východisek práce, jako jsou strukturální antropologie, symbolická a interpretativní antropologie a kulturní materialismus, ze kterých následně vychází praktická část.

Praktická část diplomové práce nastiňuje základní kořeny hnutí Haré Krišna, počátky vzniku a důležité časové mezníky a aspekty, které se k tomuto hnutí váží. Následně je stručně popsán vývoj hnutí v České republice společně s nejvýznamnějšími centry hnutí u nás. Další podkapitola praktické části je výsledkem terénního výzkumu, jenž zahrnoval

zúčastněné pozorování a provádění polostrukturovaných rozhovorů s příslušníky hnutí Haré Krišna. Tato část diplomové práce je řazena dle tematických oblastí, které se staly hlavní součástí provedených rozhovorů. Tyto oblasti tvoří: klasifikační systém hmotného světa, v rámci kterého se příslušníci hnutí stravují pouze v kvalitě dobra, postoj oddaných k masu, od hříchu očištěné jídlo *prasádam*, dodržované zásady obětování a jednotlivé stravovací návyky hnutí Haré Krišna a farma Krišnův dvůr, která byla v České republice založena za účelem vlastního pěstování potravin a chovu hospodářských zvířat vedoucích k soběstačnosti hnutí. Dále práce zahrnuje zhodnocení výsledků terénního výzkumu a závěrečné slovo autorky práce.

2 Cíl práce a metodika

Cílem diplomové práce je zjistit, jakou funkci a význam má stravování v životě příslušníků hnutí Haré Krišna a jaká kulturní specifika stravování jsou signifikantní pro toto hnutí. Pozornost bude tudíž věnována také jednotlivým jídelním předpisům a identifikaci jejich podstaty. Pro získání relevantních informací vztahujících se k této problematice byl zvolen kvalitativní výzkum, v rámci něhož byla využita technika polostrukturovaných rozhovorů a zúčastněného pozorování. Technika polostrukturovaných rozhovorů umožňuje předem připravit klíčové okruhy otázek, jejichž pořadí se během rozhovoru může v závislosti na situaci libovolně měnit. Probíhající dialog je popřípadě také možno doplnit o otázky zcela nové. Využití této techniky se jeví jako vhodné zejména proto, že zohledňuje subjektivní vnímání každého dotazovaného a dotazované¹, individuální preference, názory apod. Zúčastněné pozorování umožňuje participaci pozorovatele na životě zkoumané skupiny, jejich aktivitách apod., a napomáhá tak odhalit vnitřní perspektivu účastníků.²

Celý terénní výzkum i jeho následné zpracování se řídí etikou výzkumu dle České asociace pro sociální antropologii. Dotazovaní byli předem seznámeni s tématem výzkumu, s pořizováním nahrávky a anonymizací jejich jmen. V diplomové práci tedy nezazní jejich skutečná jména, ta budou nahrazena pseudonymy. Zvukový záznam pořízený během rozhovoru spolu s jeho přepisem poslouží pouze pro účely této práce a jsou uloženy v osobním archivu autorky práce.

Vlastní terénní výzkum byl uskutečněn v období od října roku 2016 do února roku 2017 a probíhal ve vybraných centrech hnutí Haré Krišna v Praze a jeho okolí, které se svým zaměřením váží k tématu diplomové práce. Výběr informátorů probíhal po celou dobu terénního výzkumu různě. Nejprve bylo nutné oslovit prvotního informátora v daném centru a následně byl okruh dotazovaných rozšiřován pomocí metody sněhové koule. Jako první byli osloveni oddaní působící na farmě Krišnův dvůr nedaleko Prahy, kde probíhalo zúčastněné pozorování. Rozhovor sice přislíbilo více potenciálních dotazovaných, ovšem nejprve se uskutečnil pouhý jeden rozhovor a až další návštěvy farmy přispěly k navýšení

¹ Pojmy dotazovaný/dotazovaná a informátor/informátorka budou v této práci používány jako synonyma.

² Blíže ke kvalitativnímu výzkumu srov. s HENDL, Jan. *Kvalitativní výzkum*. 2. vyd. Praha: Portál, 2009. ISBN 978 80 7367 485-4.

jejich počtu. Další informátor působící v druhém centru hnutí – vegetariánské restauraci Góvinda v Soukenické ulici, byl kontaktován prostřednictvím e-mailové korespondence. Díky jeho osobnímu doporučení došlo k nabalení další informátorů, kteří byli určitým způsobem spjatí s tímto střediskem. Tentýž scénář se opakoval i v další pražské Góvindě sídlící v ulici Na hrázi, kde byl díky informátorovi osloven i manželský pár oddaných přidružený ke Góvindě Delicious nacházející se hned vedle.

Při výběru informátorů byl brán ohled na věkovou rozmanitost, aby výzkum zahrnul výpověď více generací. Nejmladšímu informátorovi je 14 let, nejstarší informátor již dosáhl věku 65 let. Výzkumný vzorek měl být původně rovnoměrně zastoupen ženami i muži, ovšem to se později ukázalo jako problém hned z několika důvodů. V restauracích hnutí, kde bylo vzhledem k tématu diplomové práce cíleně provedeno nejvíce rozhovorů, působí z naprosté většiny muži. To může být dáno jednak tradičním rozdělením rolí dle vědecké kultury, kterou příslušníci hnutí považují za svůj vzor. Ženy se tedy spíše starají o rodinu a chod domácnosti, zatímco muži mají na starosti zejména finanční zajištění rodiny. Co se týče přímo vykonávání povolání kuchaře, jde o mnohem prostší příčinu, proč tuto práci zastávají spíše muži – fyzická náročnost práce. Častým problémem, se kterým se autorka rovněž setkávala, byla také jazyková bariéra. Mnoho oddaných žen, které byly přítomny zejména na farmě Krišnův dvůr, hovořilo jazykem, který autorka neovládala (většinou ruština, ale také italština). A také to z větší části byly právě ženy, které žádost o poskytnutí rozhovoru odmítly či svému příslibu rozhovor poskytnout nedostály. Následuje tabulka se základními informacemi o dotazovaných.

Tabulka č. 1: Pasportizační údaje informátorů a informátorek

Pseudonym	Pohlaví	Věk	Bydliště	Nejvyšší dosažené vzdělání	Místo konání rozhovoru
Adam	Muž	34 let	Městečko u Benešova	Středoškolské	Farma Křišňův Dvůr
Břetislav	Muž	35 let	Praha	Středoškolské	Góvinda v Soukenické ulici
Cedrik	Muž	33 let	Lužce u Prahy	Vysokoškolské	Góvinda v Soukenické ulici
Damián	Muž	30 let	Praha	Středoškolské	Góvinda v Soukenické ulici
Edgar	Muž	40 let	Praha	Středoškolské	Góvinda Na hrázi
Frederik	Muž	48 let	Praha	Vysokoškolské	Góvinda Na hrázi
Gabriel	Muž	35 let	Praha	Středoškolské	Byt informátora
Herbert	Muž	14 let	Drahany	/	Byt informátorů Gabriela a Zory
Chrudoš	Muž	65 let	Praha	Středoškolské	Góvinda v Soukenické ulici
Ivan	Muž	42 let	Praha	Vysokoškolské	Góvinda v Soukenické ulici
Zora	Žena	38 let	Praha	Středoškolské	Byt informátorky
Yveta	Žena	40 let	Benešov u Prahy	Středoškolské	Góvinda v Benešově

Zdroj: Vlastní zpracování

3 Literární rešerše

Tématu stravování se alespoň zlehka dotkne téměř veškerá odborná literatura pojednávající o hnutí Haré Krišna. Jídlo sehrává v životě každého příslušníka tohoto hnutí nezastupitelnou roli, a je považováno za jeden ze stěžejních pilířů, na kterém je jejich učení postaveno. Mnoho knih ovšem zmiňuje tento aspekt pouze okrajově a nezachází do hloubky problematiky. Tato kapitola se tedy snaží dotknout prací, které odráží dosavadní bádání zaměřené na toto téma a jejichž studium je nutným předpokladem pro správné nasměrování vlastního výzkumu.

Duchovnímu rozměru, který příslušníci hnutí Haré Krišna přisuzují stravování, se věnuje Miroslava Bryndzova v článku *Úloha sakrálného jedla v hnutí Hare Kršna*, jehož přednesená podoba zazněla na mezinárodní konferenci s názvem *Náboženství a jídlo*, a který se stal součástí stejnojmenného sborníku obsahujícího většinu přednesených příspěvků. Tato studie nabízí výčet pravidel, které jsou spojeny s přípravou a konzumací jídla, seznam zakázaných a oblíbených potravin a také vysvětlení podstaty duchovního spojení oddaných s Krišnou prostřednictvím obětování jídla. Krátce jsou rovněž porovnávány stravovací modely hnutí Haré Krišna s křesťanstvím a judaismem na základě úlohy potravin a jejich významu pro dané náboženství. Dle Bryndzové spočívá důležitost jídla v judaismu v jeho úloze být nositelem náboženského smyslu, jednotlivé potraviny slouží jako symbol. V křesťanství se přijímaný chléb a víno mění na tělo a krev Kristovu, jejich přijímání je ovšem omezeno pouze na určitou příležitost a musí splňovat určité podmínky. Příslušníci hnutí Haré Krišna přijímají pouze jídlo, které je Krišnovou energií a ve kterém je také Krišna skutečně přítomný. Úlohou takového jídla je duchovně pozvednout nejen oddané, ale úplně každého, i světského člověka. Podle Bryndzové tedy příslušníci tohoto hnutí ještě více než Židé a křesťané zdůrazňují jejich bezvýhradné směřování k Bohu.³

Tématu vegetariánství a posvátnosti krav ve védském náboženství se mimo jiné věnuje kniha *Skrytá sláva Indie*. Je zde popisován láskyplný postoj Krišny ke kravám, který je velice patrný a hojně zmiňovaný již ve védské literatuře, či užitečnost krav v indickém hospodářství. Kravský hnůj je například využíván jako levné hnojivo či topivo. V

³ BRYNDZOVA, Miroslava. Úloha sakrálného jedla v hnutí Hare Kršna. In: BUBÍK, Tomáš, FÁREK, Martin a eds. *Náboženství a jídlo*. 2. Univerzita Pardubice: CERES, 2005, s. 13–17. ISBN 80-7194-800-4.

tomto díle jsou zmíněny zásadní pojmy vztahující se k dané problematice, jako je *ahimsa*, princip nenásilí a neublížení žádné živé bytosti, či *prasadam*, tedy vegetariánské jídlo, které bylo obětováno Bohu a je tedy očištěno od hříchu. Ve většině indických chrámů je rozdáváno prasadam velkému počtu příchozích, a ISKCON jakožto hnutí založené na filosofii a náboženství Véd ve svých chrámech a restauracích předkládá výhradně prasadam.⁴

Negativní stránky současného sociokulturního uspořádání, které zdůrazňoval zakladatel ISKCONu a proti kterým se tím pádem staví celá filosofie tohoto hnutí, řeší Dušan Lužný ve své publikaci *Hledání ztracené jednoty: průniky nových náboženství a ekologie*. Autor knihy tvrdí, že pokud je symbolem současné požitkářské společnosti síť restaurací McDonald's, jak konstatuje Šríla Prabhupáda a mnoho dalších duchovních učitelů, poté je pro hnutí Haré Krišna příznačné prasadam. Lužný také uvádí několik základních premis, ze kterých oddaní vychází při šíření svých idejí ohledně nutnosti ochrany zvířat a duchovní vegetariánské stravy.⁵

Rovněž nelze odhlédnout od prací, které vznikly ze strany samotných příslušníků tohoto náboženského hnutí. Nejedná se sice o odbornou literaturu, nicméně jejich hlavní přínos lze spatřit v emickém pohledu, který nabízí. Nejprínosnějšími se v tomto ohledu jeví knihy *Vědecké poznání duše a Górakšja a vegetariánství*. V první ze zmíněných je prostřednictvím přednášek a dialogů Šríly Prabhupády, zakladatele *Mezinárodní společnosti pro vědomí Křšny* (zkráceně ISKCON), se známými a významnými osobnostmi představena filozofie tohoto hnutí. O jedné z povinností každého oddaného, ochraně krav, diskutuje Šríla Prabhupáda se svými žáky. Kritizuje současnou konzumní společnost a zároveň na ni apeluje, aby nezabýjela krávy, jež jsou pro příslušníky tohoto hnutí posvátná zvířata. Tento zákaz racionálně odůvodňuje, a to mimo jiné také z ekonomického hlediska – příslušníci hnutí ochraňují krávy, které jsou posléze veselé a dojí hodně mléka, ze kterého oddaní mohou připravovat výživné pokrmy a nakrmit tak celou společnost. Maso z krávy mohou lidé sníst poté, co kráva zemře přirozenou smrtí. Dále Šríla Prabhupáda navrhuje zákaz jatek, ve kterém vidí v rámci zákonu karmy příčinu stále se opakujících válek. Příslušníci hnutí by také dle jeho názoru měli zakládat restaurace,

⁴ ROSEN, Steven J. *Skrytá sláva Indie*. Praha: Centrum pro védská studia, 2007. ISBN 978-80-903829-0-9.

⁵ LUŽNÝ, Dušan. *Hledání ztracené jednoty: průniky nových náboženství a ekologie*. Brno: Masarykova univerzita, 2004. Proměny náboženství. ISBN 80-210-3492-0.

pokud budou mít nadbytek zemědělských plodin, které si sami vypěstují. Kniha v tomto aspektu nabízí odůvodnění správnosti ideje tohoto hnutí.⁶

Náhled do stravování příslušníků hnutí Haré Krišna nabízí příručka *Górakšja a vegetariánství*, která byla sepsána následovnicí Šríly Prabhupády. V první části brožury je vysvětleno, jak se člověk liší od masožravců a z jakých důvodů je tedy masitá strava pro člověka nevhodná. Svou argumentaci autoři podporují četnými vědeckými fakty. Vegetariánství, a to s důrazem na ochranu krav, je zde rozebíráno hned z několika hledisek. V příručce nechybí ani odkaz na védskou literaturu či Bibli, ve které se příkaz vegetariánství dle příslušníků hnutí taktéž vyskytuje. Druhá část knihy sestává z tradičních vegetariánských receptů, které jsou typické pro stravování příslušníků hnutí a na kterých je ilustrována rozmanitost, výživnost a chutnost vegetariánské stravy.⁷

⁶ PRABHUPÁDA, Šrí Šrímad A. Č. Bhaktivédanta Swami. *Vědecké poznání duše*. Lužce: Centrum pro védská studia, 2012. ISBN 978-80-87336-07-6.

⁷ PRABHUPÁDA, Šrí Šrímad A. Č. Bhaktivédanta Swami. *Górakšja a vegetariánství*. Praha, 1990.

4 Teoretické zázemí práce

Pro účely této diplomové práce bude stěžejní vymezení pojmu „kultura“, na což naváže osvětlení sousloví „kultura stravování“, které bude provázáno celou touto prací. V dnešním světě lze na pojem kultura nahlížet z mnoha hledisek, přičemž v závislosti na daném kontextu se tento pojem významově mění. V kontextu této diplomové práce bude na kulturu nahlíženo z antropologického hlediska. Výzkum kultury, chápané jako způsob života sdílený členy určité společnosti, je stěžejním předmětem sociální a kulturní antropologie, a proto se jím zabývají veškerí antropologičtí autoři.

Poprvé byl pojem kultura použit již ve starověku, kde lze nalézt jeho původ v latinském slově „colo“ či „colere“, a který se pojil s obděláváním zemědělské půdy, pěstováním. V 1. století před naším letopočtem dal římský filosof Marcus Tullius Cicero pojmu kultura nový rozměr, když ve svém díle *Tuskulské hovory*⁸ nazval filosofii kulturou ducha, tedy oblastí pozitivních hodnot, které přispívají k rozvíjení lidských schopností a ke kultivaci člověka. Jako první pak vymezil koncept kultury v rámci sociální a kulturní antropologie Edward Burnett Tylor, anglický představitel kulturního evolucionismu, který ji definoval jako: „... *komplexní celek, který zahrnuje poznání, víru, umění, právo, morálku, zvyky a všechny ostatní schopnosti a obyčeje, jež si člověk osvojil jako člen společnosti.*“⁹

Antropologický výklad tedy neodkazuje na sféru pozitivních hodnot, avšak na sféru sdílených hodnot, idejí, norem, jazyka atd., které se dalším generacím předávají procesem učení. Kultura je specifickým rysem lidské společnosti, a není na světě jedince, který by nebyl součástí nějaké kultury.

Například Franz Boas, americký průkopník moderní antropologie, zdůrazňuje důležitost a značný vliv kultury na jednání člověka. V rámci kulturního determinismu tvrdí, že člověk je odrazem jeho vlastní kultury a lidské jednání pramení z kulturní tradice. Sám Boas tento termín definoval jako „*Všechny projevy sociálních zvyklostí určitého společenství, reakce jednotlivců vyvolané zvyky skupiny, v nichž žijí, a produkty lidských*

⁸ V originále *Tusculanae disputationes ad Marcum Brutum*.

⁹ TYLOR, Edward Burnett. *Primitive culture: researches into the development of mythology, philosophy, religion, language, art, and custom*. 2. London: John Murray, 1971, s. 1. V originále: „... *complex whole which includes knowledge, belief, art, morals, law, custom and any other capabilities and habits acquired by man as a member of society.*“ Z originálu přeložila autorka práce.

činností určovaných těmito zvyky.“¹⁰ Kultura se podle Boase odráží do 3 hlavních oblastí: vztahy mezi člověkem a přírodou, vztahy mezi lidmi a etika, estetika a náboženství.

4.1 Kultura stravování

Podle Maslowovy pyramidy potřeb zaujímá potřeba přijímání potravy spolu s dalšími fyziologickými potřebami pomyslnou základnu oné pyramidy lidských potřeb. Jídlo ovšem zastává také zcela odlišnou roli nežli „pouhé“ naplnění základních tělesných potřeb. Jídlo si již od nepaměti získalo své důležité a nezaměnitelné místo v životě člověka a může leccos vypovídat o vyspělosti civilizace a společensko-kulturním pozadí dané doby.

Jídlo, společně s vodou a vzduchem, je nezbytné pro život, a je také základem kultury a společnosti. Hledání jídla bylo po tisíciletí důležitou součástí lidské evoluce, vedlo k vytváření spolupráce mezi lidmi, a úprava jídla a jeho rozdělování mezi sebe představuje původ lidské družnosti. Lidské jídlo se již stalo artefaktem, je spojeno s naší každodenní kreativitou, vytvářeno řadou ingrediencí a estetizované do jedlého pokrmu. Lidé se pouze nekrmí – ale volí si své jídlo, tvoří, konstruují a shromažďují takové jídlo, které odpovídá jejich představě jedlého a chutného jídla.¹¹ Američtí antropologové Peter Farb a George Armelagos v prologu své knihy *Consuming Passions. The Anthropology of Eating* konstatují: „Všechna zvířata se krmí, ale pouze lidé jedí. Pes hltá každé jídlo stejným způsobem, avšak lidé se při jezení chovají různými způsoby.“¹² Díky tomu mezi člověkem a jídlem, které konzumuje, vzniká až jakýsi intimní, jedinečný vztah. Tento vztah se začíná tvořit již v matčině lůně, a dále se vyvíjí v průběhu lidského života, utváří naše denní návyky, ovlivňuje naše zdraví a formuje naši osobní i společenskou identitu.

Kultura stravování neboli jídelní kultura zahrnuje „soubor přístupů a vkusů, které lidé vnesli do přípravy a konzumace jídla.“¹³ Antropologie se tímto tématem začala

¹⁰ SOUKUP, Václav. *Přehled antropologických teorií kultury*. 2. vyd. Praha: Portál, 2004, s. 48. ISBN 80-7178-328-5.

¹¹ CROWTHER, Gillian. *Eating culture: an anthropological guide to food*. Toronto: University of Toronto Press, 2013, s. 17–18. ISBN 1442607750.

¹² FARB, Peter a ARMELAGOS, George J. *Consuming passions: the anthropology of eating*. Boston: Houghton Mifflin, 1980, s. 3. ISBN 0395294487. V originále: „All animals feed but humans alone eat. A dog wolfs down every meal in the same way, but humans behave in a variety of ways while eating.“ Z originálu přeložila autorka práce.

¹³ DVORÁKOVÁ-JANŮ, Věra. *Lidé a jídlo*. Praha: ISV, 1999, s. 44. ISBN 80-85866-41-2.

zabývat s určitou pravidelností od roku 1932. Zpočátku byl k problematice potravy a kultury využit výzkum většinou popisného a praktického charakteru. Tehdejší antropologové pracovali s velkým množstvím dat nashromážděných archeology, které poukazovaly na symbolické významy různých stravovacích zvyklostí v různých částech světa. Pomocí těchto výzkumů potravy chtěli antropologové lépe porozumět společnosti. V 80. letech došlo k nárůstu teoretických diskusí o různých způsobech interpretace stravovacích zvyklostí, vaření a potravinových tabu, jako je tabuizace prasat, krav či hmyzu u různých kmenů a etnik. Poté se pozornost přesouvá ke specifickým funkcím a symbolickým významům tradičních pokrmů a nápojů, které jsou součástí rituálů, dále k roli potravy v lidovém léčitelství, lidové víře apod.¹⁴

4.1.1 Funkce jídla

Jídlo může zastávat řadu různých funkcí. Mnozí vědci poukazují na sociální, kulturní, etickou, duchovní, ale také symbolickou funkci jídla. Slouží také jako výraz socio-kulturní identifikace. Sice nemusí prokazovat sociální roli individua, ale ukazuje skupinovou konformitu, jednotlivé členy sociální skupiny stmeluje dohromady. Upřednostňování určitého druhu jídla může poukazovat na příslušnost k určité sociální skupině, kastě či třídě.¹⁵ Sociální funkci jídla dokazují také rituály pohostinnosti, které se postupem času formovaly u všech národů. Svou odlišnou skladbou potravy, technikou přípravy jídla i způsobem stravování vyjadřují sociální vztahy a normy, které se pro danou kulturu staly významnou doménou.

Italský historik Massimo Montanari pokládá potraviny za kulturu v případě, že jsou člověkem vytvářeny či přetvářeny, zkrátka neponechány ve zcela přirozeném stavu. Ve svém díle *Hlad a hojnost*, kde se věnuje dějinám stravování v Evropě, rozebírá také nárůst demografické křivky v 8. a 9. století, který měl za následek zvýšenou poptávku po potravinách. Tato vzrůstající potřeba potravin vedla k rozšiřování obdělávaných území a nutnosti rozvoje do té doby ne velmi rozvinutého zemědělství. Tuto proměnu musela doprovázet také rozhodující transformace společenského řádu a zřízení nové sociální

¹⁴ Tamtéž, s. 43.

¹⁵ FRAŇKOVÁ, Slávka a DVOŘÁKOVÁ-JANŮ, Věra. *Psychologie výživy a sociální aspekty jídla*. Praha: Karolinum, 2003. ISBN 80-246-0548-1.

stratifikace, které Montanari přibližuje na příkladu lesa. Lesní zdroje, které do té doby patřily všem, se postupně dostávají do rukou vyšším společenským třídám. Nižší vrstvy jsou nuceny konzumovat zejména zeleninu a méně kvalitní obilniny a pro vyšší vrstvy začíná být charakteristická konzumace masa, zejména zvěřiny, a bílého chleba, který symbolizoval vysoké společenské postavení. Středověkou formou sociální stratifikace se tak stává sociální vztah status – symbol. Pozdější silný symbol představuje káva jako významný spojenec rodícího se kapitalismu, neboť napomáhala udržovat měšťanské obyvatelstvo dostatečně čilé a schopné pracovat efektivněji.¹⁶

Britští sociální antropologové Alan Barnard a Jonathan Spencer pokládají jídlo za nejmocnější nástroj k vytváření vztahů. Dle jejich názoru má každý potravní systém několik dimenzí, a to materiální, sociokulturní a výživně-medicínské, které jsou vzájemně propojeny. Právě díky vytváření sítě vztahů získává jídlo své důležité postavení.¹⁷ Amy B. Trubek, sociální antropoložka zaměřující se na jídlo a vaření, ve svém díle *Taste of Place: A Cultural Journey into Terroir* řeší vztah mezi potravinami a místem jejich původu či výroby. Tvrdí, že nahlížení na jídlo jako na pouhý předmět potravy není správné, poněvadž jedině soustředěním se na chuť a původ jídla si vytváříme kulturní hodnoty o místě, společnosti a pohostinnosti.¹⁸

Jídlo je tedy v pojetí kulturní antropologie kulturním produktem. Je neodmyslitelně spojeno s každou kulturou a civilizací. Každá kultura se ovšem liší svými stravovacími návyky, které představují ustálený soubor zvyklostí při způsobu stravování. Tyto odlišnosti lze najít v kategorizaci jídla, samotném výběru potravin, v jejich úpravách, denním rozvržení jídla, způsobu stolování apod. Co a jakým způsobem jíme nás charakterizuje jako členy určitého společenství. Kulturní význam jídla tedy určuje veškerou spojitost mezi člověkem a jídlem – od produkce, přípravy, směny až po samotný konzum. Kulturní aspekty jídla jsou také pevně propojeny s dalšími významnými kulturními aspekty, kterými jsou příbuzenství, čistota, rituály, etické hodnoty a sociální stratifikace.¹⁹

¹⁶ MONTANARI, Massimo. *Hlad a hojnost: dějiny stravování v Evropě*. Překlad Zora Obstová. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2003. Utváření Evropy; sv. 6. ISBN 80-7106-560-9.

¹⁷ BARNARD, Alan a SPENCER, Jonathan. *The Routledge Encyclopedia of Social and Cultural Anthropology*. 2. New York: Routledge, 2009, s. 238. ISBN 1135236402.

¹⁸ TRUBEK, Amy B. *The Taste of Place: A Cultural Journey into Terroir*. Berkeley: University Presses of California, Columbia and Princeton, 2004, XIII. ISBN 052093413X.

¹⁹ MEULENBELD, Gerrit Jan a LESLIE, I. Julia. *Medical literature from India, Sri Lanka, and Tibet*. New York: E.J. Brill, 1991, s. 17. ISBN 9004095225.

Jídlo může rovněž plnit funkci symbolickou. Toto chápání potravy je příznačné také pro tuto diplomovou práci. Např. tradiční pokrmy servírované o Vánocích či Velikonocích nadále nesou svůj symbolický význam. Rozkrajování jablka u štědrovečerní večeře a následné prognózování budoucího zdravotního stavu členů rodiny nahrazuje dřívější věštění z vnitřností zvířat a kávové sedliny. Historické kultury nalézají v obřadech spojených s jídlem mír a přátelství a propojení člověka s bohem či žijícího s mrtvým.²⁰

Symbolická funkce jídla je neodmyslitelně spojena s náboženstvím. Jako příklad může dobře posloužit biblická kultura. Chléb zde byl nejrozšířenějším pokrmem a zastával tak důležitou roli, že v podstatě zahrnoval vše, co je nezbytné k životu. Dalšími základními potravinami byly víno (proto byly jižní středomořské národy v minulosti označovány jako kultura chleba a vína) a také olej. Záhy se tedy tyto tři hlavní potraviny staly alimentárními symboly jak v západní, tak i východní křesťanské liturgii. Ačkoliv s obtížemi, tak přeci byly chléb, olej a víno uznány za posvátné potraviny. Za nejkvalitnější chléb byl považován bílý pšeničný chléb, jenž byl výsadou bohatých obyvatel a byl také používán jako rituální chléb. Ve větším se bílý chléb začal vyrábět až ve 12. století, kdy se rozšířilo pěstování pšenice.²¹ Dodnes v křesťanství víno a chléb symbolizují krev a tělo Kristovo. Při eucharistii dochází k přijímání vína a chleba a vzdávání díky za spasení jako připomínka Poslední večeře Ježíše Krista. Jednotlivé křesťanské církve díky přizpůsobení se vlastní tradici slaví eucharistii rozdílným způsobem. Reformované církve eucharistií rozumí celý obřad večeře Páně, chléb a víno považují za pouhé symboly Kristova těla a krve, ale ve skutečnosti nevěří, že jimi reálně jsou. Na rozdíl od nich věří katolíci, pravoslavní, luteráni a příslušníci anglikánské církve, že při přijímání vína a chleba je Ježíš Kristus skutečně přítomen.

Mezi nejvýznamnější antropology, kteří se ve svém bádání věnují symbolice jídla, patří Mary Douglas či Claude-Lévi Strauss, jimž jsou díky jejich značnému přínosu (nejen) pro antropologii věnovány samostatné kapitoly.

²⁰ DVOŘÁKOVÁ-JANŮ, Věra. *Lidé a jídlo*. Praha: ISV, 1999. ISBN 80-85866-41-2.

²¹ BUBÍK, Tomáš. Hostina a půst v křesťanské kultuře. In: BUBÍK, Tomáš, FÁREK, Martin a eds. *Náboženství a jídlo*. 2. Univerzita Pardubice: CERES, 2005, s. 20. ISBN 80-7194-800-4.

4.1.2 *Claude Lévi-Strausse a postavení jídla v binární opozici příroda/kultura*

Jeden z předních francouzských představitelů strukturální antropologie, Claude Lévi-Strauss, se ve svém díle mimo jiné zabývá zkoumáním symboliky mytologických systémů v souvislosti s vařením a jídlem a jejich následnou interpretací. Ovšem aby byl jeho výkladu mýtů srozumitelný, je nejdříve nutné osvětlit alespoň základy strukturalistického myšlení Lévi-Strausse. Dle jeho názoru nemá žádný prvek systému smysl sám o sobě, avšak tkví v jeho protikladném postavení ve vztahu k jiným prvkům. Tato opozice se stává kódem, díky němuž je možno odhalit významy zkoumané sociokulturní struktury. Spojení pomocí protikladu je všeobecným rysem lidského myšlení a je odrážen do veškeré lidské činnosti. Klíčovým protikladem, ze kterého Lévi-Strauss ve svých analýzách vychází, jsou příroda a kultura. Základní rys přírody je univerzálnost a spontánnost, pro kulturu je charakteristická specifičnost a normativnost.²²

Tyto myšlenky se staly základem pro teorii binárních kontrastů. Na základě jejich vytváření člověk vnáší do přírodního světa strukturální řád, který se pak odráží např. v mýtech, totemismu, umění, rituálech atd. Lévi-Strauss dále tvrdí, že strukturalizace světa je lidem nápomocna při snaze porozumět realitě, kterou jsou obklopeni. Jelikož se však náš svět neustále mění, jsou lidé nuceni své znalosti stále přehodnocovat a pozměňovat. Podle toho, zda lidé struktury, jimiž si vykládají svět kolem sebe, mění často či nikoliv, rozdělil Lévi-Strauss společnosti na tzv. chladné a horké. Jako chladné jsou označovány malé společnosti, které jsou charakteristické svou izolovaností a poměrně stabilním prostředím. Naproti tomu horké společnosti jsou vystaveny intenzivním kulturním kontaktům a musí čelit stále se měnícímu prostředí. V závislosti na dynamickém rozvoji a kulturní změně musí tyto společnosti neustále přehodnocovat své struktury.²³

Jak již bylo avizováno, Lévi-Strauss aplikoval tyto základní předpoklady k analýze symbolických systémů, jako je např. mytologie. Mýty jsou tvořeny na základě nevědomé logiky lidského myšlení a nemají žádnou praktickou funkci, proto nelze mýty interpretovat jako příběhy. Základní předpoklady, ze kterých Lévi-Strauss ve svém výzkumu mytologických systémů vychází, jsou:

²² SOUKUP, Václav. *Přehled antropologických teorií kultury*. 2. vyd. Praha: Portál, 2004, s. 134–136. Studium. ISBN 80-7178-328-5.

²³ Tamtéž, s. 134–136.

1. jestliže mýty mají smysl, pak tento smysl nemůže být dán izolovanými prvky, z nichž mýty sestávají, nýbrž kombinací zmíněných prvků,
2. mýtus náleží do řádu řeči, je její nedílnou součástí; přesto se však jazyk používaný v mýtu vyznačuje specifickými vlastnostmi,
3. tyto vlastnosti můžeme hledat pouze nad obvyklou úrovní jazykového výrazu; jinými slovy, jsou složitější nežli vlastnosti, s nimiž se setkáváme v jazykovém výrazu libovolného typu.²⁴

Ke správnému porozumění mýtů tedy Lévi-Strauss vychází z lingvistiky a doporučuje mýtus nejprve rozložit na samostatné prvky, které nazývá mytémy, a analyzovat jejich vzájemné vztahy a kombinace, čímž vznikne omezený počet základních schémat. To samé učinil s kuchyní vybraných společností, kterou rozložil na jednotlivé prvky, tzv. gustémy. Stejně jako mytémy, tak i gustémy existují na základě opozic a korelací. Jako příklad uvádí Lévi-Strauss anglickou a francouzskou kuchyni, které od sebe odlišuje na základě tří opozic:

1. endogenní/exogenní – zda se jedná o suroviny národní či exotické,
2. centrální/periferní – zda se jedná o hlavní jídlo či přílohu,
3. výrazné/nevýrazné – zda je jídlo chutné či chuťově mdlé.²⁵

Co se týče kuchyně anglické, hlavní jídla mají národní charakter a spíše nevýraznou chuť. Vedlejší jídla či přílohy jsou připravovány z exotických produktů a jsou velmi výrazné (např. čaj, ovocný koláč, pomerančová marmeláda, portské). Pro francouzskou kuchyni je opozice endogenní/exogenní irelevantní, neboť postupně slábne. U hlavního chodu i přílohy francouzské kuchyně jsou zkombinovány stejně výrazné gustémy. Toto lze vyjádřit v tabulce následujícím způsobem:

Tabulka č. 2: Opoziční postavení anglické a francouzské kuchyně

	Kuchyně anglická	Kuchyně francouzská
Endogenní/exogenní	+	-
Centrální/periferní	+	-
Výrazné/nevýrazné	-	+

Zdroj: LÉVI-STRAUSS, Claude. *Strukturální antropologie*. 1. vyd. Praha: Argo, 2006, s. 83. ISBN 80-7203-713-7.

²⁴ LÉVI-STRAUSS, Claude. *Strukturální antropologie*. 1. vyd. Praha: Argo, 2006, s. 185–186. ISBN 80-7203-713-7.

²⁵ Tamtéž, s. 83.

Příčemž znaménko + odpovídá relevantní povaze každé opozice ve zkoumaném systému, znaménko – potom povaze irelevantní. Dále také Lévi-Strauss dochází k závěru, že francouzská kuchyně je diachronická, čímž je myšleno, že jedny a tytéž opozice neplatí v odlišných fázích jídla – např. u francouzských předkrmů se dá vysledovat přítomnost opozice maximální/minimální pracnost při přípravě, tedy uzeniny/syrová zelenina, ovšem u dalších chodů se již tyto opozice nevyskytují. Čínská kuchyně je naopak synchronní, tedy ty samé opozice lze zaznamenat u všech částí jídla. Proto je možné jednotlivé chody čínské kuchyně podávat najednou.

V monografii *Strukturální antropologie* dále Lévi-Strauss nastiňuje další, velice významnou opozici pečené/vařené, která je dobře patrná zejména v brazilském vnitrozemí, konkrétně v tamní venkovské kuchyni. Pečené/vařené zde odpovídá smyslovému, respektive výživnému způsobu přípravy masa a navzájem se tyto opozice vylučují. Pečené/vařené je dále doplněno o kategorii „syrové“, a podle Lévi-Strausse představují tři různé stavy, které může jídlo pro člověka nabývat. Zatímco syrové zaujímá ke kuchyni neutrální vztah, vařené a shnilé společně tvoří binární kontrast. Vařené představuje kulturní transformaci, zatímco shnilé vystupuje jako přírodní transformace syrového. Tím vzniká dvojí opozice, tedy zpracované/nezpracované a kultura/příroda. V každé kultuře se vařeným rozumí tepelně upravené určitým způsobem. Surové se pojí s dalšími lidskými činnostmi, jako je mytí, loupání, krájení, popřípadě také dochucení. Hniloba je zase i u těch nejbenevolentnějších společností respektována pouze tehdy, když je při procesu hniloby zachován určitý způsob vzniku, ať už samovolný či řízený. Jelikož je však každá společnost jedinečná a odlišuje se od ostatních mimo jiné také svou kuchyní, je k pochopení pravého významu těchto kategorií nezbytné etnografické pozorování.²⁶

Tyto tři zmíněné kategorie tvoří základ pro tzv. kulinářský trojúhelník a společně provází celý čtyřdílný svazek Lévi-Strausse *Mythologica*. V prvním svazku *Surové a vařené* se autor zabývá obecnou definicí kulinářského trojúhelníku a rozбором jeho vnitřních vlastností, a to na základě jihoamerických příkladů. Postupně z této knihy vyplývá, že kulinářský trojúhelník může v každé kultuře vyjadřovat jiné protiklady, ať už kosmologického či sociologického rázu.²⁷ Druhý svazek, nesoucí název *Od medu k popelu*,

²⁶ LÉVI-STRAUSS, Claude. *Mythologica: Původ stolničení*. 1. vyd. Praha: Argo, 2007, s. 414. ISBN 978-80-7203-907-4.

²⁷ LÉVI-STRAUSS, Claude. *Mythologica: Surové a vařené*. 1. vyd. Praha: Argo, 2006. ISBN 80-720-3644-0.

se naopak zabývá okolním prostředím, jež obklopuje kulinařský trojúhelník. Především je zde rozebírána mytologie medu a tabáku, jenž má objasnit postavení zmíněných produktů vzhledem k binární opozici syrové/vařené neboli příroda/kultura. Med, jenž se vždy pojídá za syrova, patří do přírodního světa a ve své podstatě se vyskytuje před kuchyní, poněvadž je člověku poskytnut již ve stavu hotového pokrmu. Tabák nelze definovat jako syrový ani jako vařený z toho důvodu, že jeho vlastnosti se shodují s vlastnostmi věcí, které se vyskytují v přírodě, ale zároveň i s těmi vlastnostmi věcí, na jejichž vzniku se podílel člověk. Tabák se nachází za kuchyní, neboť k jeho kouření nestačí tabák pouze upéct, avšak je potřeba jej spálit.²⁸

Třetí kniha této série, *Původ stolničení*, do protikladu kromě syrového, vařeného a shnilého, které byly předmětem předchozích svazků, staví ještě pečené/vařené, které jsou v některých kulturách považovány za základní způsoby tepelné úpravy jídel. Protipól v tomto případě spočívá ve způsobu kontaktu daného produktu s ohněm. Jídlo pečené se nachází v přímém kontaktu s ohněm, zatímco mezi vařeným jídlem a ohněm se ocitají hned dva prostředníci, a to voda, v níž je jídlo ponořeno, a nádoba, která obsahuje tuto vodu. Na základě tohoto konstatování lze pečené zařadit do přírody a vařené na opačný pól – tedy do kultury. Lévi Strauss k tomuto ještě dodává: „*Reálně, protože vaření vyžaduje použití nádob, které samy jsou kulturními předměty, i symbolicky, neboť kultura působí prostředkování mezi člověkem a světem a také vaření ve vodě působí prostředkování, a to vodou, mezi potravou, již člověk pojme do sebe, a dalším prvkem fyzického světa: ohněm.*“²⁹ Existenci tohoto protipólu potvrzuje také fakt, že pečení, jakožto prostší metoda, vznikla dříve než vaření.

4.2 Kultura stravování a náboženství

Jídlo představuje pro jednotlivá náboženství velice důležitou roli. Pravidla stravování slouží k jasné demonstraci odlišností jednotlivých náboženství a napomáhají vytvářet vlastní identitu, což vede k posílení pocitu sounáležitosti k dané komunitě. Příslušníci jednotlivých náboženství chtějí prostřednictvím jídelních pravidel spojit smyslové požítky

²⁸ LÉVI-STRAUSS, Claude. *Mythologica: Od medu k popelu*. 1. vyd. Praha: Argo, 2006. ISBN 80-720-3737-4.

²⁹ LÉVI-STRAUSS, Claude. *Mythologica: Původ stolničení*. 1. vyd. Praha: Argo, 2007, s. 416. ISBN 978-80-7203-907-4.

s těmi duchovními. Některé takovéto předpisy mohou pro člověka mimo danou náboženskou komunitu postrádat jakákoliv racionální odůvodnění, lze se tedy např. domnívat, že se jedná pouze o snahu odlišit se od ostatních náboženství.

Jídlo již po dlouhá staletí slouží jako prostředek komunikace mezi člověkem a nadpřirozenými bytostmi. Role oběti měla v mnoha náboženstvích nenahraditelnou roli. Bohům bývaly (a v některých náboženstvích či kulturách stále jsou) odevzdávány oběti jak rostlinného, tak i živočišného původu. Toto obětování bylo dodržováno i v dobách, kdy člověk sám trpěl nedostatkem potravy, což potvrzuje jeho důležitost a značný význam pro nábožensky založeného člověka. Právě v kultuře stravování, stravovacích tabu, obětních rituálech i ve formách dělení potravy se projevovaly počátky lidské kultury, jež vedly až k současným společenským formacím. Tyto formace jsou založeny na základních vzorcích mravních řádů. „*Obřady spojené s jídlem představují v historických kulturách i v novověku mír a přátelství a v určité míře i komplementaritu mezi spolustolovníky: mezi lidmi a bohy, mezi lidmi navzájem i mezi žijícími a mrtvými.*“³⁰ Současná západní kultura je charakteristická svou stravovací pluralitou, a to právě proto, že se zde mísí veliké množství jak tradičních náboženství, tak i nových náboženských hnutí. Tato náboženská pluralita s sebou do Evropy přináší kromě své víry také svou vlastní kuchyni. Tímto vlivem se tak postupně mění tradiční evropský jídelníček.

4.2.1 Hostina a půst

V každé společnosti se v průběhu dějin střídají dva protiklady, a to období hojnosti a hladu, tedy hostiny a půstu. Hostina je charakteristická dělením a rozdáváním potravy, které je té doby dostatek, a to podle předem daných pravidel. Na hostinu je pohlíženo jako na něco posvátného, rituálního, nevšedního. Slavnost této události může být vyjádřena nevšedností oděvu, místa, časem, gesty i mluvou. Hostina je ideální příležitostí ke smíření či předávání darů, je spojena s vedením dialogu a určitým chováním, jež mají až symbolickou funkci.

Rodina v tradiční společnosti nejčastěji usedá ke společnému stolu, a pokud je ke stolování pozván i někdo mimo rodinné kruhy, dá se říci, že je téměř považován za člena rodiny. V různých náboženstvích jsou bohové rovněž účastníky hostiny, čímž mezi nimi a

³⁰ DVOŘÁKOVÁ-JANŮ, Věra. *Lidé a jídlo*. Praha: ISV, 1999, s. 18. ISBN 80-85866-41-2.

lidmi vzniká přátelský až rodinný vztah. Bohům je během hostiny často darován pokrm či nápoj. V některých náboženstvích často přetrvávají tzv. obětní hostiny, jejichž příčiny mohou být různé. Např. v křesťanství se věřící chtějí připojit k oběti a odevzdat se bohu.³¹ Zde také dochází v této souvislosti k přijímání eucharistie. V Bibli se o obětech Bohu, které mají sloužit k propojení mezi lidmi a Bohem, píše hned na několika místech.

Půst je naproti tomu charakteristický vědomým zřeknutím se jídla či jeho vybraných druhů, ať už trvale či dočasně. Příčin půstu může být několik:

1. reakce na období neúrody či nadměrné populační exploze,
2. způsob poukázání na nepříznivé důsledky nadměrného požívání jídla na zdraví i mysl člověka,
3. snaha o zbystření duchovního vnímání na úkor vnímání smyslového.³²

Tomáš Bubík, který se ve své práci zaměřuje na křesťanskou kulturu, tvrdí, že: *„Náboženská povaha hostiny a půstu ukazuje na trvalé začlenění lidské zkušenosti s nadbytkem a nedostatkem do duchovních praktik té či oné kultury. Ekonomické možnosti kultury mají pak bezprostřední vliv na rituální formu hostiny a postní praxe. Náboženství tedy není lhostejné k tomu, co jeho stoupenci jedí, jakého jídla se zdržují, jak s jídlem zacházejí při jeho přípravě, konzumaci i po ní.“*³³

Půst se ovšem nemusí týkat jen zřeknutí se jídla, ale může se jednat také o období bez zábav či jiných aktivit. Například v judaismu se objevuje svátek zvaný *Jom Kipur*, během něhož dospělí nic nejedí a nepijí a jsou omezeni také v jiných ohledech – platí zákaz sexuálního styku, používání kosmetických prostředků a toaletních potřeb a mytí všech částí těla kromě prstů a očí. Sváteční jídla Židů jsou často spojena s hlubokou symbolikou. Například v době velikonočních dnů, které trvají po dobu devíti dnů počínaje dnem prvního jarního úplňku, především aškenázští Židé nejedí žádné kvašené (kynuté) jídlo z pěti určených obilovin a další vybraná jídla, a ani nesmí nic takové vlastnit. Tímto zákazem je připomínáno vysvobození Židů z egyptského otroctví, při kterém izraelské ženy nestihly dát vykvasit chleba. Při velikonoční večeři, tzv. sederu, se tedy používá pouze nekvašený chléb zvaný maca. Symboliku lze nalézt také v dalších složkách sederu, které při této hostině nesmí chybět. Hořké byliny připomínají hořký úděl Židů v Egyptě;

³¹ ŠTAMPACH, Ivan O. Náboženství a jídlo. *Dingir* [online]. 2005, 8(1), 10 [cit. 2016-10-17]. Dostupné z: <http://www.dingir.cz/archiv/Dingir105.pdf>.

³² BUBÍK, Tomáš. Hostina a půst v křesťanské kultuře. In: BUBÍK, Tomáš, FÁREK, Martin a eds. *Náboženství a jídlo*. 2. Univerzita Pardubice: CERES, 2005, s. 19–26. ISBN 80-7194-800-4.

³³ Tamtéž, s. 20.

slaná voda, do které se pokládá zelenina, připomíná prolité slzy; směs jablek, ořechů, datlí, skořice a červeného vína, tzv. charoset, symbolizuje maltu, se kterou Židé museli jako otroci pracovat, a krev, kterou prolili. Značný význam má také pití vína – víno je v judaismu symbolem radosti, a jelikož je vysvobození Židů z Egypta radostnou událostí, je víno neodlučitelnou součástí sederu. Avšak i při této záchraně museli zemřít lidé, kteří jsou rovněž Božím stvořením, a tak radost nemá být úplná. Symbolika si s tím tedy poradila po svém – při zmínění každé z egyptských ran se musí odebrat kapka vína z poháru, aby nebyl celý naplněn radostí. Také pro ostatní židovské svátky je charakteristické symbolické jídlo.³⁴

Naproti tomu tradiční křesťané drží půst před Velikonocemi. V západní ritu³⁵ jsou Popeleční středa a Velký pátek dny přísného postu. V tyto dny má dospělý člověk povoleno nasytit se jednou denně, avšak pouze z bezmasých pokrmů. Někteří Křesťané dokonce v tento den nejedí vůbec. Ostatní dny před Velikonocemi a veškeré pátky v roce (vyjímaje liturgické slavnosti) drží tradiční křesťanská církev mírný půst nazvaný půst zdrženlivosti. Půst je díky pokoncilní římskokatolické církvi zmírněn tím, že je umožněna jeho náhrada jinými skutky. Pravoslavné křesťanství je v tomto ohledu mnohem přísnější. Půst je před Velikonocemi delší, další dlouhý půst připadá na dny před Vánoce a během celého roku jsou další postní dny či období. Co se týče protestantských církví, nejsou posty obvykle stanoveny na určité dny, ovšem u některých evangelikálních církví drží věřící půst dobrovolně. Dodržování půstu je důležité také pro muslimy. Islámský postní měsíc ramadán ukládá všem muslimům zákaz jezení, pití a souloži od východu do západu slunce. Tento měsíc věřícím slouží zejména k modlitbě, pokání, studiu a zklidnění.³⁶

4.2.2 Tabu a postoj ke zvířatům

Náboženství bývají spojena s nejrůznějšími tabu, v souvislosti se stravováním nevyjímaje. Slovo *tabu* původně pochází z tonžštiny, jazyku užívaného na souostroví Tonga v jižním Pacifiku. Všeobecně známým se toto slovo stalo nejdříve v angličtině a

³⁴ NOVOTNÝ, Tomáš. Symbolika jídla v Judaismu. *Dingir* [online]. 2005, 8(1), 11 [cit. 2016-11-18]. Dostupné z: <http://www.dingir.cz/archiv/Dingir105.pdf>.

³⁵ Ritus je složka uvnitř katolické církve, charakterizovaná určitým souborem právních a liturgických předpisů; západní ritus je církví latinského či římského obřadu.

³⁶ ŠTAMPACH, Ivan O. Náboženství a jídlo. *Dingir* [online]. 2005, 8(1), 10 [cit. 2016-10-17]. Dostupné z: <http://www.dingir.cz/archiv/Dingir105.pdf>.

poté ve většině evropských jazyků díky James Cookovi, který jej začal používat ve svých zápiscích z plavby v jižních mořích roku 1777. Podle Alfreda Radcliffe-Browna, jednoho ze zakladatelů britské sociální antropologie, tabu jednoduše označuje vše, co je zapovězeno, a může být použito v souvislosti s jakýmkoliv zákazem. Etické pravidlo, příkaz vydaný náčelníkem či cokoliv jiného může být vyjádřeno použitím tohoto výrazu. Australští lingvisté Allan Keith a Kate Burridge zahrnují mezi tabu následující:

1. těla a jejich výměšky (pot, hlen, fekálie, menstruační tekutina atd.),
2. pohlavní orgány a projevy sexuality, močení a kálení,
3. nemoci, smrt a zabíjení (včetně lovu a rybaření),
4. označování jménem, odkazování, dotýkání se či prohlížení si osob a posvátných bytostí, objektů a míst,
5. shromažďování, příprava a spotřeba jídla.³⁷

Tabu vyplývají ze sociálních omezení vztahujících se k chování jedince, které může způsobit vznik nepříjemností, škod či poranění. Lidé čelí metafyzickému riziku, když přijdou do styku s posvátnými bytostmi a ocitají se ve fyzickém riziku, když narazí na mocné pozemské bytosti, nebezpečné tvory a nemoci. Lidská duše či tělesné výměšky mohou člověka vystavit jak metafyzickému, tak i fyzickému a morálnímu riziku a nakazit ostatní. Sociální jednání může porušit omezení týkající se zdvořilého chování. Nedodržení tabu může vést k nemoci či smrti stejně tak jako k menším tělesným trestům, uvěznění, ignorování, vytěsnění jedince ze společnosti či k pouhému nesouhlasu. Potravinová neboli alimentární tabu se vyskytují ve všech náboženstvích a jsou vymezena zejména v posvátných textech. Tato tabu se většinou dotýkají konkrétních potravin či jejich skupin a týkají se buď každodenního stravování či určitého období, nebo způsobu přípravy jídla, materiálům použitých k výrobě nádob atd.³⁸

4.2.2.1 Buddhismus

Jelikož buddhismus nijak neobohatil náboženský svět o nové předpisy, stoupenci Buddhy si ponechali rituály náboženství, která se na daném území vyskytovala předtím.

³⁷ ALLAN, Keith a BURRIDGE, Kate. *Forbidden words: taboo and the censoring of language*. 1. New York: Cambridge University Press, 2006, s. 1. ISBN 9780521525640.

³⁸ Tamtéž, s 1.

Výjimkou není ani kultura stravování, která nepojala žádná buddhistická specifika lišící se od kultury dané země. Buddhisté následují principy ahimsy, neboli zásadu nenásilí a neublížení živým tvorům, které považují za jeden ze základních předpokladů pro dosažení seberealizace. Samotný Buddha údajně zemřel na následky požití „prasečí pochoutky“ a dodnes se vedou spory o tom, zda se opravdu jednalo o vepřové maso, či něco zcela jiného – někteří se přiklánějí k názoru, že šlo o jistý druh lanýže.³⁹

Nicméně český katolický kněz a teolog Tomáš Halík uvádí, že buddhista není povinen dodržovat vegetariánství, jak se mnozí domnívají. Masu se straní pouze určité školy buddhistických mnichů. A pokud přeci někde považují požívání masa za činnost, která poškozují karmu, existují obřady přímo určené ke zmírnění karmického dopadu. Halík také dále prozrazuje, že jím oslovení buddhisté odpovídali záporně na otázku, zda jsou vegetariáni. Maso prý ale jedí pouze tehdy, když někoho hostí (zde Halík vyslovuje svou domněnku, že „*jim však tato forma zdvořilosti k hostům vůbec nebyla proti mysli.*“⁴⁰) nebo jsou sami něčími hosty – v tomto případě se ovšem ujišťují, zda nebylo zvíře zabito pouze kvůli nim.

4.2.2.2 Islám

Islámské země zaujímají tradičně k vepřovému masu negativní postoj. Počátky tohoto přístupu lze nalézt v samotné svaté knize Islámu – Koránu. Ve druhé sůře zakazuje Alláh muslimům konzumovat zdechliny, krev, vepřové maso, nepatřičně poražená zvířata, opojné nápoje (proto je pro Araby charakteristickým povzbuzujícím nápojem káva a silný sladký čaj) a také vše, co je zasvěceno někomu jinému než Alláhovi. Tento zákaz slouží jako základ pro rozdělení potravin do dvou hlavních kategorií, a to na potraviny povolené neboli *halal*, a potraviny zakázané – *hárám*. Poté, co Arabové dobyli kulturu s propracovanější kuchařskou kulturou, přidaly určité školy islámské právní vědy i další požívatinu, které sice nejsou přímo zakázané, ale jsou považovány za nežádoucí. Jedná se zejména o masožravá zvířata, dravce, některé druhy korýšů, většinu hmyzu a plazu a ta zvířata, která mají tesáky. V případech krajní nouze však smí muslimové sníst i zakázané

³⁹ KRŠNAVALLI, deví dásí. *108 receptů od Góvindy: Praktická vegetariánská kuchařka aneb Jak žít zdravě, bohatě a moudře*. 1. Praha: The Bhaktivedanta Book Trust Intl., s. 14.

⁴⁰ HALÍK, Tomáš. *Prolínání světů: Ze života světových náboženství*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2006, s. 220. ISBN 80-7106-834-9.

potraviny. Za halal a hojně používané jídlo pak byly v muslimské kuchyni považovány zejména obiloviny, mléko, med, zelenina, ovoce, ořechy, náležitým způsobem poražena čtyřnohá zvířata, ryby, drůbež a čerstvě zabitá zvěřina. Jelikož si Mohamed prý nejvíce ze všeho jídla cenil masa, jeho konzumace se stala až jakousi povinností pro muslima. Alláh například muslimům přikazuje, aby během svátku Eid al-Adha, jenž oslavuje završení poutě do Mekky, obětovali jehně a část obětního masa darovali chudým.⁴¹

4.2.2.3 Křesťanství

Křesťanská omezení jsou spíše spjata s určitým liturgickým obdobím, jako jsou postní dny než s přímým zákazem vybraných potravin. Stravovací zvyklosti křesťanů měly dříve společné prvky s judaismem, avšak postupem času většina z nich zanikla. Postoj křesťanské církve k obžerství je přísnější než například u islámu či judaismu. Na rozdíl od ostatních náboženských a filosofických tradic, které běžnou nenasytostí pouze pohrdají, zahrnuje křesťanství obžerství mezi sedm smrtelných hříchů. Tento hřích kromě přejídání představuje také znalectví jídla. V minulosti se za hříšné považovalo také jedení s nepřístojnou náruživostí, konzumace jídla v jinou dobu než k tomu určenou či konzumace příliš drahých pokrmů či přílišná delikátnost. Delikátnost představovala jednak nadměrnou péči při připravování pokrmů, tak i lékařský či hypochondrický zájem o jídlo. Pečlivé nakládání s potravou bylo tedy pro křesťanskou tradici nepřípustné.⁴²

Praktikování vegetariánství může ilustrovat propojenost vztahů mezi stravou, náboženstvím a zdravím. Například západní křesťané po dlouhou dobu masu nedůvěřovali, poněvadž se domnívali, že jeho požívání podporuje smyslnost. Z toho důvodu mnišské předpisy maso zakazovaly či alespoň striktně omezovaly – výjimkou byli obvykle nemocní lidé, kterým byla konzumace masa tolerována. Vegetariánská strava znamenala druh pokání, avšak její dobrovolné praktikování nebylo mezi laiky přijímáno pozitivně. Křesťané totiž tento způsob stravování považovali za příznačný pro manichejské kacíře, kteří spatřovali zlo ve stvořených věcech, především pak v mase.⁴³

⁴¹ Tamtéž, s. 12, 135–136.

⁴² FREEDMAN, Paul. *Jídlo: dějiny chuti*. Praha: Mladá fronta, 2008, s. 11–12. ISBN 978-80-204-1847-0.

⁴³ Tamtéž.

4.2.2.4 Židovství

Židovské stravování je spojeno s přísnými normami, které se týkají jak přípravy jídla, tak i samotného výběru jídla, hygieny či zásad stolování. Potraviny vhodné ke konzumování jsou pro židy dané zákonem *kašer*, odvozený termín *kašrut* poté označuje detailní pravidla týkající se jídla. Základy kašrutu lze nalézt v biblických příkazech, avšak tato stravovací pravidla sahají dále než pouhý výčet nečistých zvířat. Dle páté knihy Mojžíšovy (Deuteronomium), kde je zakázáno požívat jakoukoliv zdechlinu, musí maso určené ke konzumaci pocházet z porážky provedené podle přísných rituálních předpisů. Tato kniha také zakazuje vařit kůzle v mléce jeho matky, což pro přípravu pokrmů znamená oddělování mléčných a masitých pokrmů. Tyto pokrmy se jednak nesmí používat současně a také si dokonce židovský strážník musí počkat až několik hodin, než smí požit druhý druh. Také nádobí je pro oba druhy oddělené. Ortodoxní židovské rodiny mají tedy ve zvyku mít dvě kuchyně či alespoň dva dřezy, dvě ledničky atd., jedno vždy pro mléčné nádobí a druhé na masité. Existuje několik teorií, proč v judaismu existují pravidla kašrutu, avšak žádná z nich dosud nebyla prohlášena za zcela platnou a uznávanou.⁴⁴

4.2.3 Mary Douglas a výklad „nečistého“

Jednou z antropoložek, která se mimo jiné zabývala příčinami tabuizace vepřového masa v židovství, je Mary Douglas, představitelka symbolické antropologie. V symbolické antropologii je možné na jídlo nahlížet jako na určitý znak či symbol, prostřednictvím něhož člověk interpretuje a formuje svět, ve kterém žije, a snaží se v něm najít své místo, význam a smysl. Tento směr čerpá od francouzských sociologů a etnologů Émila Durkheima a Marcela Mausse, kteří tvrdí, že člověka odlišuje od zvířat touha po řádu, po uspořádaném, srozumitelném světě, ve kterém je možno věci předpovídat. Tento řád však neexistuje sám o sobě, člověk jej musí vytvořit za pomoci svého tvůrčího úsilí. Na základě sociální struktury člověk buduje klasifikační systémy, které dají neuspořádanému světu pevné hranice a strukturu, čímž teprve vše dostává svůj význam a smysl.

⁴⁴ NOVOTNÝ, Tomáš. Náboženské pozadí kašrutu. *Dingir* [online]. 2005, 8(1), 12 [cit. 2016-11-18]. Dostupné z: <http://www.dingir.cz/archiv/Dingir105.pdf>.

V každé společnosti se objevuje pojem nečistého, a to buď z hlediska hygienického, ekologického (znečištění), sociálního, existenciálního či metafyzického. Tedy ve všech kulturách se setkáváme s předměty, bytostmi, činnostmi, silami, vztahy či obdobími, které jsou v rámci dané kultury považovány za nečisté.⁴⁵

Douglas se v souvislosti s potravinovými tabu zabývá otázkou nečistoty či špíny, které interpretuje jako něco nemístného, ohrožujícího či nějakým způsobem narušujícího vytvořený řád. Lidé se neustále snaží chránit vlastní kulturní řád a střežit jeho hranice před vším, co narušuje jejich standardní vnímání a interpretování reality. Tím pádem je vše, co nezapadá do naší představy řádu, považováno za nečisté. Nečistota tedy není izolovanou kategorií, ale vznikla jako vedlejší produkt klasifikace. Kategorie nečistoty představuje kulturní konstrukt, který v různých společnostech slouží k vytěsnění všeho, na co je nahlíženo jako na nemístné, je spojen s nepořádkem a narušením sociálního řádu. Douglas svou teorii vysvětluje na následujícím příkladu: „*Boty samy o sobě špinavé nejsou, ale je nečisté je položit na jídelní stůl, jídlo samo o sobě není nečisté, ale jako špinavé vnímáme kuchyňské náčiní v ložnici nebo jídlem znečištěný oděv. A tak můžeme pokračovat: vybavení koupelny v přijímacím pokoji, oblečení ležící na židli, venkovní věci uvnitř domu, věci služebnictva a věci pánů, prádlo namísto svrchního oděvu a tak dále.*“⁴⁶

Český kulturolog Vít Erban, který se věnuje výkladu stěžejního díla Douglas *Čistota a nebezpečí*, ve svých úvahách polemizuje o dualitě čistého a nečistého. „*Dualita vytváří vztah protikladu, a ten je základním stavebním kamenem každého systému. Vztah protikladu je veskrze pochopitelný a smysluplný. Nečisté však stojí mimo jakýkoliv srozumitelný systém a přehlednou strukturu.*“⁴⁷ Douglas sice tvrdí, že nečistota nesmí být zařazena do existujícího systému, aby se zachovalo dané schéma, avšak Erban jí oponuje tím, že právě zavedením kategorie nečistého je člověku umožněno začlenit do systému i to, co je považováno za absurdní, tedy nečisté. Dále tvrdí, že nečistota hraje ve vztahu ke

⁴⁵ERBAN, Vít. Kategorie “nečistého” v symbolické antropologii Mary Douglasové. In: BUBÍK, Tomáš, FÁREK, Martin a eds. *Náboženství a jídlo*. 2. Univerzita Pardubice: CERES, 2005, s. 35–36. ISBN 80-7194-800-4.

⁴⁶DOUGLAS, Mary. *Čistota a nebezpečí: Analýza konceptu znečištění a tabu*. 1. Praha: Malvern, 2014, s. 73. ISBN 978-80-87580-91-2.

⁴⁷ERBAN, Vít. Kategorie “nečistého” v symbolické antropologii Mary Douglasové. In: BUBÍK, Tomáš, FÁREK, Martin a eds. *Náboženství a jídlo*. 2. Univerzita Pardubice: CERES, 2005, s. 38. ISBN 80-7194-800-4.

kultuře paradoxní roli, poněvadž je její součástí a zároveň stojí mimo ni a trvale ji ohrožuje.⁴⁸

Ve svém díle se Douglas zabývá také pojmem anomálie, který sama definuje jako „...*prvek, který nezapadá do daného souboru či řady*“⁴⁹. Anomálie je tedy jev, událost nebo čin, který překračuje pomyslné hranice klasifikačního systému dané společnosti a směřuje tedy k tomu, aby byl považován za nečistý. K anomáliím můžeme zaujmout buď negativní postoj, tzn. že je budeme ignorovat, nebo je na základě jejich vnímání odsoudíme. Při pozitivním přístupu budeme anomálii úmyslně konfrontovat a budeme se snažit vytvořit nový vzorec reality, do kterého již bude zapadat.

Myšlenku nečistoty jako výsledku narušení klasifikačního řádu dále Douglas rozpracovává ve své analýze biblických tabu uvedených ve Třetí knize Mojžíšově (Leviticus), kde se mimo jiné zaobírá zákazem konzumace vepřového masa u Židů. Zde odmítá dřívější vysvětlení, že se jedná o spojitost s problémovým chovem prasat na Blízkém východě či s trávicími potížemi Židů. Tvrdí, že prase je v židovské kultuře nečisté, poněvadž nezapadá do jejich klasifikačního řádu, který je vymezen v knize Leviticus: „*Mluvte k synům Izraele: Ze všech živočichů na zemi smíte jíst tyto: Smíte jíst každého přežvýkavého sudokopytníka. Nesmíte však jíst ty, kteří jsou jen přežvýkavci nebo jen sudokopytníci. (...) Prase sice má rozdělené kopyto, ale nepřežvykuje – je tedy pro vás nečisté.*“⁵⁰ Stejně tak jsou za nečisté považováni velbloudi či damani, kteří sice přežvykují, ale nejsou sudokopytníky. Co se týče vodních živočichů, mohli být podle knihy Leviticus požití pouze ti živočichové, kteří měli ploutve i šupiny zároveň, ostatní byli nečistí. Z řad ptáků jsou jmenovitě vypsáni ti, kteří jsou nečistí, není zde uvedena žádná další specifikace. Za živočichy určené ke konzumaci jsou tedy považováni ti, kteří zcela odpovídají své třídě a nijak se nevymykají řádu. Douglas toto tvrzení ilustruje na následujícím: „*Zvířata, která jsou součástí nebeské klenby, létají za pomoci křídel. Ve vodě plavou šupinaté ryby pomocí ploutví. Čtyřnohá zvířata na zemi skáčou nebo chodí. Žádný druh zvířat, který není vybaven tím správným druhem pohybu příslušejícím jeho elementu, není posvátný.*“⁵¹ Nečistí živočichové jsou tedy charakterističtí prolínáním více živlů či přírodních prostředí, nelze je tím pádem jednotně zařadit.

⁴⁸ Tamtéž, s. 39.

⁴⁹ DOUGLAS, Mary. *Čistota a nebezpečí: Analýza konceptu znečištění a tabu*. Praha: Malvern, 2014, s. 75. ISBN 978-80-87580-91-2.

⁵⁰ Tamtéž, s. 81.

⁵¹ Tamtéž, s. 69.

4.2.4 *Marvin Harris a nahlížení na příčiny tabuizace prostřednictvím kulturního materialismu*

Dalším antropologem, který se věnuje hledání příčin potravinových tabu a konkrétně rovněž židovského zákazu vepřového masa, je představitel americké kulturní antropologie Marvin Harris. Na rozdíl od Douglas ovšem existenci potravinových tabu nepřičítá jejich vybočení ze zavedeného řádu, ale příčiny nalézá v kulturním materialismu. Ten ve své podstatě navazuje na neoevolucionismus a kulturní ekologii a vychází z předpokladu, že kultury působí jako adaptační systémy a jsou ovlivněny především prostředním, kterým jsou obklopeny.

V tématu vepřového masa poukazuje Harris mimo jiné i na méně známý fakt, že v některých částech světa, jako je Nová Guinea či Melanésie, se nachází kmeny, jejichž příslušníci jsou naopak fanatičtí milovníci prasat. V těchto regionech je toto zvíře považováno za natolik posvátné, že nesmí chybět při žádné důležité události, ať už se jedná o svatbu či pohřeb. Některé kmeny také věří, že jejich předci vepřové maso přímo vyžadují. Během jejich obřadů jsou postupně sněžena veškerá prasata, která byla obětována. Pokud strávníci již nemohou dále jíst, jednoduše vyzvrátí to, co nemohou strávit, aby uvolnili místo pro další porce.⁵²

Za daleko známější je považováno potravinové tabu židů a muslimů, v rámci kterého je na prase nahlíženo jako na nečisté zvíře, s čímž souvisí zákaz požívání vepřového masa. Bůh starých Hebrejců prohlásil nejdříve v knize Genesis a posléze také v knize Leviticus, že prase je nečisté a poskvrňuje každého, kdo ho pozře či se ho jen dotkne. Přibližně o 1500 let později sdělil Alláh svému prorokovi Mohammedovi, že postavení prasat bude pro muslimy stejné jako pro Židy. Na toto potravinové tabu bylo dosud nabídnuto velké množství vysvětlení. Ještě před renesancí bylo nejrozšířenějším zdůvodněním to, že prase je doslova špinavé zvíře, špinavější než ostatní zvířata, a to zejména proto, že se válí ve své vlastní moči a žere své exkrementy. Avšak tomuto tvrzení Harris oponuje: *„Avšak spojovat fyzickou nečistotu s náboženským odsouzením vede k nesrovnalostem. Krávy, které jsou uzavřeny ve stísněném prostoru se také čvachtají ve své vlastní moči. A hladové krávy by lidské exkrementy snědly s chutí. Psi a slepice dělají to samé, aniž by tím kohokoliv příliš rozčilovali, a ve starověku museli vědět, že prasata vychovaná v čistých kotcích se stávají*

⁵² HARRIS, Marvin. *Cows, Pigs, Wars & Witches: The Riddles of Culture*. 1. vyd. New York: Random House, 1974, s. 36. ISBN 0394483383.

*náročným domácím mazlíčkem.*⁵³ Prasata tedy nejsou jediná zvířata, která se takto chovají, a z toho důvodu Harris tuto teorii rázně odmítá.

V polovině 19. století bylo zjištěno, že parazitární nemoc trichinóza je způsobena konzumací nedovařeného vepřového masa. Tento objev podle mnohých potvrdil moudrost Maimonida, středověkého židovského filosofa a lékaře, který tvrdil, že vepřové maso má špatný a ničující vliv na lidské tělo, a Bůh jej tedy zakázal ve prospěch veřejného zdraví. Reformně smýšlející Židé se okamžitě vzdali tabu na vepřové maso – pokud je maso správně uvařeno, není zdraví škodlivé, a nejedná se tedy o prohřešek proti Bohu. To vyprovokovalo rabíny více fundamentálního přesvědčení – kdyby Hospodin chtěl pouze chránit lidské zdraví, zajisté by přesně nabádal svůj lid, jakým způsobem může požívat vepřové maso, než aby jej zakázal úplně. Dle jejich názoru šlo Hospodinovi o něco jiného, co je více důležité nežli pouhé fyzické zdraví. Harris neschvaluje ani s toto vysvětlení. Sice souhlasí s tím, že prase skutečně je přenašečem některých lidských nemocí, ovšem přenašeči jsou také ostatní domestikovaná zvířata, která jsou svobodně a bez omezení konzumována muslimy a Židy. Například skot, kozy i ovce jsou přenašeči brucelózy. Onemocnění anthrax je přenášeno skotem, ovce, kozami, koňmi, muly atd. Harrisově kritice nebyl ušetřen ani skotský antropolog Sir James Frazer. Ten k vysvětlení tohoto tabu argumentoval tím, že prasata, stejně jako všechna ostatní nečistá zvířata, byla původně posvátná. Důvodem pro zákaz jejich konzumace tedy bylo to, že mnoho jich bylo původně božských. Harris Siru Frazerovi oponuje tím, že např. ovce, kozy a krávy byly dříve ve Středním východě také uctívány, a přesto si veškeré etnické i náboženské skupiny v těchto regionech pochutnávají na jejich masu.⁵⁴

Harris prostřednictvím kulturního materialismu nabízí řešení zcela odlišné od těch, která byla do té doby předložena. Základní podstatu spatřuje v ekologické strategii. Biblická území se vyznačují bezlesými pláněmi a horami, které jsou příliš nevhodné na zavlážování. K hospodářským zvířatům, která jsou nejlépe přizpůsobena těmto podmínkám, patří přežvýkavci: skot, ovce a kozy. Přežvýkavci mají totiž tu výhodu, že dokážou strávit trávu, listy a ostatní potravu obsahující hlavně celulózu efektivněji než jiní

⁵³ Tamtéž, s. 36–37. V originále: „*But linking physical uncleanliness to religious abhorrence leads to inconsistencies. Cows that are kept in a confined space also splash about in their own urine and faces. And hungry cows will eat human excrement with gusto. Dogs and chicken do the same thing without getting anyone very upset, and the ancients must have known that pigs raised in clean pens make fastidious house pets.*“ Z originálu přeložila autorka práce.

⁵⁴ Tamtéž, s. 36–38.

savci. Prase je na rozdíl od přežvýkavců nevhodné pro takové prostředí. Jeho přirozeným prostředím jsou lesy a stinné břehy řek. Přestože se jedná o všežravce, nejvíce na hmotnosti přibírá po potravě s nízkým obsahem celulózy, jako jsou ořechy, ovoce či zrní, což z něj činí přímého konkurenta člověka. Prasata také pro člověka nejsou zdrojem mléka a je obtížné je hnát na dlouhé vzdálenosti, což pro člověka žijícího v těchto oblastech představuje velkou nevýhodu. Navíc prasata nejsou vhodně přizpůsobena na horké a suché klima, které se v biblických a koránských oblastech vyskytují. Z těchto důvodů se v oblasti Blízkého východu prasata zkrátka nevyplatí chovat ve velkém, a pouhá malá produkce by akorát zvyšovala pokušení a touhu po vepřovém masu. Z toho důvodu se jevílo jako nejlepší řešení tabuizace vepřového masa a soustředění se na chov koz, ovcí a skotu. Nabízí se otázka, z jakého důvodu jsou ostatní zvířata uvedená v Bibli nečistá, a z jakého důvodu zákaz jejich konzumace dodnes dodržují židé i muslimové, kteří již dávno ve Středním východě nebydlí. Harris přichází s jednoduchým vysvětlením. Většina z ptáků a ostatních zvířat označených v Bibli jako nečistá spadá do jedné ze dvou daných kategorií. Někteří z nich, jako například orlí, supi či jestřábi, nepředstavují pro člověka významný zdroj potravy. Měkkýši zase nejsou dostupnou potravou pro pastýře. Harris ovšem také podotýká, že ne všechna náboženská tabu musí vycházet z ekologických příčin. Tímto příkladem mohou být Židé a muslimové žijící mimo Střední východ a dodržující potravinová tabu. Zde tato tabu zastávají sociální funkci, která napomáhá členům považovat sebe sama za součást dané komunity.⁵⁵

4.3 Kultura stravování a hinduismus

Hinduismus, který se začal formovat od konce 1. tisíciletí př.n.l., patří k nejstarším náboženským směrům vůbec. Vyskytuje se především na indickém subkontinentu, ale také na těch místech, kde žijí Indové. Tento zažitý, avšak nepřesný pojem zahrnuje několik velmi rozdílných tradic, jako jsou šivaismus, džinismus, šaktismus a vaišnavismus. K jeho rozšíření nejspíše došlo díky Konferenci světového parlamentu, která se konala roku 1893 v Chicagu. Jako indický zástupce hinduismu byl pozván Svámí Vivékánanda z Rámakrišnovy misie, který zde představil hinduismus jako náboženský směr uctívající velký počet bohů. Hinduismus se tak záhy pro západní společnost stal zastřešujícím

⁵⁵ Tamtéž, s. 41–45.

pojmem pro všechna náboženství, která se vyskytují na indickém území, ačkoliv v sobě skrývá zásadně rozdílné tradice. Samotné slovo hinduismus nemá původ v Indii a slovo „hindú“ nepochází ze sanskrutu ani tamilštiny, proto bychom ho těžko hledali v některém z tradičních indických spisů. Tento název údajně vznikl podle řeky Sindhu, kterou muslimští nájezdníci přejmenovali na Hindu a země na východ od řeky začala být nazývána Hindustán. Pojem „hindú“ tedy původně neměl žádný náboženský či kulturní podtext, jednalo se pouze o určení zeměpisné polohy. Původně odkazoval na obyvatele oblasti kolem řeky Indus a za ní, v 17. století označoval v anglickém jazyce jakéhokoliv obyvatele Hindustánu (Indie) a později se jednalo o obecné pojmenování pro nemuslima.⁵⁶

Jídlo zaujímá významnou roli v každodenním životě hinduisty a předpisy, které se ho týkají, mají dlouhou tradici. Jídlo bylo vždy zahrnuto do zbožných úvah, a to už v Manuově zákoníku, který je plný právních předpisů a rad do života. Tento starý indický text nabízí řadu doporučení, jakou obětinu je vhodné předkládat jednotlivým božstvům a jakým způsobem tak činit. Také je zde uvedeno, kdo by měl jíst první, kdo po něm následuje atd. V Bhagavadgítě o jídle pojednává Krišna, jeden z avátarů Boha Višnu.

4.3.1 Rituální čistota a nečistota

Rituální čistota a nečistota představuje pro indická náboženství alfu a omegu sociálního statusu člověka, a jídlo je nedílnou součástí příslušných rituálů a obětí. Při přípravě a požívání jídla musí věřící dodržovat řadu předpisů, obřadů a modliteb, jejichž charakter se mění v závislosti na konkrétní podobě duchovní tradice spadající pod hinduismus. Hinduistická kastovní společnost je rozdělena na čtyři varny, což jí naprosto odděluje od tzv. nedotknutelných, na které se nahlíží se silně zakořeněnými předsudky. Mezi nedotknutelné patří především ti, kdo dědičně vykonávají znečišťující povolání – koželuhové, pradláči, odklízeči mrtvol, metaři atd. Přísně vzato mezi ně patří také každý, kdo není hinduistou. Problém pro pravověrného hinduistu představuje hrozba, že cizinec pronikne do jeho rodiny a kastovně ji znečistí. A jelikož je v hinduistické domácnosti kuchyně nejposvátnějším a nejzakázanějším místem, toto riziko je zde ještě mnohem silnější. Pravidla pro zachování čistoty jednotlivých kast jsou spojena zejména s potravou a

⁵⁶ ROSEN, Steven J. *Skrytá sláva Indie*. Praha: Centrum pro vědecká studia, 2007, s. 6–7, 10–11. ISBN 978-80-903829-0-9.

nápoji. Některé nižší kasty jsou dokonce až přehnaně svědomité v této oblasti jen proto, aby si zlepšily svůj sociální prestiž a vážnost. Nejstriktnější předpisy se týkají vody a potravy vařené ve vodě. Důsledkem těchto předpisů jsou např. oddělené studně či oddělené kuchyně v armádě pro jednotlivé hinduistické skupiny. Bráhmani, tedy příslušníci kněžské třídy a zároveň té nejvyšší kasty, upřednostňují vodu, která není znečištěna žádným nebráhmánem. Důkladně také zachovávají rituální čistotu nádobí. Naopak někteří nedotknutelní v jižní Indii považují bráhmánem dotčenou vodu za nečistou. S rituální čistotou vody souvisí také otázka společného kouření vodní dýmky, které je zejména na venkově považováno za prvořadou společenskou záležitost. Přísnost kastovních omezení v jídle a pití v současné Indii slábne a její tradiční formu zachovávají pouze pravověrní hinduisté.⁵⁷

Douglas využívá příkladu konkrétní bráhmanské skupiny v Indii Hávik k ilustrování vztahu pravidel očišťování a sociální struktury. V indické společnosti jsou do vzájemného opozičního vztahu postaveni bráhmani a nedotknutelní, kteří symbolizují čistotu a špínu. Nečistota se z nedotknutelných může přenášet na příslušníky jednotlivých kast, a proto jsou pro styk nedotknutelných a Háviků určena přesná pravidla, aby byla čistota zachována. Hávik se např. může silně znečistit tím, že se dotýká provazu či bambusu ve stejnou chvíli, jako jeho nečistý sluha. Hávik také nemůže bezprostředně přijmout ovoce či peníze od nedotknutelného. Určité předměty dokonce zůstávají nečistými i po kontaktu a stávají se tak vodiči špíny – jmenovitě jde o bavlněnou látku, kovové nádoby na vaření či uvařené jídlo. Podlaha či zem sice sama o sobě jako vodič neslouží, avšak sláma ležící na podlaze již ano. Podle Douglas tedy podobná pravidla představují symbolické systémy, ve kterých je špína vnímána jako prvek, který nezapadá do soustavy zaběhnutých vztahů. Tvrdí také, že pokud i my opomeneme patogenitu a hygienu, špína pro nás bude rovněž představovat něco nevhodného.⁵⁸ Hinduistický kastovní systém podle Douglas také dokazuje, že lidé nemají rádi anomálie a nejednoznačnost, na základě čehož přehlížejí to, co nemají rádi – v tomto případě Douglas poukazuje na postoj k výkalům. Čističi latrín se v Indii nacházejí až na samém dnu kastovní hierarchie. Je také zřejmé, že toto pravidlo o znečištění nevzniklo na základě individuálních obav – hinduisté totiž k aktu vylučování nepřístupují s žádnými rozpaky, což potvrzují veřejně se válející výkaly, o jejichž úklid se

⁵⁷ Tamtéž, s. 208–210.

⁵⁸ DOUGLAS, Mary. *Čistota a nebezpečí: Analýza konceptu znečištění a tabu*. Praha: Malvern, 2014, s. 70–73. ISBN 978-80-87580-91-2.

postará až nečistý metař. Kasta tedy sama o sobě funguje jako symbolický systém, který udržuje hierarchické sociální vztahy.⁵⁹

4.3.2 Vegetariánství

U náboženství, ve kterých se vyskytuje reinkarnační učení, tedy i u hinduismu, lze zaznamenat soucit s živými tvory či dokonce projev úcty vůči některým z nich. Praktickým důsledkem tohoto učení také může být vegetariánský způsob stravování. Podle odborníka na reinkarnaci Ronalda Zürreera tato spojitost pramení z víry, že evoluce vědomí kráčí kupředu, tedy od mikrobů k rostlinám, dále k hmyzu, plazům, ptákům savcům a k člověku, který, pokud splňuje určité předpoklady, může dojít ještě do vyšších rovin bytí. Většina škol ovšem zastává názor, že pokud člověk záměrně zneužívá svou svobodu a odpovědnost či upřednostňuje uspokojování svých pudových potřeb, může se opět reinkarnovat do zvířecích podob. Toto je pouze reakce přírody, která tímto způsobem dotyčné duši poskytne takové tělo, ve kterém může nejlépe naplnit své tužby. Ke svému slovu se v tomto případě dostává také *karma*, jejíž zákony se nevztahují pouze na jedince, ale také na kolektiv. Jestliže tedy kolektiv lidí podporuje či se sám zaslouží o bezbožné, nespravedlivé či násilné jednání, následuje také reakce v podobě válek, přírodních katastrof, moru či epidemií.⁶⁰

Vegetariánství bylo odjakživa rozšířeno po celé Indii, což dokládá také tradiční náboženská literatura Indie. Již zmíněný Manuův zákoník poukazuje na „*krutost zotročování a zabíjení vtělených bytostí*“ a také uvádí, že jezení masa „*zahrnuje zabíjení a následně vytváří karmické pouto*.“ Ačkoliv je čistota v hinduismu považována za božský princip, jezení masa je považováno za horší než jezení nečistého jídla. Maso podle tradičního učení zapřičiňuje nevědomost a nemoce a vegetariánská strava je naproti tomu nápomocna ke zvýšení čistoty vědomí a prodloužení života. Ve védské literatuře se také uvádí, že věřící by měl všechno jídlo obětovat Bohu a za zvláště vhodné potraviny pro

⁵⁹ BOWIE, Fiona. *Antropologie náboženství*. Praha: Portál, 2008, s. 51–55. ISBN 978-80-7367-378-9.

⁶⁰ ZÜRREER, Ronald. *Reinkarnace: Úvod do vědy o putování duší*. Praha: EarthSave CZ, 2007, s. 70–73. ISBN 978-80-86916-01-9.

člověka je považováno ovoce, zelenina, obilí, ořechy a mléčné výrobky. Naopak vyvarovat by se člověk měl masu, rybám, drůbeži a vajíčkám.⁶¹

4.3.3 *Posvátnost krav*

V indické náboženské tradici je za nejposvátnější zvíře považována kráva, což jí zajišťuje výjimečné postavení mezi všemi živými tvory. Díky tomu, že člověku poskytuje mléko stejně jako matka svému dítěti, je uctívána jako jedna ze sedmi matek lidstva. Kravské produkty (*pañča-gavja*), kterými jsou mléko, tvaroh, *ghí* (přepuštěné máslo), moč a hnůj se považují za očišťující. Známy je důvěrný vztah a velká náklonnost Krišny ke kravám. Celou védskou literaturu provází Krišnova láska ke kravám a s tím související důraz na ochranu krav a na ahimsu, tedy nenásilí a neublížování žádné živé bytosti.⁶²

Podle mnoha expertů je uctívání krav hlavní příčinou hladu a chudoby v Indii – údajně se zde nachází na 100 milionů neúčinných krav udržovaných naživu kvůli jejich uctívání. Mnozí se tedy mohou divit, z jakého důvodu nechávají Indové krávy naživu, když se z jejich masa mohou nasytit. Poté, co Harris procházel indickou vládou zprávu, zjistil, že v Indii je příliš mnoho krav, ale nedostatek volů, kteří jsou nezbytní pro orbu tamních farmářských polí. Tato pole slouží jako hlavní zdroj potravy pro mnoho indických rolnických rodin, které jsou tím pádem závislé na úrodnosti těchto polí. Z toho důvodu jsou tedy volové tolik důležití a když některý z nich onemocní či dokonce zemře, je v ohrožení celý chod farmy. Každým rokem jsou řádově stovky tisíc farmářů nuceni migrovat do měst, která se už tak hemží nezaměstnanými lidmi a lidmi bez domova. Harris situaci, kdy indický farmář přijde o svého vola, přirovnává k americkému farmáři, kterému se rozbije traktor, avšak s tím rozdílem, že traktory jsou vyráběny v továrnách, zatímco volům dávají život krávy. Toto jsou dle Harrise dobré důvody pro to, aby tamní farmáři neprodávali své krávy na jatka či je sami neporáželi a domnívá se tedy, že uctívání krav v Indii pramení především z ekonomického přínosu krávy pro člověka, tedy čistě z materiálních příčin. Zároveň Harris konstatuje, že ačkoliv indické krávy vyprodukují v průměru pouze 500 liber mléka za rok ⁶³(pro porovnání – americké dojné krávy běžně vyprodukují až

⁶¹ ROSEN, Steven J. *Skrytá sláva Indie*. Praha: Centrum pro vědecká studia, 2007, s. 172–173. ISBN 978-80-903829-0-9.

⁶² Tamtéž, s. 170–171.

⁶³ 1 libra odpovídá 0,454 kg, tedy přibližně 226,8 kg mléka za rok.

5000 liber mléka za rok, ty nejproduktivnější až 20 000 liber za rok), pro indické farmáře to nepředstavuje žádný problém a spokojí se i s tímto množstvím. Hlavním „posláním“ indických krav totiž není produkce mléka jako např. ve zmíněných Spojených státech amerických, ale reprodukce volů. Krávy a volové tedy slouží jako nízkenergetické substituty traktorů a továren na výrobu traktorů a zároveň zabraňují urbanizaci, která, jak již bylo zmíněno, má v Indii velmi negativní důsledky. To však není jediné využití tohoto dobytka v Indii. Ekologičnost indického zemědělství dokazuje také fakt, že krávy a volové dokážou ročně poskytnout až 700 milionů tun mrvy, z čehož přibližně polovina slouží jako hnojivo v zemědělství a další polovina je spálena za účelem poskytnutí požadovaného tepla pro vaření, čímž je nahrazen petrochemický průmysl. Například pro ghí, indické přepuštěné máslo používané pro většinu jídel v tamní kuchyni, je hnůj upřednostňovaným zdrojem tepla, poněvadž hoří velice pomalu a dlouho, čímž nemůže dojít ke spálení jídla. Indické hospodyně tedy mohou nechat jídlo po několik hodin bez povšimnutí a mezitím se mohou starat o děti či jít vypomocet na pole. Dokonce i když jsou krávy staré a slabé, jejich majitelé je neprodají ani neporazí. Harris k tomu dodává: „*Tim, že farmář nechá porazit nebo prodat své staré a sešlé zvíře, si může vydělat ještě pár rupií navíc či dočasně vylepšit jídelniček své rodiny. Ale z dlouhodobého hlediska může jeho odmítnutí prodat zvíře na jatka či ho zabít pro svou vlastní tabuli mít příznivé důsledky.*“⁶⁴

V obdobích sucha a hladomoru jsou, podle slov Harrise, farmáři nejednou v pokušení zabít či prodat svůj dobytek. Ovšem pokud by tak učinili, sice by to znamenalo jejich momentální zasyčení, avšak v období dešťů by nedostatkem jídla strádali ještě více, protože by jim neměl kdo zorat pole. Z krátkodobého hlediska by se tedy jednalo o racionální krok, avšak z toho dlouhodobého by to znamenalo mnohem větší hrozbu pro celkové blaho farmáře a jeho rodiny. Zákaz pojídání krav, respektive vegetariánství jako takové, je dle Harrise úspornější formou příjmu potravy. Kalorická hodnota jídla, které zvíře sní, je vždycky vyšší než kalorická hodnota jeho masa. Je tedy efektivnější, když člověk konzumuje rostlinnou stravu přímo, než když je využívána jako potrava pro hospodářská zvířata. Ačkoliv se tedy v Indii krávy neporážejí, ročně jich zde na 20 milionů zemře přirozenou smrtí. Přestože se jedná o posvátné zvíře, existují v Indii lidé, kteří mají

⁶⁴ HARRIS, Marvin. *Cows, Pigs, Wars & Witches: The Riddles of Culture*. 1. vyd. New York: Random House, 1974, s. 21. ISBN 0394483383. V originále: „*By slaughtering or selling his aged and decrepit animal, a farmer might earn a few more rupees or temporarily improve his family's diet. But in the long run, his refusal to sell to the slaughterhouse or kill for his own table may have beneficial consequences.*“ Z originálu přeložila autorka práce.

právo pojídat zdechliny. Jedná se o členy té nejpodřadnější skupiny kastovního systému, tedy nedotknutelné.⁶⁵

Harris tedy odmítá jakékoliv náboženské důvody pro vznik tabu na pojídání hovězího masa v Indii. Dle jeho názoru, založeném na kulturním materialismu, vzniklo toto tabu na základě schopnosti indických farmářů adaptovat se na přírodní podmínky, k čemuž bylo zapotřebí zachovávat krávy.

⁶⁵ Tamtéž, s. 11–34.

5 Praktická část práce

5.1 Hnutí Haré Krišna – kořeny, vznik a působení

Mezinárodní společnost pro vědomí Kršny (anglicky *International Society for Krishna Consciousness* – zkráceně ISKCON), resp. hnutí Haré Krišna, je spolu s dalšími proudy gaudíjského višnuismu běžně řazeno mezi tzv. nová náboženská hnutí. Pro tato hnutí je příznačné, že začala vznikat v období tzv. náboženského oživení v 60. letech 20. století v USA. Ačkoliv byla tradice tohoto hnutí, jejíž kořeny sahaly do Indie, v Západním světě zcela neznáma, začala se nejprve v USA a později po celém světě šířit s velkým úspěchem. Hnutí Haré Krišna sice nebylo první indickou tradicí, která se ujala na Západě, ovšem oproti předchozím filosofiím, které kladly důraz na poznání (*džňána*), byl pro toto hnutí mnohem důležitější prvek *bhakti* neboli oddaná láska k bohu. Již v Indii se jednalo o oblíbenou formu religiozity zejména díky tomu, že pro její následování nebyla potřeba přesná znalost složitých rituálních předpisů ani filosofických koncepcí zaznamenaných v sútrách. Zároveň představovala alternativní cestu k utváření identity a sebeúcty společně s možností požadovat lepší sociální postavení. Kromě vzdělavců si tedy získala své příznivce především mezi marginalizovanými sociálními skupinami (ženy, nedotknutelní a všichni ne-bráhmani), jimž většinou scházelo jakékoliv formální vzdělání.⁶⁶

Ten, kdo se věnuje *bhakti-józe*, neboli láskyplné oddané službě Nejvyššímu (ať už Krišnovi či Višnuovi), je nazýván *bhakta* (oddaný) či vaišnava. Dle vaišnavských písem musel ten, kdo žije jako bhakta, v některém z předchozích životů dosáhnout dokonalosti všech ostatních jógových procesů.⁶⁷ Nejširší definice dokonce zachází tak daleko, že bhakta si svého vztahu s Nejvyšším nemusí být ani vědom, a tím pádem je každá živá duše (dokonce i zvíře nebo rostlina) svojí přirozeností služebník a nedílná část Boha. Dle obvyklejší definice je za bhaktu považován každý, kdo oceňuje zpívání svatého jména Pána, a tedy jim může být i následovník jiného vyznání. Nejvyšší úrovní bhakty je pak čistý oddaný, v jehož srdci se probudí spontánní láska k Bohu.⁶⁸

⁶⁶ FUJDA, Milan a LUŽNÝ, Dušan. *Oddaní Kršny: hnutí Haré Kršna v pohledu sociálních věd*. Plzeň: Západočeská univerzita v Plzni, 2010, s. 41–43. ISBN 978-80-7043-951-7.

⁶⁷ Jógovými procesy je zde myšlena *karma-jóga*, která zaměstnává tělo a *gjána-jóga*, která zaměstnává mysl. *Bhakti-jóga* zahrnuje obě cesty, a navíc ještě zapojuje srdce.

⁶⁸ ROSEN, Steven J. *Skrytá sláva Indie*. Praha: Centrum pro vědecká studia, 2007, s. 138–139. ISBN 978-80-903829-0-9.

Od 5. století př. n. l. začalo být v Indii prováděno uctívání božstev prostřednictvím patřičných obřadů (*púdzá*), které byly chápány jako forma bhakti. Bhaktická hnutí pak dosáhla svého vrcholu přibližně v 10. století, avšak uctívání Krišny se v severní Indii, kde byl tento avatár boha Višnu nejoblíbenější, rozšířilo až v 1. polovině 16. století. Počátky bhakti lze vysledovat již ve védách, ale jedním z jeho hlavních filosofických zdrojů je *Bhagavadgíta*, zřejmě nejpopulárnější část sanskrtského eposu *Mahábhárata*. Děj Bhagavadgíty se odehrává na bitevním poli, kde proti sobě stojí dvě větve královského rodu Bháratovců – Pánduovci a Kuruovci. Pánduovský vojevůdce Ardžuna zjišťuje, že v nepřátelské armádě je mnoho jeho příbuzných, a proto zapochybuje a hodlá se svým příbuzným vzdát. Zde začne s Ardžunou rozmlouvat vozataj Krišna, vysvětluje mu, proč musí jako bojovník (příslušník kasty kšátrijů) splnit svou povinnost a bojovat, jaký je základ celého stvořeného světa a jaké místo v něm zaujímá jedinec. Bhagavadgíta je tedy založena na představě jednání, jehož motivem není touha po dosažení jakéhokoliv osobního prospěchu, a které tudíž nepoutá člověka ke hmotnému světu. Člověk by měl totiž veškeré své činy obětovat svému Bohu, tedy Krišnovi, jako důkaz své láskyplné oddanosti. Bhagavadgíta tak prostřednictvím bhakti poskytuje filosofické zdůvodnění uctívání osobního božství.⁶⁹

Hnutí Haré Krišna vzniklo právě z tradice kršnovské višnuistické bhakti, která představovala jednu z hlavních forem religiozity v Bengálsku. Hnutí samo považuje za svého původce významného bengálského višnuistického bhaktu Šrí Čaitanji, jenž působil na počátku 16. století jako kazatel. Hlavním předmětem jeho kázání bylo právě bhakti, které považoval za jedinou možnou cestu přiblížení se k Bohu a jenž realizoval skupinovým zpíváním Božích jmen na veřejnosti, tzv. harinám. Hnutí Haré Krišna považuje za védskou literaturu nejen Rgvéd, Jadžurvéd, Sámavéd a Atharvavéd, ale na rozdíl od akademických kruhů také Mahábhárátu včetně Bhagavadgíty, Rámájanu, purány (sbírky starých příběhů) a jiné texty. Za vznikem této védské literatury dle jejich názoru nestojí člověk, ale Nejvyšší osoba, tedy sám Bůh Krišna. Ten svou moudrost předal nejprve bohu stvořiteli Brahmovi a poté mudrci Náradovi, který učení dál ústně předal mudrci Vjásovi. A právě ten před pěti tisíci lety sepsal čtyři védy (Rg, Jadžur, Sáva, Atharva), a purány a Mahábháratu, které vysvětlují učení těchto čtyř véd tak, aby bylo pochopeno i méně učenými lidmi. Védy jsou tedy v tomto pojetí absolutní,

⁶⁹ FUJDA, Milan a LUŽNÝ, Dušan. *Oddaní Kršny: hnutí Haré Kršna v pohledu sociálních věd*. Plzeň: Západočeská univerzita v Plzni, 2010, s. 46–47. ISBN 978-80-7043-951-7.

sebeautoritativní a sebedokazující. Jen jejich studiem lze pochopit jejich účel – tedy poznání o seberalizaci, která umožňuje vysvobození z hmotného světa, a tedy z utrpení.⁷⁰

5.1.1 Otec hnutí – Šríla Prabhupáda

Zakladatel hnutí, který se narodil 1. září 1896 v indické Kalkatě, se původně jmenoval Abhajčaran De. Otec malého Abhaje četl posvátné texty opěvující Krišnu, pravidelně se modlil a dodržoval všechny zásady jeho uctívání. Naproti jejich domu navíc stál chrám zasvěcený Kršnovi a Rádze (často zobrazovaná Krišnova družka), do kterého Abhaj každý den chodil se svými rodiči, a proto si již od raného dětství Šríla Prabhupáda zamiloval Krišnovu kulturu. Jako malý vynikal také ve svých studiích, navštěvoval soukromé hodiny sanskrtu a bengálštiny a své středoškolské vzdělání dokončil na prestižní křesťanské škole Scottish Churches' College, kde se kromě angličtiny, filozofie a ekonomie věnoval také studiu Bible a dějin křesťanství. Zvláště se pak zajímal o řečnictví, debatu a diskuzi. V roce 1922 se setkává se svým budoucím guruem – Bhaktisiddhántou Sarasvatím, velkým vaišnavským asketou, který překládal složité filozofické texty a zakládal gaudíja-vaišnavské kláštery po celé Indii. Již při jejich prvním setkání vyslovil Bhaktisiddhánta přání, které se později stalo Prabhupádovou celoživotní misí – totiž šíření lásky ke Krišnovi v anglicky mluvících zemích. Šríla Prabhupáda v roce 1944 založil anglicky psaný časopis *Back to Godhead*, v roce 1959 přijal *sannjás*, čímž se formálně zřekl svého světského života a zavázal se sloužit už jen Kršnovi. V roce 1965, když bylo Šrílovi Prabhupádovi již šedesát devět let, vyplul na lodi z Kalkaty do Ameriky, kde hodlal dostát svému celoživotnímu úkolu, tedy přinést duchovní hodnoty, které sám vyznával, do západního materialistického světa. Ocitl se v New Yorku, uprostřed rostoucí vlny subkultury hippies, ke které se v té době stále více mladých lidí připojovalo, a které spojovalo znechucení tamním konzumním způsobem života, masovou kulturou a nesouhlas s vietnamskou válkou.⁷¹ Tato atmosféra byla více než příznivá pro přijetí do té doby neznámých a netradičních náboženských směrů. Roku 1966 tedy Šríla Prabhupáda zakládá

⁷⁰ Tamtéž, s. 62–63.

⁷¹ Tamtéž, s. 65–73.

ROSEN, Steven J. *Skrytá sláva Indie*. Praha: Centrum pro vědecká studia, 2007, s. 142–143. ISBN 978-80-903829-0-9.

Mezinárodní společnost pro vědomí Krišny, iniciuje své první žáky a zároveň určuje sedm základních cílů hnutí:

1. systematicky propagovat duchovní poznání v celé společnosti a vychovávat všechny lidi podle pravidel duchovního života, aby se zabránilo nerovnováze životních hodnot a dosáhlo skutečné jednoty a míru ve světě,
2. propagovat uvědomování si Krišny podle textů Bhagavadgíty a Šrímad Bhágavatam,
3. sblížovat členy organizace a vést je ke Krišnovi, nejvyšší bytosti, a tak v nich a v celém lidstvu rozvíjet ideu, že každá duše je kvalitativní částí Boha (Krišny),
4. učit a podporovat sankírtanové hnutí, tj. sborové zpívání svatých jmen Boha, jak je naznačeno v učení Šrí Čaitanji,
5. vybudovat poutní místa k oslavě Šrí Krišny v duchovní prospěch členů a celé společnosti,
6. sdružovat členy za účelem jednoduššího a přirozenějšího způsobu života;
7. tisknout a rozdávat periodické publikace, časopisy, knihy a jinou literaturu s ohledem na výše zmíněné body.⁷²

Prabhupáda také zakládal zemědělské komunity, nábožensky zaměřené základní školy a vegetariánské restaurace. Překládal sanskrtské texty a komentoval je, sepsal a vydal padesát dva knih o védské kultuře. Členové hnutí pokládají tyto překlady a komentáře za zcela pravdivé vyjádření obsahu posvátných spisů, a proto jejich distribuci pokládají za jeden ze svých nejdůležitějších úkolů vůbec. Dodnes je mezi oddanými Šríla Prabhupáda uctíván jako jejich *guru*, který je pro oddané jakýmsi útočištěm a vtělenou formou Boha. Cílem gurua je přivést žáka do duchovního světa a zprostředkovat mu poznání samotného Boha. Prabhupáda je často oslovován jako „duchovní mistr“ či „čistý oddaný“. Tato pojmenování naznačují, čeho si jeho žáci na svém duchovním učiteli cení nejvíce – jednak jeho vzdělanosti a stupně dosaženého poznání a také jeho osobní odevzdanosti Krišnovi. Fujda a Lužný tvrdí, že příslušníky západní civilizace může takovéto uctívání jedince rozčilovat a že některá tvrzení Šríly Prabhupády nám mohou připadat příliš zjednodušující a jednostranná. Ovšem je třeba si uvědomit, že tato tvrzení „*vychází z jiných kulturních premis, jsou vestavěná do kontextu jiných sociálních rolí a vztahů, než jaké*

⁷² LUŽNÝ, Dušan. *Nová náboženská hnutí*. Brno: Masarykova univerzita, 1997, s. 56. ISBN 80-210-1645-0.

*předpokládáme, snažíme-li se jim porozumět v kontextu zvyklostí a předpokladů příslušníků moderních západních společností. V tomto ohledu je nutné si uvědomit, že z perspektivy členů hnutí Haré Kršna byl Prabhupáda guru, představitel sociální role, která v západním světě nemá žádný protějšek ...*⁷³

Šríla Prabhupáda zemřel 14. listopadu 1977 v indickém městě Vrndávana, ve městě uctívání Krišny, který zde kdysi sám žil.

5.1.2 Budování ISKCONu

Jelikož většina prvních zájemců o oddanou službu Krišnovi pocházela z tehdejší drogové subkultury a během své iniciace ani netušila, co vše tato iniciace zahrnuje, hnutí opustila velice brzy. Další zájemce hnutí zaujalo veřejné zpívání Haré Krišna mantry (*kírtán*) v Tompkinsově parku v Manhattanu v New Yorku a mladé lidi byli tímto zpěvem natolik uchvázeni, že přišli na kázání do Prabhupádova střediska. Někteří z nich začali chodit na tzv. hostiny lásky, jejichž součástí bylo také nedělní rozdávání velkého množství prasádu. Jeden manželský pár oddaných, který se z New Yorku odstěhoval do San Franciska, chtěl dokonce založit první středisko hnutí na západním pobřeží. K příležitosti otevření střediska pozvali samozřejmě také Prabhupádu, který pozvání přijal a přiletěl do San Franciska v lednu 1967. Postupně tak docházelo k budování široké sítě středisek hnutí ve větších městech po celém světě. V roce 1969 již bylo v Severní Americe vybudováno patnáct středisek a vznikl jeden z největších projektů hnutí vůbec – Nový Vrndávan v Západní Virginii. Jednalo se o velké středisko, které bylo vybudováno po vzoru indického města, které kdysi obýval sám Krišna. Zde se ovšem projevila slabá stránka počátků hnutí – nedisciplinovanost prvních konvertitů, pro něž bylo obtížné překonat tendence k jednostrannému sebeprosazování a zcela se oddat službě Bohu. Budování tohoto velkolepého střediska bylo tedy spojeno s řadou problémů a konfliktů, jejichž hlavní příčinou bylo špatné řízení celého projektu. Za tyto problémy byl zodpovědný jeden z prvních žáků Šríly Prabhupády Kírtánánanda Svámí, jehož hrubé odklonění se od principů hnutí vedlo později k jeho vyloučení z ISKCONu.⁷⁴

⁷³ FUJDA, Milan a LUŽNÝ, Dušan. *Oddaní Kršny: hnutí Haré Kršna v pohledu sociálních věd*. Plzeň: Západočeská univerzita v Plzni, 2010, s. 81. ISBN 978-80-7043-951-7.

⁷⁴ Tamtéž, s. 73–75.

V té době se hnutí rozšířilo také do Velké Británie, kde malá skupina oddaných kontaktovala George Harrisona, tehdejšího člena skupiny Beatles. On i další členové Beatles se hnutí snažili všemocně pomoci. John Lennon a Yoko Ono například ubytovali na svém zámku Prabhupádu při jeho pobytu v Británii, George Harrison pomohl britským oddaným nahrát gramofonovou desku s názvem „Haré Krišna mantra“, která byla velmi oblíbená také v tehdejší Československu. George Harrison také hnutí věnoval za symbolickou cenu jedné libry rozsáhlý venkovský statek nedaleko Londýna, kde se zrodilo hlavní středisko hnutí ve Velké Británii.⁷⁵ Během několika málo let se poté díky Prabhupádovi, který byl prakticky neustále na cestách, zrodilo mnoho nových středisek v řadě měst různých kontinentů a zasvětil do filosofie hnutí na tisíce lidí všech ras a stáří.

5.1.3 Praktická rovina oddané služby

Tak jako u jiných náboženství, i u hnutí Haré Krišna se oddanost Bohu odráží jak v etické rovině života oddaného, tak v rituálech, obřadech a svátcích. Oddaní se ve svém životě musí řídit čtyřmi usměrňujícími zásadami mravného života, které v podstatě tvoří jádro praktické stránky jejich duchovního života:

1. vegetariánské stravování – je zakázáno jíst maso, ryby a vejce,
2. zákaz požívání jakýchkoliv omamných látek – jedná se jmenovitě o alkohol, gaňdžu (marihuanu), tvrdé drogy, tabák, betelové listy, oříšky, kakao, čaj, kávu a limonády s kofeinem, neboť zatemňují mysl,
3. zákaz nedovoleného sexu – pohlavní styk je povolen pouze pro ty, kteří se rozhodli vykonávat práci hospodáře (*grhasthy*), a to je dále omezeno pouze na páry žijící v manželském svazku, kteří tak mohou činit jedenkrát měsíčně. Účelem pohlavního styku je početí dítěte, které bude vychováváno tak, aby se v budoucnu stalo oddaným Krišny. Prabhupáda k tomu na jedné ze svých přednášek dodává: „Pohlavní touha je jako když nás něco svědčí, to je vše. A když se škrábeme, jenom to zhoršíme; musíme tedy svědění tolerovat a prosit Kršnu, aby nám pomohl. Není to lehké. Sex je nejvyšší požitek v hmotném světě a je také největším poutem, které

⁷⁵ Tamtéž, s. 75–76.

nás k němu váže.“⁷⁶ Mimomanželské vztahy jsou považovány za velice hříšné a nemělo by ne ně být ani pomyšleno. Také masturbace není povolena, neboť znečišťuje lidské vědomí a plýtvá životní tekutinou,

4. zákaz jakékoliv formy hazardu – hazardem je kromě sázení a všech druhů hazardních her o peníze myšlen také hazard duševní, který se vyznačuje přílišnou mentální spekulací. Tato činnost podněcuje u lidí chtíč, hněv, závist a chamtivost. Povrchní činnosti jako je sledování televize, chození do kina, světské sporty, hudba apod. rovněž nejsou určeny pro oddané.⁷⁷

Tyto čtyři hříšné činnosti mohou ničit čtyři pilíře náboženství: soucit, sebeovládání, pravdivost a čistota. Jen díky těmto usměrňujícím zásadám může jakýkoliv člověk pokročit v duchovním životě a pro oddané je jejich následování naprostou nezbytností.

5.1.3.1 Haré Krišna mahámantra

Za základ náboženské praxe hnutí lze beze sporu označit zpívání *Haré Krišna mahámantry* neboli „velký zpěv pro osvobození“. Zahrnuje v sobě sílu všech ostatních manter a ztělesnění podstaty Boha – Krišny, a proto je v písmech popisována jako nejmocnější. Védská literatura tu to mantru doporučuje pro současný věk a lze ji přeložit jako: „*Ó pane, ó božská energie Pána! Prosim, zaměstnejte mne laskavě ve své službě!*“. Její opakované zpívání je natolik charakteristické pro toto hnutí, že je podle ní pojmenováno samotné hnutí. Časté zpívání této mahámantry má své opodstatnění. Indická tradice tvrdí, že žijeme v období *kalijugy*, což je dnešní temný věk hádek, všeobecných úpadků a zejména období, ve kterém se lidé nezajímají o Boha a duchovní život. Prabhupáda tedy navrhoval jako nejjednodušší a nejúčinnější způsob, jak se přiblížit k Bohu, opěvování Božích jmen. Tato praxe, tedy zaměření své mysli k Bohu prostřednictvím individuálního opakování zpěvné recitace, se nazývá *džapa*. Pokud jsou Haré Krišna mahámantra či jiné mantry zpívány kolektivně, jedná se o *kírtán* či *sankírtán*. Prabhupáda všem členům hnutí určil, aby „džapovali“ na růženci minimálně šestnáct kol

⁷⁶ GOSWAMI, Satsvarúpa dása. *Prabhupáda: život čistého oddaného: skutečný příběh o duchovním učiteli, který postavil chrám, ve kterém může žít celý svět*. Praha: Bhaktivédantova Bhaktická Tvorba, 1991, s. 99. ISBN 8090009840.

⁷⁷ FUJDA, Milan a LUŽNÝ, Dušan. *Oddaní Krišny: hnutí Haré Krišna v pohledu sociálních věd*. Plzeň: Západočeská univerzita v Plzni, 2010, s. 97–98. ISBN 978-80-7043-951-7.

denně. Růženec má 108 menších kuliček a jednu větší a příslušníci hnutí jej nosí v látkovém pytlíku zavěšeném na zápěstí nebo na krku. Jedno kolo džapování tedy představuje pronesení mahámantry sto osmkrát. Tato mahámantra zní:

*Haré Krišna, Haré Krišna,
Krišna Krišna, Haré Haré,
Haré Ráma, Haré Ráma,
Ráma Ráma, Haré Haré.*⁷⁸

5.1.3.2 Obřady

Příslušníci hnutí provádí veškerou svou činnost, ať už se jedná o přípravu jídla, osobní hygienu, práci na poli či prodej knih, jako službu směřovanou ke Krišnovi a s neustálým vědomím Krišny. Pro tyto činnosti ovšem existují časová období a úkony, které pomáhají koncentrovat svou mysl tím správným směrem. Jedná se především o každodenní obřady a svátky, které se odehrávají v určenou dobu a podle určeného schématu. Celý režim⁷⁹ dne může například vypadat takto:

- 4, 00 – vstávání, osobní hygiena
- 4, 30 – *mangalártí*
- 5, 00 – individuální džapa
- 7, 00 – vítání božstev
- 7, 05 – *gurupúdžá* (obřad uctívání duchovního učitele, tedy Šríly Prabhupády)
- 7, 30 – přednáška ze Šrímad Bhágavatam
- 8, 00 – *prasád*
- 9, 00 – oddaná praktická služba, zaměstnání
- 14, 00 – *prasád*
- 14, 30 – oddaná služba
- 17, 00 – hygiena, praní atd.
- 18, 00 – studium, čtení
- 19, 00 – *gaura ártí* (též *arótik*)

⁷⁸ LUŽNÝ, Dušan. *Nová náboženská hnutí*. Brno: Masarykova univerzita, 1997, s. 56. ISBN 80-210-1645-0.

⁷⁹ Zde uvedený každodenní režim oddaných odráží více jak desetiletý výzkum českých oddaných především z komunity Krišnúv dvůr u Chotýšan. Sledovaná komunita ovšem prošla výraznými změnami a s tím se měnila i rituální praxe, proto tento popis poskytuje pouze orientační přehled.

19, 30 – přednáška z Bhagavadgíty

20, 00 – *prasád*, čtení z knížky Kršna

20, 30 – volno

21, 00 – večerka⁸⁰

Tento program nemusí být striktně dodržován a časy mohou být dle potřeby pozměněny. Hlavní každodenní obřady probíhají ráno a večer. Prvním ranním obřadem je *mangalárti*, které začíná zpíváním mantry opěvující božstva a vyjadřující úctu ke Křišnovi. Jednou z takových manter může být například *pañcatattva pranáma*.

Oddaní, kteří žijí mimo chrámovou komunitu, si mohou sestavit standardní domácí oltář a vytvořit si tak svůj vlastní chrám doma. Oddaní by si pro tyto účely měli vyhradit samostatný pokoj ve svém obydlí či si alespoň umístit oltář do místnosti, kterou běžně obývají. Oddělená místnost je ovšem považována za mnohem vhodnější, jelikož je možné v takovém prostoru udržovat posvátnou atmosféru. V této místnosti se scházejí členové rodiny na kirtán, *árati* (obřad, při kterém jsou uctívána Božstva na oltáři), čtení z písem, obětování jídla Křišnovi či sem mohou chodit jednotliví rodinní příslušníci pronášet džapu, studovat písma či se modlit ke Křišnovi. Pokud mají oddaní samostatnou chrámovou místnost, je rozdělena na prostor Božstev a na modlitební sál, které jsou od sebe odděleny závěsem. V případě, že příslušníci hnutí nemají možnost mít oddělenou chrámovou místnost, musí být Božstva zakryta závěsem. Křišna a Jeho čistí oddaní mohou být v domácím chrámu uctívání v podobě obrázku, po určitém duchovním pokroku mohou být nainstalována Božstva. Nejjednodušší oltář je sestaven pouze ze tří obrázků: hlavní a zároveň největší z nich zobrazuje Šrí Pañča-tattvu⁸¹ a je umístěn uprostřed; po pravé straně se nachází menší obrázek Šrí Nrsinhadéva a po levé straně nejmenší obrázek Šríly Prabhupády. Standardní domácí oltář je poté mnohem obsáhlejší.⁸²

⁸⁰ FUJDA, Milan a LUŽNÝ, Dušan. *Oddaní Kršny: hnutí Haré Kršna v pohledu sociálních věd*. Plzeň: Západočeská univerzita v Plzni, 2010, s. 101–102. ISBN 978-80-7043-951-7.

⁸¹ Jedná se o pět podob Křišny.

⁸² VIKÁŠA SVÁMÍ, Bhakti. *Příručka pro začátečníky o nauce vědomí Křišny*. 1. Praha: The Bhaktivedanta Book Trust, 2009, s. 32–33. ISBN 978-80-903829-9-2.

5.1.3.3 Svátky

Podobně jako současný hinduismus, tak i hnutí Haré Krišna dodržuje během roku řadu svátků, které mají často za úkol připomenout narození či smrt nějaké významné osobnosti. Některé svátky přikazují přísný půst, který poté ovšem vystřídá bohatá hostina. Mezi nejdůležitější svátky hnutí patří Kršna-džanmáštamí, Gaurapúrnimá a Ékadaší. Kršna-džanmáštamí je spojen s narozeniny samotného Krišny, které se shodují s jeho příchodem, a je proto považován za nejvýznamnější. V průběhu dne jsou pořádány různé akce, které napomáhají zdokonalit oddanou službu a uctít Krišnu. Součástí programu je také *parikráma*, při níž jsou božstva vynesena z chrámu a nesena v čele průvodu oddaných. Dochází také ke zpěvu *bhadžanů* (oslavných písní) a čtení z knihy *Kršna*, které připomínají zábavy Nejvyššího Pána, které si užil při sestoupení na Zem. Celý den oddaní dodržují půst, který končí po půlnoci. Vrchol obřadu představuje házení okvětních lístků v nočních hodinách na sochu Krišny a následná hostina s mnoha chody.⁸³

Další svátek, Gaurapúrnimá, má připomenout příchod Šrí Čaitanji, který je považován za vtělení samotného Krišny. Tradice bengálské višnuismu tvrdí, že původní Krišna se rozdělil na dvě části, a to na Rádhu a Krišnu, a opět došlo k jeho spojení v postavě Čaitanji. V den tohoto svátku probíhají běžné obřady. Tak jako při oslavě jiných významných událostí, i v tento den se provádí *parikráma* a zpěvu *bhadžanů*. Přednáška je zaměřena na život a nauku Šrí Čaitanji, uskutečňuje se také čtení z textů opěvujících tohoto bhaktu, vyprávějící se příhody z jeho života, omývá se jeho soška a je mu obětován vzorek všech chodů.⁸⁴

Ékadaší je postní den, který by se měl dodržovat dvakrát během každého měsíce, a to vždy jedenáctý den po úplňku a novu. V tento den, ať už během tzv. tmavé poloviny měsíce či tzv. světlé poloviny měsíce, je velice příznivý pro duchovní pokrok. Tyto dny se oddaní musí obejít bez obilovin a luštěnin, poněvadž se karma celé planety koncentruje právě do těchto surovin. Oddaní by během ékadaší měli být co nejdůkladnější při oddané službě Krišnovi. Při této očistě se mohou duchovně povýšit a dosáhnout hmotného prospěchu dokonce i materialisté, kteří nejsou duchovně založení. Krišna přijímá všechny

⁸³ FUJDA, Milan a LUŽNÝ, Dušan. *Oddaní Kršny: hnutí Haré Kršna v pohledu sociálních věd*. Plzeň: Západočeská univerzita v Plzni, 2010, s. 107–109. ISBN 978-80-7043-951-7.

⁸⁴ Tamtéž, s. 107.

děti jako Své děti, a proto stálým dodržováním Ękadaší může dosáhnout osvobození úplně každý.⁸⁵

5.1.4 *Vzhled oddaných*

Oddaní sice daleko více dbají na vnitřní vědomí nežli vnější vzhled, avšak jako mnoho jiných kultur má tento způsob odlišení se od ostatních své opodstatnění. Příslušníci hnutí se oblékají podle vaišnavského vzoru, čímž svému okolí jasně oznamují, že svůj život zasvětili oddanosti Krišnovi. Tato odlišnost, zjevná zejména v západním světě, může také přitáhnout pozornost zvědavých lidí, kteří se zajímají o smysl tohoto vzezření. Vnější vzhled oddaných tedy může sloužit také k propagaci této kultury a přitáhnout další posluchače. V neposlední řadě se oddaní budou spíše cítit jako příslušníci této vaišnavské tradice. Správný vzhled je samozřejmě odlišný pro muže a ženy:

Muži si oblékají *kurtu* (horní část oděvu) a *dhóti* (tedy dolní část oděvu), jehož součástí je také *kačem*, část zastrčená vzadu za pasem. Bílé dhóti si oblékají buď ženatí muži či muži začínající praktikovat bhakti-jógu. Šafránové dhóti o muži prozrazuje, že přijal slib celibátu, neboť šafránová barva symbolizuje odříkání. Tentýž stav symbolizuje také vyholená hlava oddaných. Jen na temeni hlavy mužům zůstává pramínek vlasů neboli *šikha*, který je svázán a nesmí být širší než čtyři centimetry. Tvář oddaného má být do hladka oholena. Charakteristickým znakem je také *tilak*, což je symbol na čele namalovaný z hlíny Gangy a Jamuny, posvátných indických řek. Na krku se nosí korálky dokládající oddanost Krišnovi. Tyto korálky jsou vyrobeny ze dřeva posvátné rostlinky *tulasí*, ze které se rovněž vyrábí růženec.⁸⁶

Ženy by se měly oblékat cudně a konzervativně, a to zejména v přítomnosti jiných mužů než svých manželů a synů. Typickým oděvem je pestrobarevné *sári*, stejně jako u mužů je součástí zevnějšku tilak a korálky na krku. Kožené oblečení a doplňky jsou nevhodné. Oddané by měly mít nestříhané vlasy spletené do copu a pěšinku umístěnou uprostřed hlavy. Tečka mezi obočím, tzv. *bindi*, značí o tom, že je oddaná zasnoubená či vdaná.⁸⁷

⁸⁵ Tamtéž, s. 109.

⁸⁶ *Hare Krišna* [online]. ©2007 [cit. 2017-02-24]. Dostupné z: <http://www.harekrsna.cz/cvs/>.

⁸⁷ Tamtéž.

5.2 Hnutí Haré Krišna v České republice

Po roce 1989, kdy došlo k obnově svobody náboženského vyznání, se v tisku i televizi začínají objevovat informace o nových náboženských hnutích, mezi které patří také hnutí Haré Krišna. Avšak počátky působení tohoto hnutí u nás sahají až do 70. let minulého století, a to zejména díky snaze mezinárodního ústředního hnutí o rozšíření i do zemí socialistického bloku. V této době do České republiky přijíždělo několik zahraničních oddaných, kteří s sebou dováželi anglicky psané knihy vztahující se k tomuto učení, a později také české překlady Prabhupádových knih. První neoficiální duchovní středisko hnutí bylo roku 1987 založeno v Lanšperku, kde probíhaly přednášky a vznikly první snahy o dodržování chrámového života. V roce 1989 vzniká v Praze hlavní centrum hnutí a vegetariánská restaurace Na hrázi, v roce 1995 vzniká další vegetariánská restaurace v Soukenické ulici.⁸⁸

Ačkoliv je ISKCON nejdůležitější organizací sdružující západní oddané Krišny, ne všichni se s ní ztotožňují. Existují také menší skupinky oddaných, kteří tuto organizaci opustili, anebo neuznávají současný systém guruů. V prvním případě hraje hlavní roli konflikt vrcholící v roce 1997, který se odehrál mezi liberálnější smýšlejícími oddanými působícími na Kršnově dvoře a Centrem pro vědecká studia, která představuje pražskou centrálu hnutí. Turíja dás, který stál v čele tehdejšího Kršnova dvora, byl následně pro porušení mravních principů z hnutí vyloučen, což podnítilo odchod z hnutí většiny oddaných žijících v té době na farmě. Tito oddaní svou kritiku vůči tehdejšímu vedení vyjádřili v petici z roku 2000, jejíž podoba byla zveřejněna na internetu. Druhá skupina uznává jako jediného skutečného guru ISKCONu Šrílu Prabhupádu a vyžaduje tedy reformu vedoucí ke znovu-ustanovení původního ISKCONu. Toto hnutí, nazývané se ISKCON Revival Movement, působí mezinárodně a je rovněž součástí české národní scény.⁸⁹

Současný počet členů hnutí Haré Krišna se dá jen těžce odhadovat, jelikož vedle oddaných žijících přímo v komunitě existují jednak výše zmíněné skupiny oddaných působících mimo ISKCON, a také pouzí sympatizanti hnutí, kteří se jeho činnosti zapojují jen zřídka. Dle sčítání lidu provedeném v roce 2001 se k církevní organizaci *Mezinárodní*

⁸⁸ FUJDA, Milan a LUŽNÝ, Dušan. *Oddaní Krišny: hnutí Haré Krišna v pohledu sociálních věd*. Plzeň: Západočeská univerzita v Plzni, 2010, s. 127–131. ISBN 978-80-7043-951-7.

⁸⁹ Tamtéž, s. 139–143.

společnosti pro vědomí Krišny, hnutí Hare Krišna, která působí v České republice, hlásilo 294 občanů, v roce 2011 to bylo 673 občanů.⁹⁰ Avšak počet příslušníků hnutí se může značně lišit.

5.2.1 Střediska hnutí v České republice

V současnosti v České republice působí několik středisek hnutí, kde se schází jak stálí členové patřící do komunity oddaných a oddaní vykonávající jiná zaměstnání, tak i sympatizanti hnutí či pouzí zvědavci a jednorázoví návštěvníci. Někteří ze členů hnutí tvořící jeho jádro mohou dokonce v některém ze svých center dlouhodobě přebývat, jelikož společnost ostatních oddaných je pro řádné vykonávání služby považována za nepostradatelnou.

Mezi nejvýznamnější centra hnutí patří např. Centrum pro védská studia. Již v roce 1991 byl v Praze Modřanech založen první československý chrám hnutí s názvem Centrum pro védská studia, který byl v roce 1993 přesunut do Prahy Zličína. V současné době se tento chrám nachází v obci Lužce u Berouna. Činnost chrámu je zaměřena na překlady a distribuce knih nejen védské literatury a vzdělávání a výchovu. Dále se zde pravidelně pořádají kulturní a vzdělávací programy a také probíhá každodenní duchovní program, jehož hlavní součástí je zpívání Haré Krišna mahámantry, četba védské literatury a uctívání Božstev. Nezbytnou součástí jsou také nedělní programy, jejichž původ lze najít již u Šríly Prabhupády, po jehož vzoru se tyto programy pořádají pravidelně v chrámech hnutí po celém světě. Centrum rovněž nabízí tzv. bhakta program, což je tříměsíční výcvik bhatijógy, který nabízí základy chrámového života, etiky a filosofie védské kultury.⁹¹

Důležitým centrem je rovněž Šrí Hari Dhám, což je kazatelské centrum hnutí Haré Krišna pro severní Moravu a Slezsko sídlící v Ostravě. Jeho hlavní náplní je sdružování se s ostatními oddanými, praktikování oddané služby a pořádání přednášek. Mimo jiné toto centrum nabízí kurzy filosofie, domácí kurzy vaření pořádané oddanými či domácí

⁹⁰ Náboženská víra obyvatel podle výsledků sčítání lidu - 2011. *Český statistický úřad* [online]. Praha, 2014 [cit. 2017-02-22]. Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czso/nabozenska-vira-obyvatel-podle-vysledku-scitani-lidu-2011-61wegp46fl>.

⁹¹ *Šrí Šrí Nitái Navadvípačandra* [online]. 2011 [cit. 2017-02-24]. Dostupné z: <http://harekršna-luzce.cz/web/>.

programy zahrnující zpěv, povídání, čtení z písem, vaření a následnou hostinu pro rodinu i přátele.⁹²

Dalším kazatelským centrem je Prabhupád Bhavan, které vzniklo v roce 2010 z Náma-hatta centra v Brně příchodem čtyř pražských oddaných. Tak jako v jiných centrech jsou zde pořádány nedělní programy pro veřejnost a chrámový program se zpěvem, džapou meditací a přednáškou: Oddaní žijící v centru se po snídani vydávají do ulic, kde kolemjdoucím nabízejí duchovní literaturu a prasádam a zájemce o védskou kulturu navštěvují také doma. Během roku pořádají různé festivaly a oslavy vaišnavských svátků. Kromě bhakta programu je možné se zúčastnit také bráhmačarí výcviku, což je ášramový výcvik mnichů určen stejně jako bhakta program pouze pro muže. K tomuto centru je přidružena také farma Nava Gókula nacházející se v osadě Skavsko nedaleko Brna. Oddaní pracující na farmě se snaží svým jednoduchým přístupem a soběstačným způsobem života jít ostatním příkladem a ukázat, že i v dnešní době si lze vypěstovat své vlastní jídlo a stát se nezávislým na konzumním systému.⁹³

Významná pro sdružování oddaných jsou také farma Kršnův dvůr a restaurace Góvinda Na hrázi a v Soukenické ulici, těm se ovšem bude více zabývat samostatná podkapitola.

5.3 Kultura stravování hnutí Haré Krišna

Tato kapitola shrnuje výsledky zúčastněného pozorování a polostrukturovaných rozhovorů, které byly v rámci terénního výzkumu provedeny s informátory a informátorkami představujícími příslušníky hnutí Haré Krišna. Jednotlivé kapitoly představují tematické oblasti, kterých se výzkum týkal, a v rámci nichž mají být naplněny cíle diplomové práce.

⁹² *Šrí Hari Dhám: Kazatelské centrum hnutí Hare Krišna* [online]. 2012 [cit. 2017-02-24]. Dostupné z: <http://haridham.cz/?me=1>.

⁹³ *Prabhupád Bhavan: ISKCON Brno* [online]. ©2015 [cit. 2017-02-24]. Dostupné z: <http://www.bhavan.cz/>.

5.3.1 Stravování v kvalitě dobra

Dle *ájurvédy*, systému tradičního indického lékařství, existují tři kvality hmotné přírody založené na tzv. sánkhjové klasifikaci. Toto rozdělení je uvedeno také v Bhagavadgítě: „*Hmotná příroda se skládá ze tří kvalit – dobra, vášně a nevědomosti. Arjuno, bojovníku mocných paží, když věčná živá bytost přijde do styku s přírodou, je těmito kvalitami podmíněna.*“⁹⁴ Příčinou těchto kvalit je Krišna, který jediný není těmto kvalitám podřízen. Jedná se o tedy o kvalitu dobra (*sattva*), vášně (*radžas*) a nevědomosti (*tamas*). Na základě tohoto klasifikačního systému oddaní rozdělují vše kolem sebe, čímž do té doby chaotickému světu dodávají jistý řád, dle kterého se mohou řídit. Také potraviny podléhají těmto třem kvalitám a slouží jako určitý symbol, prostřednictvím něhož lze interpretovat okolní realitu a dodat jí smysl. Rozdělení potravin na základě tří kvalit hmotné přírody je zobrazeno v tabulce č.3:

Tabulka č. 3: Tři kvality hmotné přírody hnutí Haré Krišna

Kvalita	Dobra	Vášně	Nevědomosti
Potraviny	Zejména mléčné výrobky, rýže, obilí, luštěniny, cukr, ovoce a zelenina, čerstvé potraviny	Cibule, česnek, pórek, pažitka, šalotka, houby, kakao, káva a jídla příliš kořeněná, kyselá, ostrá apod.	Maso, ryby, vejce, alkohol a jídla stará, shnilá, páchnoucí
Povaha (vliv na člověka)	Očišťuje, přináší sílu, zdraví, spokojenost, dlouhověkost	Příčina strastí, utrpení, nemocí	Přináší špatnou karmu, bolest, nemoci
Doporučení	Doporučeno	Nedoporučeno až zakázáno	Zakázáno

Zdroj: vlastní zpracování

Žádná potravina ovšem nezapadá do příslušné kategorie z celé části, ale naopak v sobě obsahuje všechny tři kvality. Poměr těchto kvalit se však vždy liší, jak názorně vysvětluje dotazovaný Edgar:

⁹⁴ PRABHUPÁDA, Šrí Šrímad A. Č. Bhaktivédanta Swami. *Bhagavad-Gītā: taková, jaká je: s původními sanskrtskými texty, přepisem do latinského písma, českými synonymy, překlady a podrobnými výklady*. Praha: Bhaktivédanta Book Trust, ©1998, s. 613. ISBN 9171494057.

„Máte kvalitu dobra, kvalitu vášně a kvalitu nevědomosti. A ty se různě míchaj, tak jako televizní obraz, kterej je tvořenej ze tří barev a udělá vám jich nakonec tisíce (...). Tak tyhle ty kvality se míchaj a taky vám nakonec udělaj pestrou škálu těch chutí, charakterů a všeho prostě.“ (Edgar, 40 let)

Například cibule, česnek, pórek, pažitka a šalotka (všechny patří do rodu česnek) jsou ovlivněny z větší části kvalitou vášně a menším podílem kvalitou nevědomosti. Ačkoliv tedy zástupci tohoto rodu nezapadají do dané kategorie stoprocentně, převažující kvalita je rozhodující pro konečné zařazení.

Vliv na poměr jednotlivých kvalit má jednak původ potravin, tedy na jakých místech rostou a jakým způsobem. Rozhodující může být také stav potravin, např. jejich čerstvost, způsob úpravy atp. Například k tepelné úpravě potravin je nejvhodnější smažení na ghí. Vaření a pečení má na jídlo stejný vliv. Za nejméně příznivé je považováno smažení na oleji. Dalším určujícím faktorem je také vliv, jenž má potravina na člověka po jejím požití (intoxikace, zdravotní účinky, nezdravé účinky apod.). Také vědomí kuchaře silně ovlivňuje poměr kvalit v daném jídle.

Žádná potravina tak nezůstane mimo tři kvality hmotné přírody, každá je na základě výše zmíněných charakteristik zařazena do kategorie, které nejvíce odpovídá. Tím je zaručeno následování zavedeného řádu a jasné odlišení zejména mezi kvalitou dobra a kvalitami vášně a nevědomosti, které jsou v této kultuře tabu. Informátor Frederik (48 let) uvedl, že je v tomto ohledu potřeba předejít nežádoucím odchylkám, aby byla zachována určitá autentičnost a nebyl narušen přenos tradice po další generace.

Potraviny nacházející se v kvalitě dobra jsou považovány za čisté, povznášející, umožňující duševní rozvoj. Ve védské kultuře se za ideální potraviny považují ty, které se nacházejí nad zemí (naopak potraviny rostoucí pod zemí jsou nečisté). Avšak i potravina nacházející se v kvalitě dobra může kvůli procesu hniloby klesnout do nižších kvalit. Potraviny v kvalitě vášně jsou považovány za dráždivé, zakalující vědomí a rozrušující mysl. Již zmíněné potraviny rodu česnek nejsou vhodné pro duchovní praktiky z toho důvodu, že stimulují nervový systém a mohou mít afrodiziacké účinky. Například houby, podle slov informátora Adama (34 let), nejsou nikde uvedené jako nepovolená potravina, ovšem často rostou na místech, která jsou v kvalitě nevědomosti, jako jsou temná a nečistá místa. Tím pádem jsou i potraviny nacházející se na oněch místech nečisté a nevhodné k

obětování Krišnovi. Z toho důvodu nejsou v kuchyni příslušníků hnutí vůbec využívány. Potraviny v kvalitě tamas zatemňují lidské poznání a uvrhají člověka do hluboké oblasti nevědomosti, jsou tak v této kultuře naprostým tabu.

Mezi nečisté tedy patří veškeré potraviny s převažující kvalitou vášně nebo nevědomosti. Je pro ně charakteristické, že brání bhakti, přiblížení se Krišnovi a duchovnímu pokroku. Cílem oddaných je držet se v kvalitě dobra, očistit sebe sama a vrátit se do duchovního světa. Oddaní tedy vyhledávají pouze potraviny v kvalitě dobra, ovšem jídlo, které již jedí (přijímají, jak by řekli oddaní), je mimo veškeré kvality hmotné přírody. Jídlo totiž před samotným přijímáním nabídne Krišnovi, který sám nepodléhá těmto kvalitám a jídlo očistí od všech kvalit, čímž jídlo zduchovní. Jídlo uvařené příslušníky hnutí se tedy nachází nade všemi kvalitami – tedy za předpokladu, že veškeré suroviny se před uvařením nacházely v kvalitě dobra, během vaření bylo zachováno čisté vědomí kuchaře a uvařené jídlo bylo obětováno Krišnovi.

Na příkladu řazení potravin dle kvalit přírody v hnutí Haré Krišna tedy lze uplatnit teorii symbolické a interpretativní antropologie Douglas, že jídlo může sloužit jako určitý symbol, pomocí něhož člověk interpretuje svět kolem sebe a nachází v něm své místo. K tomu je nutné stanovit klasifikační systémy, které teprve světu stanoví více či méně pevné hranice. V tomto případě jsou tedy stanoveným klasifikačním systémem tři kvality hmotné přírody. Hranice příslušného řádu nejsou na jedné straně příliš ostré, ovšem z druhé strany jsou zcela nepropustné. A to z toho důvodu, že potraviny, které díky svému původu zapadají do kvality dobra, mohou např. jejich zkažením „sklouznout“ až do kvality nevědomosti. Avšak potraviny nacházející se již od jejich vzniku v kvalitě nevědomosti, např. maso či vejce, nemůže zbavit této kvality ani kuchař s tím nejčistším vědomím.

Jelikož se dle hnutí Haré Krišna veškerý hmotný svět nachází ve třech zmíněných kvalitách, lze zde vysledovat také základní binární opozici příroda/kultura, které se ve svém bádání věnoval Lévi-Strauss. Informátorka Yveta tuto opozici objasňuje:

„Já bych to spíš řekla tak, že příroda celkově jako taková je v kvalitě dobra. Vždycky, když třeba jdete na procházku do lesa, tak vás to uklidní a cítíte se dobře. Pak taková ta městečka, řekněme jako třeba Benešov, tak tady už vidíte nějaký shon a to je prostě kvalita vášně, činnost. A když už pak jsou takový města jako Praha, kde

jsou ty noční kluby a narkomani, prostitutky, alkoholici se potácej po ulicích, tak to už je vidět, že to jsou místa nevědomosti.“ (Yveta, 40 let)

Příroda jako jediná se nachází v kvalitě dobra, zatímco místa poznamenaná člověkem jsou již znečištěná. Tato nečistota se zvyšuje v závislosti na stupni nevědomosti obyvatel, kumulaci hříchu apod. Příslušníci hnutí proto velmi inklinují k přírodě, avšak navzdory tomu setrvávají více ve městech zejména z důvodu účinnějšího provozu restaurací a lepších možností sdružování oddaných i šíření vlastních idejí mezi většinovou společností.

5.3.2 Postoj k masu

Z výše uvedené klasifikace jídla vyplývá, že oddaní jsou laktovegetariáni nebo též „hindu vegetariáni“. To znamená, že se na jejich jídelníčku nenachází maso a vejce, naopak mléčné výrobky zakázány nejsou. Z provedených rozhovorů vyplývá, že většina dotazovaných odmítá jíst maso zejména kvůli soucitu se všemi živými tvory. Informátorka Yveta svůj postoj k požívání masa vyjádřila následovně:

„Já jsem si uvědomila, že sice na jednu stranu mám strašně ráda přírodu a zvířátka, a neublížila bych ani mouše, doslova. Ale na druhou stranu nechám druhé lidi, aby pro mě zabíjeli, abych já mohla jíst ten řízek na tom talíři. (...) Ten, kdo zabije zvíře, ten kdo, ho připravuje, ten, kdo ho nabízí a ten, kdo ho jí, mají stejný podíl viny. Takže jsem si uvědomila, že jsem vlastně pokrytecká. (...) Zvířata jsou na stejný úrovni jako my lidi a mnohdy mnohem citlivější a vnímavější, protože my, nevim, jestli jsme pyšní na své postavení, tak zapomínáme na to, že v podstatě tím, že máme navrch, tak spíš bysme měli cítit povinnost ochraňovat ty nižší tvory. A ne je zneužívat pro svoje potěšení nebo pro naplnění svého žaludku.“ (Yveta, 40 let)

Zde se projevuje princip neublížení (ahimsa), který byl nastíněn již v teoretické části. Ten je úzce spjat s vírou v reinkarnaci, tedy neustálý koloběh znovuzrození. Tento opakující se koloběh neboli *móksa* je plný utrpení a strasti a je zapříčiněn tzv. karmickým zákonem. Každý čin (karma), který živá bytost vykoná, se projeví v příštím životě, popřípadě ve více příštích životech. Každý člověk si tedy svým jednáním v tomto životě

vytváří karmické následky, ať už pozitivní za konání dobrých a láskyplných činů, tak negativní za páchaní špatných činů ostatním živým bytostem. Oddaní taktéž věří, že každá živá bytost má kromě hmotného těla také duši. Pokud člověk připraví duši předčasně o její tělo, obzvláště pokud maso není nezbytné pro jeho přežití, znamená to pro něj negativní následky do jeho příštích životů, jak ujasňuje dotazovaný Chrudoš:

„Když zabíjím, budu muset být zabit stejným způsobem. Když zabiju zvíře, tak v příštím životě dostanu tělo nějakého zvířete a sám budu muset projít tím procesem, že mě někdo zabije.“ (Chrudoš, 65 let)

Člověk je na rozdíl od ostatních živých bytostí schopen rozhodovat se sám za sebe. S tím ovšem přichází také zodpovědnost, kterou musí člověk přijímat za veškeré své činy a jejich důsledky. V tomto bodě si ovšem informátor Chrudoš (65 let) posléze protirečí, poněvadž uvádí, že *„Když si někdo libuje v mase, no tak mu dá příroda tělo, kde je to běžný, kde to není hříšné, dostane tělo nějakého masožravce a bude tupej.“* Z předchozích dvou výpovědí tedy není jasné, jaké tělo bude v příštím životě (životech) dáno člověku jako reakce za zabití zvířete. Zda mu bude dáno tělo masožravce, pro něhož je příznačná masitá potrava, či tělo živočicha, který bude zabit stejným způsobem, jakým v předchozím životě daný člověk zabil, tedy např. tělo prasete za zabití prasete apod. Nicméně z rozhovoru jasně vyplývá, že člověk ve své příští podobě musí položit život za své hříšné jednání, aby byla opět nastolena rovnováha.

Avšak být vegetariánem dle názoru informátorů/informátorek nestačí. Jelikož mají veškeré živé organismy duši, tak i jezení rostlinné stravy je hříšné a vytváří negativní karmu. Pouze obětováním jídla Krišnovi může být potrava tímto Bohem očištěna a zbavena veškerého hříchu. Ne vše však může být obětováno Krišnovi. Jezení rostlinné stravy je sice také hříšné, avšak zdaleka ne tolik, jako jezení masa. Při sklizni je většinou úplnému usmrcení rostlina ušetřena. Například klasy pšenice a dalších obilovin jsou při sklizni již suché, ovoce jakožto plod stromu je taktéž získáváno bez nutnosti páchaní násilí. Usmrcení ovšem neunikne kořenová zelenina, která je pěstována pro svou podzemní část. Lze se tedy domnívat, že rostliny rostoucí pod zemí jsou v původní védské kultuře považovány za nečisté z toho důvodu, že pro jejich získání je nutné také jejich usmrcení. Na základě rozhovorů bylo zjištěno, že dotazovaní se často setkávají s názory zástupců

většinové společnosti, že zabití zvířete i rostliny je v podstatě to samé – v obou případech se jedná o živé bytosti, jimž byl odebrán život. Informátor Edgar (40 let) se domnívá, že za tím stojí pouze touha dotyčných nadále jíst maso, jejich lenost a snaha zjednodušovat celou záležitost. Edgar pracoval jako truhlář a mnoho lidí, kteří zavítali do jeho truhlárny, si pochvalovali vůni čerstvého dřeva a celkově se jim zde velmi líbilo. Nikdo z nich se ovšem nikdy nepohoršoval nad tím, že hobliny jsou ve své podstatě rozřezaná živá bytost. Edgar tedy na tomto konkrétním příkladu demonstruje svou domněnku, že i obyčejní lidé mají v sobě hluboko zakořeněnou schopnost vnímat rozdíl mezi zabitím zvířete a rostliny.

Lužný v sociálně-ekologické vizi hnutí spatřuje dvě linie argumentace – náboženskou a sekulární. Náboženská linie se opírá o tradiční hinduistický náhled na svět a Prabhupádův výklad. Tato linie je spojena především s ideálem neubližování a konceptem karmového zákona, které již byly popsány výše. Sekulární linie argumentuje škodlivostí masité stravy pro lidské zdraví, větší finanční nákladností výroby masa a nutností snížit bídu chudých zemí. V počátcích hnutí na Západě nebyl kladen příliš velký důraz na druhou linii, avšak v poslední době její síla roste spolu s tím, jak se život hnutí stále více přibližuje materiálnímu každodennímu životu okolní společnosti. Náboženská i sekulární linie se však střetávají v požadavku bezmasé a bezkarmové stravy.⁹⁵

Oddaní tedy začali ke své argumentaci, proč nejíst maso, přidávat další hlediska, která mají šanci oslovit širší společnost. Na škodlivost masa lze tedy dle příslušníků hnutí nahlížet z hlediska:

1. hmotného – převaha masa v jídle zapříčiňuje chronické zácpy, kvůli kterým se toxiny vstřebávají zpátky do krevního oběhu a způsobují běžné poruchy v podobě bolesti hlavy, nespavosti, dráždivosti aj.,
2. ekonomického a politického – efektivnější využití zemědělské půdy při rostlinné produkci, větší míra znečištění vodních toků při porážkách, maso je drahý a málo hodnotný zdroj proteinů aj.,
3. etického – přímá souvislost mezi utrpením a smrtí zvířete, „zdeděné“ požívání masa, kdy si dítě samo nevolí tuto možnost, neúcta k živým bytostem, necitelnost aj.,
4. estetického – zápach ze zvířecích mrtvol,
5. materiálního – užitečnost např. kravské moči, kravského hnoje,

⁹⁵ LUŽNÝ, Dušan. *Hledání ztracené jednoty: průniky nových náboženství a ekologie*. Brno: Masarykova univerzita, 2004, s. 47–48. Proměny náboženství. ISBN 80-210-3492-0.

6. duchovního – pouze v oblasti duchovní lze nalézt řešení problémů a uspokojení, nikoliv zvyšováním hmotného blahobytu.⁹⁶

Většina dotazovaných přešla na vegetariánskou stravu až po tom, co se začala nějakým způsobem ztotožňovat s filosofií hnutí Haré Krišna, viz tabulka č. 4:

Tabulka č. 4: Přejít informátorů a informátorek na vegetariánskou stravu

Informátor/ka	Stal/a se vegetariánem/kou před vstupem do hnutí	Hlavní příčina přechodu na vegetariánskou stravu	Problémy spojené s přechodem na vegetariánskou stravu
Adam	Ne	Soucit s živými tvory	Sociální
Břetislav	Ano	Zdravotní problémy	Žádné
Cedrik	Ne	Lidské tělo není přizpůsobené pro masitou stravu	Žádné
Damián	Ne	Soucit s živými tvory	Žádné
Edgar	Ne	Soucit s živými tvory	Žádné
Frederik	Ano	„Vrozené vegetariánství“	/
Gabriel	Ne	Soucit s živými tvory	Žádné
Herbert	Ano	Vegetariánské stravování od dětství	/
Chrudoš	Ano	Soucit s živými tvory	Žádné
Ivan	Ano	Soucit s živými tvory	Žádné
Zora	Částečně	Soucit s živými tvory	Žádné
Yveta	Ne	Soucit s živými tvory	Sociální

Zdroj: Vlastní zpracování

Největší impuls pro přechod na bezmasou stravu často přišel po přečtení některé z knih Šríly Prabhupády, kdy došlo k odstranění masa a vajec z jídelníčku prakticky ze dne na den. Dotazovaní většinou již před vstupem do hnutí nesouhlasili s konzumací masa a vším, co s ní bylo spojeno. Podvědomě však čekali na nějaký impuls, který jim dodá na rozhodnosti, aby přestali jíst maso. Tento impuls tedy představovaly právě knihy zakladatele hnutí, které oddané jednak utvrdily v jejich nejistých postojích, ale také je ubezpečily v tom, že tento názor nezastávají sami. Důležitý tak byl v tomto bodě pocit sounáležitosti, který se u dotazovaných vyskytl, jakmile se o oddaných dozvěděli a začali se ztotožňovat s vizí hnutí. Výjimku představuje například dotazovaný Břetislav (35 let),

⁹⁶ PRABHUPÁDA, Šrí Šrímad A. Č. Bhaktivédanta Swami. *Górákšja a vegetariánství*. Praha, 1990.

který k vegetariánství přešel již dříve ze zdravotních důvodů. Později se také začal zajímat o buddhismus, a nechtěl tedy podporovat zabíjení zvířat ještě před tím, než se stal oddaným. Naprosto odlišný případ představuje informátor Frederik (48 let), který se dle jeho slov jako vegetarián narodil. Domnívá se totiž, že v jeho minulém životě již jistého duchovního poznání dosáhl, a proto se v tomto životě mohl díky reinkarnaci narodit s vrozeným vegetariánstvím. Reinkarnace dle jeho názoru představuje jakousi kontinuitu z jednoho těla do dalšího, přičemž jsou zároveň přeneseny také jisté zkušenosti, hlubší zážitky apod. Tyto zkušenosti jsou na hlubší úrovni zachované a obnovitelné. A proto je mu umožněno v tomto životě navázat na své předešlé životy, ve kterých již byl na správné cestě k dosažení dokonalého duchovního vědomí. Dotazovaný tak sám sebe prezentuje jako živoucí důkaz existence reinkarnace.

Informátor Herbert (14 let) je sice také od svého dětství živen bezmasou stravou, ovšem z jiného důvodu. Jako jediný z dotazovaných se narodil jako oddaný, tedy jeho rodiče již byli příslušníky hnutí a Herberta vychovávali v souladu s filosofií hnutí Haré Krišna. V tomto případě není tento způsob stravování individuální volbou, avšak hlavní roli zde hrála rodičovská výchova, která měla značný vliv na utváření náboženské identity svého syna. V rámci této výchovy byly na informátora Herberta přeneseny hodnoty jeho rodičů, které se týkají rovněž způsobu stravování, s nímž se informátor dle jeho výpovědi zcela ztotožňuje.

Přechod na vegetariánskou stravu může být pro každého člověka odlišný. Může se pojit se změnami pozitivními i negativními, s problémy zdravotními, psychickými, sociálními apod. Většina informátorů se s žádnými problémy tohoto druhu nepotýkala, a tak jejich přechod na laktovegetariánskou stravu proběhl hladce. Například informátor Chrudoš (65 let) vyzdvihuje pouze pozitivní změny spojené s větší psychickou pohodou. Ne všichni však vnímali tento přechod jako zcela bezproblémový. Informátor Adam (34 let) se kromě střevních problémů potýkal také s těmi sociálními. Jak sám uvádí:

„Třeba tadyta společnost, která je nějakým způsobem navyklá se stravovat, tak se kouká na člověka, kterej mění svůj jídelníček, jako na absolutního uřvouna a vyhrožuje mu, že bude nemocnej a že se zbláznil. Tady je vidět syndrom toho stáda, kterej se neustále snaží tu ovci, která chce bejt mimo to stádo, chránit i přesto, že to stádo jde třeba hodně špatným směrem.“

Adam se sám vůči této většinové společnosti vyčleňuje. V období změny jeho postojů žil ještě se svými rodiči. Jeho matka však nerespektovala Adamovo rozhodnutí stát se vegetariánem, a tak se rozhodl, že se raději odstěhuje. S podobnými problémy se potýkala také dotazovaná Yveta (40 let), jejíž rodiče měli obavu o zdraví nejenom její, ale také jejího syna, na kterého celou tuto filosofii přenášela. Rodiče se s pomocí různých studií od lékařů snažili přesvědčit svou dceru o tom, že ubližuje sobě i svému dítěti. Yveta si však sama prostudovala tuto problematiku a je přesvědčena, jako i ostatní oddaní, že bezmasá strava je pro člověka vhodná, a to zejména proto, že člověk má blíže k býložravci než k masožravci. Toto přesvědčení vyjadřuje tabulka č. 5:

Tabulka č. 5: Porovnání anatomie člověka a masožravých a býložravých zvířat

Masožravec	Býložravec	Člověk
má drápy	nemá drápy	nemá drápy
nemá kožní póry, potí se jazykem	potí se miliony kožních pórů	potí se miliony kožních pórů
má ostré špičaté přední zuby k trhání masa	nemá ostré špičaté přední zuby	nemá ostré špičaté přední zuby
má malé slinné žlázy v tlamě (nepotřebuje natrávit obilí a ovoce)	má dobře vyvinuté slinné žlázy potřebné k natrávení obilovin a ovoce	má dobře vyvinuté slinné žlázy potřebné k natrávení obilovin a ovoce
má kyselé sliny, nemá enzym ptyalin nutný k natrávení obilovin	má zásadité sliny a mnoho ptyalinu k natrávení obilovin	má zásadité sliny a mnoho ptyalinu k natrávení obilovin
nemá ploché zadní stoličky k rozmělnění potravy	má ploché zadní stoličky k rozmělnění potravy	má ploché zadní stoličky k rozmělnění potravy
má mnoho silné kyseliny solné v žaludku k trávení pevných zvířecích svalů, kostí atd.	žaludeční kyselina solná je 10x slabší než u masožravců	žaludeční kyselina solná je 10x slabší než u masožravců
zažívací ústrojí je pouze 3x delší než tělo, aby se rychle hnijící maso dostalo z těla co nejrychleji	zažívací ústrojí je 6x delší než tělo (ovoce se nerozkládá tak rychle, takže může mnohem pomaleji procházet tělem)	zažívací ústrojí je 6x delší než tělo

Zdroj: DĀSA, Adirādža. *Kršnova vegetariánská kuchařka*. Grödinge: Bhaktivedanta Book Trust, 1992, s. 5. ISBN 91-714-9045-0.

Dle výše uvedené tabulky má člověk přeci jen blíže k býložravcům nežli k masožravcům. Svou argumentaci tedy oddaní mimo jiné zakládají na tom, že masitá strava není pro člověka přirozená. Informátor Chrudoš však dodává:

„My jsme vegetariáni, ale zároveň máme dva zuby řezáky, že to maso můžeme jíst. My ho můžeme jíst, ale je to na vlastní nebezpečí. Protože my máme ten rozum, Krišna nám dal rozum, my jsme velice přemejšliví, ale člověk toho většinou zneužívá.“ (Chrudoš 65 let)

Zde se tedy celá záležitost opět stáčí ke Krišnovi, ostatně jako u všech záležitostech, které příslušníci hnutí řeší. Člověk může činit svá vlastní rozhodnutí, může jíst maso, kdy se mu zlíbí. Avšak karmický zákon dle oddaných funguje jako každý jiný přírodní zákon – je nevyhnutelný. A pokud člověk nebude jednat v souladu s vůlí Krišny, ten nebude nablízku, aby mu pomohl. Co však podle oddaných zaručeně pomáhá přiblížit se Krišnovi, je prasádam.

5.3.3 Prasádam

Ústřední bod, který tvoří základ stravování hnutí Haré Krišna a zásadním způsobem ovlivňuje celý proces, od získávání potravy až po samotnou konzumaci, je prasádam. Původ tohoto slova pochází ze sanskrtu a znamená milost. Nejedná se tedy o obyčejné jídlo, ale o jídlo udělující Krišnovu milost (Krišna prasádam), jídlo symbolizující samotného Krišnu. Jídlo se stává prasádam tehdy, pokud je obětováno Nejvyšší osobnosti božství, tedy Krišnovi, a to při dodržení několika zásad. Příprava, obětování a přijímání prasádam je tedy neodlučitelnou součástí náboženské praxe tohoto hnutí, poněvadž se stává bohoslužbou, která má svou rituální podstatu. Proto je vše okolo stravování spojeno s dodržováním nejrůznějších předpisů, které se týkají výběru surovin, důrazu na udržování čistoty, vědomí kuchaře či konkrétních stravovacích zásad.

Prasádam ve svém základu vychází z principu bhakti. Většina náboženských směrů, které věří nauce o reinkarnaci, vnímá jako svůj cíl vymanění se z koloběhu znovuzrovnání, čímž různé filozofické školy dosahují různým způsobem. Naproti tomu

tradice založené na principu bhakti, tedy i hnutí Haré Krišna, nespátřují jako svůj celoživotní cíl individuální osvobození, nýbrž osobní oddanou službu Krišnovi a vytvoření láskyplného vztahu mezi jedincem a Krišnou. Ten je považován za tvůrce a majitele všeho, zatímco člověku na tomto světě nepatří vůbec nic. Svým jednáním se tedy jedinec nesnaží dosáhnout jakéhokoliv materiálního požitku a není hnán kupředu svými sobeckými pohnutkami. Vše, co vykonává, dělá pro potěšení Krišny. Pouze nezištným vykonáváním takové služby může oddaný obnovit svůj vztah s Krišnou a být povýšen do duchovního světa, ocitnout se na Krišnově planetě *Góloka*, kde bude moci svému nejvyššímu pánovi sloužit přímo. K dosažení stavu čisté oddané služby je ovšem zapotřebí projít procesem očišťování v různých tělech, a tedy i v různých životech.

Cokoliv tedy příslušníci hnutí vykonávají, tak vykonávají pro uspokojení Krišny a s vědomím směřujícím k němu. A prasádam není výjimkou, jak potvrzuje dotazovaný Edgar:

„Je to prostě duchovní potrava, je to prakticky On⁹⁷, by se dalo říct. V transcendentní podobě jídla. Tohle náboženství je prostě úplně jako jinde. Takže vy tím, že zaměříte tuhle pozornost, ty smysly prostě na Krišnu, tak v ten moment vy děláte oddanou službu. Protože vy meditujete na Krišnu, cokoliv se točí okolo prasádam, tak je transcendentální a je duchovní prostě.“ (Edgar, 40 let)

Obětování jídla je tedy nedílnou součástí procesu bhakti jógy. Prostřednictvím prasádam oddaní snadno dosahují duchovního pokroku, který umožňuje postupné oproštění se od materiálních tužeb, smyslů a vlastního hmotného těla a dosažení tak vyšších sfér vědomí. Zde je tedy velmi patrný duchovní rozměr, který oddaní přisuzují tomuto jídlu. Každý příslušník hnutí může díky jídlu navazovat vztah s Bohem, díky čemuž má stravování pro oddané tak obrovský význam.

Oddaní nikdy nejedí jídlo, které nebylo obětováno, což automaticky zahrnuje veškeré pokrmy uvařené někým jiným než příslušníky hnutí. To má v podstatě dva důvody. Jednak člověk mimo hnutí nedodrží veškeré předpisy a standardy, které se váží k vaření a obětování jídla. A také oddaní věří, že vědomí kuchaře proniká do jídla, které připravuje, a tím pádem ovlivňuje všechny ostatní, které jídlo následně konzumují. Pokud tedy člověk

⁹⁷ Myšleno Krišna.

konzumuje jídlo uvařené člověkem s nečistým vědomím, znečišťuje se i jeho mysl, přebírá hříšné karmické reakce a není schopen myslet na Krišnu a přiblížit se mu. Oba zmíněné důvody tedy vedou ke znečištění jídla, a proto oddaní kladnou velký důraz na to, aby se nestravovali mimo okruh oddaných. Duchovně uvědomělí oddaní tak symbolizují čistotu, zatímco všichni ostatní jsou symbolem nečistoty. Tyto představy tak ve své podstatě pojí příslušníky hnutí dohromady, neboť pro její naplnění si mohou pouze oddaní navzájem vařit. A to ve svém důsledku znamená nutnost jejich sdružování, kvůli které jsou zakládány vegetariánské restaurace oddaných. Ty tak mají, kromě své funkce nakrmit posvěceným jídlem co nejvíce lidí, také značný význam pro všechny oddané. Těm poskytují jakousi oázu čistoty, do které se mohou uchýlit a bez obav se zde nasytit společně s ostatními příslušníky hnutí.

Ovšem ani každý oddaný není oprávněn vařit jídlo pro ostatní. Jak objasňuje dotazovaný Adam (34 let), k tomu je vyžadován určitý duchovní standard, kterého například noví oddaní ještě nedosáhli. V hnutí existují tři druhy zasvěcení, které odráží stupeň duchovní pokročilosti. Oddaní bez zasvěcení tedy prakticky vařit nemohou, ovšem mohou pomáhat v kuchyni, krájet zeleninu, připravovat polotovary, které následně uvaří zasvěcená osoba apod. K tomu, aby oddaný vařil pro ostatní, musí dosáhnout alespoň prvního zasvěcení. Pro rituální účely je potřeba druhé zasvěcení. Tím je zajištěno, že oddaný je již natolik duchovně pokročilý, aby při vaření jídlo neznečistil a následně jej obětoval správným způsobem.

Prasádam lze od neobětovaného jídla, které je nazýváno *bhoga*, rozeznat pouhým ochutnáním, jak konstatuje informátor Frederik:

„Ona je vlastně tím i očištěna od karmy, takže to pozná i člověk, kterej třeba vůbec neví, co jí. A není to jenom tím, že je to jiný koření a styl vaření, ale je to prostě něco víc. A to je daný vlastně tím, že je to obětovaný a nabývá to jiný podstaty. Ale to není jako teorie, my s tím máme zkušenost.“ (Frederik, 48 let)

Dotazovaní si většinou netroufli či nedokázali popsat, co cítí, když přijímají prasádam. Avšak shodují se v tom, že má úžasnou chuť, duchovně povznáší a člověk se při přijímání cítí šťastný. Prasádam je tak pro příslušníky hnutí zcela nesrovnatelné s obyčejným jídlem. Informátorka Yveta (40 let) své první prasádam ochutnala již

v patnácti letech na jistém indickém festivalu, kdy se ještě neztotožňovala s filosofií hnutí, a tak si dle jejích slov neuvědomovala jedinečnost prasádam. Avšak když po jedenácti letech začala s hnutím sympatizovat, uvědomila si, že od ochutnání svého prvního prasádam si začala více uvědomovat přítomnost Boha ve svém životě, začínaly se jí stávat podivuhodné věci, které nemohly být pouze náhodou. Později poznala, že jídlo obětované Bohu očišťuje její srdce a umožňuje jí chápat duchovní záležitosti. Čím více jedla prasádam, tím více se jí Krišna vyjevoval v běžných životních situacích. Jelikož se však domnívala, že disponuje mnoha zápornými vlastnostmi, nebyla si jista, zda Krišna přijímá jídlo, které mu sama nabízí. Svou odpověď však od Krišny obdržela záhy. V té době ještě pracovala jako servírka v rodinné hospodě, kde jídlo nebyvalo obětováno Krišnovi. Jednoho dne obsluhovala dvojici značně opilých mužů, mezi nimiž gradovala hádka, a schylovalo se k fyzické potyčce. Dotazovaná Yveta se tedy rozhodla, že oběma mužům pomůže tím, že jim donese posvěcené jídlo. Učinila tak a když se za nimi šla po nějaké době podívat, oba muži se smáli a byli v oběti. Pro informátorku Yvetu to byl tedy zjevný důkaz toho, že jídlo obětuje správným způsobem, a je tedy plné milosti a Krišnovy přítomnosti.

Jiný příklad ilustrující zázračné účinky tohoto pokrmu uvádí dotazovaný Gabriel (35 let). Na festivalu v Trutnově každoročně provozuje hnutí Haré Krišna svůj vlastní stánek s prasádam, které šla okusit také mladá slečna účastnicí se festivalu, která trpěla ztrátou chuti. Ovšem po ochutnání prasádam cítila chuť velice intenzivně. Z uvedených příkladů je patrné, že oddaní jídlu obětovanému Krišnovi přisuzují nadpřirozené schopnosti. Těmto projevům víry oddaní bezmezně věří a přikládají jim reálné opodstatnění bez jakéhokoliv kritického zhodnocení. Dalším příkladem může být přesvědčení oddaných, že prasádam je zbavené karmy (proto oddaní často uvádějí „bezkarmové“ jídlo) a také očišťuje svého konzumenta. Prasádam tedy zázračně působí také na *karmí*, což je každý jedinec nesloužící Krišnovi, tedy materialista. Dotazovaní působící v některé z vegetariánských restaurací hnutí často hovořili o tom, že někteří stálí hosté také pociťovali a uvědomovali si výjimečnost tohoto pokrmu. Tito hosté si dokonce zkusili doma uvařit tytéž pokrmy dle stejných receptů, ovšem nikdy se jim nepodařilo dosáhnout stejného výsledku – příčinu informátoři spatřovali v tom, že jídlo uvařené hosty není obětované. Informátorka Zora (38 let) věří, že karmí začnou být díky prasádam vnímavější, a to zejména k tomu, co jim říká jejich nadduše, což je další z podob Krišny ukrytá v každém lidském srdci. Čím více je

však mysl zahalena, tím méně svou nadduši vnímáme. Podle Zory se může přítomnost nadduše projevit např. formou dobré intuice. Dokonce i karmí mohou veškeré své hříchy z tohoto života očistit a pozvednout se na vysokou duchovní úroveň právě díky přijímání prasádam. Ovšem tím, že karmí opět opustí onu restauraci či společnost oddaných, začnou podle slov dotazovaných znovu páchat hříšnou činnost, znečistí se jejich vědomí a oni opět upadnou do hluboké nevědomosti. Ovšem dotazovaný Edgar věří i v pozitivnější stránku celé záležitosti:

„Tím, že někdo ochutná prasádam, tak v příštím životě získá minimálně lidskou životní podobu a bude pokračovat dál v tom duchovním pokroku, který si tím prakticky vybudoval. Což se může zdát jako malá věc, ale je to obrovská věc. Prakticky většina lidí, obrovská většina má namířeno jako do nižších životních druhů. Všichni, co tady vidíte na ulici, tak to s nima nevypadá dobře, co se týká příštího narození. Takže když někdo získá lidskou podobu, to je velikánskej dar. (Edgar, 40 let)

Oddaní věří, že jedině člověk je díky své inteligenci schopen uvědomit si existenci Krišny a na základě tohoto vědomí s ním obnovit původní vztah. Je proto nežádoucí, aby člověk svou inteligenci promarnil na dosahování stejného smyslového požitku, jakého mohou dosahovat zvířata. Nejjednodušší cesta, jak dosahovat postupného duchovního pokroku, vede právě skrze prasádam. Kdokoliv, kdo přijme jídlo obětované Krišnovi, se začne pomalu vnitřně očišťovat. Tento duchovní pokrok je postupně uložen do jedincovo podvědomí, aby v něm mohl v příštím životě pokračovat. Jelikož však lidé většinou žijí v hluboké nevědomosti a nechápou tuto skutečnost, oddaní jim rozdávají milost Krišny skrze prasádam ve svých restauracích či na ulici a zachraňují je tím dle svého přesvědčení před nešťastným budoucím narozením. Tímto způsobem tak zároveň oddaní šíří svou víru mezi širokou veřejnost, a jelikož se hnutí Haré Krišna řadí mezi misijní náboženství, je tato funkce jídla velice důležitá pro propagaci sebe sama.

5.3.4 Zásady obětování a stravovací návyky

Propojení oddaného s Krišnou skrze prasádam není zdaleka omezeno pouze na obětování samotné. Oddaní své láskyplné myšlenky směřují ke svému Nejvyššímu Pánovi již při samotném výběru potravy, respektive při jejím pěstování, a rovněž při vaření, což blíže přibližuje informátor Adam:

„A to je to první vědomí, které máme, když pak nakládáme s čímkoliv včetně třeba surovin a potravin, že to všechno patří Bohu. A od tohoto vědomí se všechno odvíjí, takže když pak člověk seje obilí a mele mouku, tak i ten mlynář to dělá tady s tím vědomím, že všechno patří Krišnovi. A tímhle způsobem se tohle vědomí pomalu zaznamenává do suroviny, z který se nakonci vaří to finální jídlo. A ten kuchař, ten hraje neposlední roli, ale také velmi důležitou roli v tom, jaké on má vědomí, když připravuje jídlo pro ostatní.“ (Adam, 34 let)

Při nakupování potravin příslušník hnutí nemyslí na to, co si z daných surovin uvaří a jak bude finální jídlo chutnat, ale na potěšení, které tím dopřeje Krišnovi. Rituální funkce jídla je tak patrná již zde. A jak dotazovaní často zdůrazňují, je žádoucí vybírat ty nejlepší suroviny, zejména zelenina a ovoce by měly být kvalitní a čerstvé. Kupované suroviny dle výpovědí informátorů v podstatě nemusí splňovat žádné standardy až na to, že se musí nacházet v kvalitě dobře. Ideálně by si příslušníci hnutí měli sami vypěstovat suroviny na své zahrádce nebo odebírat potraviny z farmy oddaných, a to včetně kravského mléka či medu přímo od včelaře. Tak je zajištěno, že celý řetězec počínaje pěstováním surovin a konče přijímáním prasádam není znečištěn vědomím světského člověka. Druhým důvodem je zaručená čistota v podobě potravin s minimálním podílem chemických látek.

Navzdory tomu nakupují dotazovaní často v supermarketech, a to zejména z finančních důvodů. Takto zakoupené jídlo, i když se jedná např. pouze o ovoce, musí být samozřejmě také obětováno. Důslednost oddaných se však v tomto ohledu může značně lišit. Informátorka Zora (38 let) je pevně přesvědčené o tom, že všichni oddaní řádně obětují veškeré jídlo, které pozrou. Tutéž domněnku potvrzuje také dotazovaná Yveta (40 let) se slovy: *„Já věřím tomu, že jo. Protože všichni oddaní chtějí dělat duchovní pokrok. A to je jeden z nejsnadnějších způsobů, jak na tu cestu vykročit.“* Naproti tomu informátor

Edgar (40 let) uvádí, že on i jiní oddaní to však vždy nedodrží. Celou situaci přirovnává k violoncellistce, která může dosáhnout nejlepšího možného výsledku hraním podle daných pravidel. Ovšem když si osvojí nějaké špatné návyky, vytvoří tím určité chyby, které brání oné dokonalé hře. Navzdory tomu je však schopná hrát a dosahovat nějakého výsledku. Stejně tak je to i s oddanou službou – standard je jasně daný, a i když se z něho oddaní odchýlí, stále získávají duchovní prospěch. Avšak oddaná služba nebude mít požadovaný efekt, což má za následek dlouhodobou stagnaci v duchovním pokroku.

Informátor Herbert (14 let) taktéž přiznává, že už se u nich doma stalo, že jídlo zapomněli obětovat. V tom případě je to prý sice omlučeno, ale již se to nesmí opakovat. A pokud ano, byla by zapotřebí omluva či vynechání jednoho oběda apod. Někaké postihy by tedy měly následovat, ovšem dle výpovědí informátorů a informátorek spíše vyplývá, že dodržování veškerých pravidel je sice důležité, ale rozhodně to není to nejdůležitější. Současné smýšlení českých členů tohoto hnutí je více benevolentní, než tomu bývalo dříve, což potvrdilo několik dotazovaných. Dochází tedy k postupnému uvolňování striktnosti, které mohlo nastat jako reakce na časté odchody oddaných, kteří nezvládli tento způsob života.

Jak již bylo řečeno, kuchař sehrává velice důležitou úlohu při přípravě jídla, které má být obětováno. Během vaření musí dodržovat nejen rituální, ale také hygienické předpisy, tedy je nezbytné udržovat čistotu jak vnitřní, tak i vnější. Oddaní totiž věří, že vnější čistota je úzce propojena s čistotou vnější, a že vnitřní čistoty lze dosáhnout pouze při zachování vnějších pravidel čistoty. Při zachování veškerých zásad tak oddaný s čistým srdcem šíří automaticky své vědomí do všeho, co ho obklopuje, a tedy i do jídla. K dosažení čistého vědomí je při vaření je dle oddaných zásadní zklidnit svou mysl a opět se soustředit pouze na Krišnovu požitek, ne na potěšení vlastní či své rodiny. Nutno také dodat, že standardy čistoty jsou striktnější např. při vaření v chrámu pro chrámová božstva než vaření v restauraci hnutí.

Dotazovaný Gabriel (35 let) pracuje jako kuchař v jedné z vegetariánských restaurací hnutí Haré Krišna a vypověděl, že aby se mohl lépe soustředit na vaření pro Krišnu, pouští si nahlas nějakou z přednášek či audioknih vázajících se k filosofii hnutí. Když Gabriela během vaření přeci jen napadne nějaká hříšná myšlenka, snaží se pouze pokračovat v meditaci, aby myšlenka opět zmizela. Velice mu pomáhá také zpívání Haré Krišna mahámantry, která taktéž symbolizuje Krišnu a při jejímž zpívání jej přirozeně evokuje.

Dotazovaní ovšem kromě duchovního rozměru jídla spatřovali jeho hlavní funkci ve schopnosti udržet hmotné tělo v chodu do takové míry, aby bylo možno vykonávat oddanou službu. Jídlo by proto mělo být dle informátorky Zory (38 let) co nejjednodušší a oddaní by se neměli přejídat ani trpět hladu. Při přejídání dle jejího názoru vznikají v těle toxiny, které narušují čistotu. Naopak dodržování půstů je sice důležitou součástí náboženské praxe oddaných, ovšem problém může nastat u oddaných vykonávajících fyzicky náročnou práci či u jedinců se slabou vůlí. Oddaní se poté mohou v myšlenkách ubírat více k jídlu samotnému než k oddané službě. Půst má v tomto případě přispět k duchovního vědomí, a to na úkor smyslového vnímání. Pokud by to tedy bylo naopak a půst by neplnil tuto funkci, tedy pokud by celodenní půst měl narušit soustředění se na pravou podstatu daného svátku, je lepší jej dodržovat jen z části či vůbec. Zajímavý je názor informátorky Zory, jejíž myšlenky se občas stále upínají na jídlo samotné:

„Pro mě je to právě ještě takový, že si člověk rád pochutná a není to určitě na té ideální úrovni (...). prostě ty smysly furt tam jsou a u těch žen je to trošku složitější, muži dokážou být trošku víc usměrněný, protože my jsme takový víc vášnivý a víc nás ty chutě honí a tak. Takže pro mě je to furt ještě hodně o tom pochutnat si na nějakým dobrým prasádam, a chtěla bych se určitě dostat do takový jako trošičku jednodušší úrovně.“ (Zora, 38 let)

Původ tohoto smýšlení lze opět nalézt ve védské kultuře, kde je na ženy nahlíženo spíše jako na bytosti iracionální, zatímco muži jsou symbolem rozumového chápání, racionality. Při určitých příležitostech tudíž dochází k záměrnému genderovému rozdělení mezi oddanými, které bude ještě dále vysvětleno. Další zásadu, kterou musí kuchař během vaření dodržet, je zákaz očichávání a ochutnávání jídla. Oddaný se tak jídla nesmí „dotknout“ ani svými myšlenkami, ani fyzicky. Jídlo je prvotně vařeno pro Krišnu, oddaní v podstatě dojírají až zbytky. Z toho důvodu musí Krišna jako první okusit jemu nabízený pokrm svým transcendentálním pohledem. Krišna ovšem dané jídlo nepotřebuje. Jediné, co požaduje, je bhakti, tedy skutečná a nezištná láska k jeho osobě. K uvaření prasádam tak není zapotřebí žádné kuchařské umění, které by zvládali jen pokročilí kuchaři. Z toho je patrné rovnostářské chápání světa příslušníků hnutí – prasádam může v podstatě při zachování pravidel uvařit kdokoliv, bez ohledu na jeho původ či aktuální sociální status.

To samé platí rovněž pro přijímání prasádam, kdy jedinec navíc ani nemusí následovat žádná pravidla. Oddaní rozdávají prasádam každému bez rozdílu, a každý tak může postupně dosáhnout vytouženého cíle, kterým je pro oddané duchovní svět.

Pro obětování jídla je vyhrazen zvláštní tác, mistička, popř. talíř, nádobka na vodu a také na obětovaný nápoj. Toto vyhrazené nádobí náleží pouze Krišnovi, a je proto uchováváno zvlášť a nepoužíváno pro jiné účely. Na talíř nebo do misky se odebere část každého chodu, v té době ještě se ještě jedná o bhógu, a spolu s tácem a čistou vodou se položí buď přímo na oltář, na stolec před oltářem či před obrázek Pañča-tattvy, který slouží k obětování místo oltáře. Poté oddaný zvoní na zvoneček a zároveň medituje o Krišnově potěšení z této oběti a třikrát odříkává k tomu určené modlitby. Oběť se poté nechá na oltáři po dobu přibližně patnácti minut, výpověď dotazovaných se u tohoto bodu mírně lišila. Po uplynutí této doby se již posvěcené jídlo vrátí zpět tam, odkud bylo odebráno a promíchá se se zbylým jídlem. Veškeré jídlo se tak stává posvěceným, tedy z bhógy se stává prasádam.

Vysoké standardy se během vaření týkají také fyzické čistoty. Před vstupem do kuchyně se kuchař musí umýt a vzít si čisté oblečení. Ovšem oblečení se čistým stává také za dodržení daných předpisů – musí být vypráno, usušeno a opět složeno pouze člověkem, který má na sobě taktéž čisté oblečení. Během vaření by se také nemělo sahat na zem, do pusy, uší, nosu a do podobných částí těla, které jsou považovány za nečisté. Pokud si kuchař během vaření dojde „na velkou“, musí se před vstupem do kuchyně vysprchovat a vzít si nové, čisté oblečení. Pokud má jedinec dlouhé vlasy, to se většinou týká žen, musí je mít svázané a zakryté. Ženy jsou také během menstruace považovány za nečisté. Proto je během tohoto období nepřijatelné, aby žena do kuchyně vstupovala, či dokonce vařila. Například respondentka Zora (38 let) momentálně pečuje o své dvouroční dítě, které požadované hygienické standardy nesplňuje. Jelikož je matka se svým dítětem v nízkém věku úzce spjatá, je také jistým způsobem považována za nečistou. V tomto období je proto rovněž nedovoleno vykonávat obřadní věci, tedy také obětování jídla.

Důležité z hlediska čistoty je také, jakým způsobem bude jídlo zpracováno. Jak již bylo řečeno, za nejčistší tepelnou úpravu je považováno smažení na ghí, dále pak vaření a pečení, které se nachází na stejné úrovni. Nejméně vhodné je smažení na oleji. Materiály použité k vaření jsou taktéž relevantní. Např. za nejpriznivější je považován bambus, dále je to dřevo, méně příznivý je pak už třeba kov. Plast je považován za nejméně čistý

materiál, jehož používání není doporučováno. Zdroje tepla jsou rovněž odstupňovány dle své příznivosti a vlivu na příslušný pokrm. Za nejčistší je považován oheň zapálený kravským trusem, následuje oheň zapálený dřevem, uhlím, plynem a na posledním místě je elektřina, která narušuje molekuly celého jídla.

Vysoký standard čistoty by měla splňovat také příslušná kuchyň. Většinou se proto veškeré nádobí po jeho použití ihned umývá, to se týká také stolů, a v kuchyni by neměly zůstat žádné suroviny z předchozího vaření. Kuchyň je tedy považována za čisté místo, které je nutné v tomto stavu nadále udržovat. Neoddaní jakožto nečisté osoby tak mohou kuchyň či jiná místa svou přítomností znečistit. Během terénního výzkumu se tak naskytly situace, kdy dotazovaní nepovolili vstup na určitá místa z důvodu možného narušení požadovaných hygienických standardů, které odráží hodnotový systém hnutí. Tento požadavek vychází již z Véd, i v Bhagavadgítě lze nalézt zmínku o důležitosti čistoty jak vnější, tak i vnitřní. Zde je čistota považována za transcendentální rys, jehož přítomnost vede k osvobození, a který je příznačný pro lidi s božskou povahou.⁹⁸ Oddaní tak následující dané standardy čistoty proto, aby uspokojili Krišnu a vyhověli jeho požadavkům. Krišna je totiž Nejvyšší osobnost, která dle oddaných vlastní vše, a tudíž jí člověk také vděčí za vše potřebné ke svému životu.

Čistotou tak oddaní projevují svou úctu a vděčnost směrem ke Krišnovi. Rozdělení hmotného světa na čisté a nečisté a dodržování předpisů týkajících se vnitřní i vnější čistoty tak slouží k udržení vlastní identity a zachování vysokého stupně semknutosti uvnitř hnutí. Vše, co tedy ohrožuje tuto čistotu, je nežádoucí a stojí mimo zavedený systém. Při překročení pomyslných hranic by mohlo dojít k narušení celého řádu, ztrátě dosavadních jistot a započetí všeobecného zmatku. Dodržování rituální čistoty tak má svůj význam především z hlediska zachování vlastní identity a bezpečného zázemí.

Před přijímáním prasádam ještě oddaní poděkují za projevenou Krišnovu milost prostřednictvím modlitby k této příležitosti určené. Důležité je neustále se soustředit na podstatu přijímání prasádam – ta tkví v tom, že obětované jídlo zduchovnělo, stalo se samotným Krišnou, který svým oddaným rozdává milost. Je tedy nutné jídlo nejen přijímat, ale také jej uctívat. Rituální podstata jídla je tedy u hnutí patrná po celou dobu. Díky tomuto duchovnímu jídlu se oddaní také učí ovládat svůj jazyk, který je považován

⁹⁸ PRABHUPÁDA, Šrí Šrímad A. Č. Bhaktivedanta Swami. *Bhagavad-Gītā: taková, jaká je: s původními sanskrtskými texty, přepisem do latinského písma, českými synonymy, překlady a podrobnými výklady*. Praha: Bhaktivedanta Book Trust, c1998, s. 662–669. ISBN 9171494057.

za nejdravější smysl vůbec. Pravidelným přijímáním prasádam tak dochází k duchovnímu pokroku oddaných, který se projevuje jejich vnitřním klidem a odstraněním chťiče, který se váže k materiálnímu světu. Stravování oddaných tak probíhá velice kulturním způsobem. Pravidla pojící se ke stravování proto hrají také velice důležitou roli v otázce disciplinovanosti a sebekontroly oddaných, která je v tomto hnutí velice významná.

Při pořádání společných hostin, které většinou probíhají v chrámové místnosti, je dodržováno tradiční rozdělení na ženy a muže. Ženy se většinou nachází vpravo místnosti a muži vlevo. Rozdělení tímto způsobem má především dvě funkce – kulturní, poněvadž oddaní v tomto následují védský systém, kde je tato separace považována za přirozenou. Tato kultura věří, že mužská a ženská energie je naprosto odlišná a když se obě pohlaví spolu sdružují, dochází k mísení těchto energií, které vyvolává zbytečný rozruch. Sdružování oddaných stejného pohlaví dle výpovědí dotazovaných také velice vyhovuje jejich mentalitě a je pro ně značně příznivé. Praktická funkce tu tedy také hraje svou roli, neboť genderové dělení umožňuje lepší organizaci oddaných, kteří jsou schopni soustředit se pouze na podstatu příslušného rituálu a nedochází k rozptýlení jejich pozornosti z důvodu bezprostřední blízkosti opačného pohlaví. Také při servírování muži slouží mužům a ženy slouží ženám. Co se týče v tomto ohledu vaření u manželů, v původní védské kultuře se muž měl o zajištění rodiny po finanční stránce a také se staral o božstva, zatímco žena se starala o celou domácnost, což zahrnovalo také vaření pro božstva, a tedy i pro svou rodinu. V tomto ohledu ovšem došlo u hnutí Haré Krišna k uvolnění těchto pravidel a přizpůsobení zvyklostem moderního západního světa. O vaření se tedy mohou dle libosti starat oba dva.

Při přijímání prasádam je poté většina zásad převzata z tradiční védské kultury, která je charakteristická svou praktičností a jednoduchostí. Při společném jezení strážníci většinou sedí na zemi, což je považováno za zdravější způsob „stolování“, a navíc také rychlejší a jednodušší na organizaci. Jíst by se mělo pravou rukou, neboť levá ruka je vyhrazena na vykonávání nečistých věcí, a jídlo jako čistá věc musí být servírováno a následně přijímáno pouze pravou rukou. Zvykem je také jíst bez příborů pouze vlastní rukou, což má opět své opodstatnění. Tato kultura věří, že na rukách jsou umístěny speciální receptory, které zjišťují teplotu daného jídla, což způsobí nastartování trávení ještě před samotnou konzumací. Pravidla jsou v tomto ohledu však více benevolentní, každý užívá či neužívá příbor dle svých preferencí. U oddaných tak můžeme vidět obé.

Během jezení je nevhodnější nemluvit, anebo hovořit pouze o transcendentálních tématech. Vyloženě nevhodné je mluvit o rozrušujících tématech, jako je politika, business apod. Důležité je udržet si vědomí Krišny a soustředit se na přijímanou milost. Tak si oddaní neustále udržují spojení se svým Bohem.

Oddaní často a rádi jedí ve společnosti ostatních příslušníků hnutí. Společné stravování umožňuje vykonávat zbožnou činnost ve společnosti stejně smýšlejících jedinců, se stejnými nebo podobnými preferencemi, cíli a stejným duchovním vědomím. Oddaní se navzájem podporují a jejich společnost je pokládána za základ duchovního pokroku. Stravování je tak v podstatě druh rituálu, který své účastníky pojí dohromady a podporuje jejich skupinovou identitu. Podobně jako u jiných oblastí zde působí synergický efekt, kdy součinnost více oddaných vede k efektivnějšímu duchovnímu pokroku, než kdyby se příslušníci hnutí stravovali individuálně. Stravování tak pro oddané, podobně jako v jiných kulturách, plní sociální funkci. Dochází zde ke stmelování jednotlivých členů dohromady a k prohlubování a utužování vztahů mezi nimi. Jídelní pravidla poté napomáhají k vytváření vlastní identity a integrity skupiny. Příslušníci hnutí se tak díky nim mohou vyhranit vůči většinové společnosti a demonstrovat své odlišnosti.

5.3.5 *Farma Krišnův dvůr*

Své sociální a ekologické vize se hnutí již od počátku svého vzniku snaží realizovat skrze zakládání ekonomicky soběstačné a ekologicky ohleduplné zemědělské komunity. V tomto ohledu byl rok 1989 pro hnutí zlomový. Od tohoto roku bylo v České republice možné zahájit veřejnou činnost, a tak byl založen Krišnův dvůr. Farma se nachází v údolí mezi obcemi Městečko u Benešova a Chotýšany a hnutí ji získalo v roce 1990. Na statku dříve působilo jednotné zemědělské družstvo (JZD), které se o budovy příliš nestaralo, a tak jej hnutí získalo ve značně dezolátním stavu. Po dvou letech oprav vnitřních prostor a základních úprav okolí bylo možné provést první orbu, v té době pouze na malé ploše. V roce 1993 došlo ke zlepšení ubytovacích podmínek vznikem pěti obytných pokojů. Od té doby začalo obyvatel farmy přibývat. K největšímu rozmachu zemědělské činnosti došlo v roce 1994, kdy se bez chemických úprav pěstovalo několik druhů obilí, luštěnin a zeleniny. Farma byla v základních potravinách soběstačná a některými produkty dokonce zásobovala pražské restaurace hnutí. V letech 1996–1997 došlo na farmě ke

značnému úpadku zemědělství způsobeném závažnými konflikty uvnitř hnutí, které zde již byly zmíněny.⁹⁹

V současné době farmu navštíví průměrně 2500 hostů ročně, kteří jezdí převážně na pravidelné nedělní programy, které tu jsou jako v mnoha jiných centrech hnutí pořádány po vzoru Prabhupádových „hostin lásky“. Součástí programu je zpívání Haré Krišna mahámantry a dalších manter, přednáška na vybraná témata a rozdávání prasádám. Po ukončení programu jsou hosté požádáni o dobrovolný příspěvek ve výši 100 Kč. Na farmě přebývá zhruba dvacet stálých členů a kapacita farmy je dle dotazovaných dána spíše mírou skromnosti, tzn. dosavadní objekty jsou schopné pojmout až padesát skromných lidí. Na chodu celé farmy se podílí přibližně třicet oddaných. Členové farmy mohou zastávat různorodé funkce. Nově příchozí většinou vypomáhají na farmě formou dobrovolné činnosti a až časem mohou dostat zaměstnání dle svých zájmů a schopností. Oficiální členové jsou často velice oddaní své práci a považují ji za svou vlastní povinnost a zodpovědnost. Činnost na farmě je soustředěna do několika oblastí, jako jsou ekologické zemědělství a hospodaření, do kterého spadá také chov včel a pro oddané důležitá ochrana krav. Další oblastí, která přispívá k soběstačnosti farmy, je provoz mlýna, ve kterém se mele mouka z vlastního i kupovaného obilí či jiných surovin, které na farmě nerostou (např. z rýže se mele rýžová mouka apod.) Mezi další oblasti patří vaření a pečení, ekonomika a oblast vývoje, vzdělávání a kazatelské programy apod. Kazatelské programy jsou pořádány zejména pro lidi, kteří inklinují k podobné filosofii jako oddaní a mají podobné smýšlení. Tato oblast zahrnuje prezentaci všech činností, které farma vykonává a v současné době se velmi rozvíjí.

5.3.5.1 Ekologické zemědělství a dotace

Nejvýznamnější oblast na farmě představuje zemědělství. K této oblasti se pojí louky, pole, sady, úly, mlýn a hospodářská zvířata, která se zde nachází. Dle registru ekologických podnikatelů disponuje Hnutí Haré Krišna 35,63 ha plochy v ekologickém zemědělství, z čehož je 19,03 ha orné půdy a 15,83 ha travnatého porostu.¹⁰⁰

⁹⁹ LUŽNÝ, Dušan. Sociálně-ekologické prvky v hnutí Haré Krišna. *Religio: Revue pro religionistiku*, Brno: Česká společnost pro studium náboženství Brno, 1999, roč. 7, č. 2, s. 189–198. ISSN 1210-3640.

¹⁰⁰ Registr ekologických podnikatelů: Mezinárodní společnost pro vědomí Krišny, Hnutí Hare Krišna. *eAGRI* [online]. [cit. 2017-03-17]. Dostupné z:

Nachází se zde tři zahrady, přičemž každou z nich má na starost jeden zahradník. Co se tedy na každé zahradě pěstuje, je spíše závislé na inspiraci konkrétního zahradníka. Ovšem základ je většinou neměnný, z ovoce to jsou jablka, švestky, meruňky, hrušky v ovocném sadě, dále rybíz, angrešt a jim podobné ovocné keře. Ze zeleniny se pěstují především cukety, dýně pro svou nenáročnost a dále mrkev, petržel, ředkvičky, fazolky, brambory a různé druhy salátu a špenátu. Z obilovin to je především žito, pohanka a pšenice špalda, což je zdravější alternativa dnešní šlechtěné pšenice, která je často v ekologickém zemědělství pěstována. Využívány jsou rovněž planě rostoucí rostliny, jako je lípa, šípek a různé druhy bylin. Jelikož se farma zaměřuje také na chov včel a krav, tak dalšími produkty farmy jsou med, kravské mléko a z něj vyráběné mléčné výrobky, především ghí.

Hospodaření na farmě je založeno na principech tzv. permakultury. Jedná se o koncepci trvale udržitelného životního prostředí, v rámci které farma Krišnův dvůr zachovává v rovnováze své energetické vstupy a výstupy. Cokoliv je tedy přírodě vzato, musí být opět navraceno.¹⁰¹ Na polích se hnojí pouze chlévskou mrvou, močkou a zeleným hnojením, tedy předplodinami, které se před osetím zaorají do půdy. Rostliny zde pěstované se také sami dokážou bránit proti chorobám a škůdcům, a to díky střídání plodin na polích a mnohotvárné kulturní krajině. Dochází zde také k minimalizačnímu zpracování půdy, tzn. snížení počtu operací na minimum potřebných zásahů. Tato metoda umožňuje zejména následnou úsporu pohonných hmot a dosažení lepších výsledků v hospodaření.

Farma je od roku 2012 nositelem certifikátu „ekologický zemědělec“ a „výrobce biopotravin“. Momentálně je prvně zmíněný certifikát platný pro osm produktů (pšenice špalda, pšenice ozimá, žito, hrách, pohanka, cukety a dýně, seno a senáž), druhý certifikát taktéž pro osm produktů farmy (pohanka setá, pohanka loupaná, hrách loupaný pūlený, mouka špaldová celozrnná, mouka pšeničná celozrnná, mouka žitná celozrnná, mouka hrachová, mouka pohanková).¹⁰²

<http://eagri.cz/public/app/eagriapp/EKO/Prehled/Detail.aspx?guid=8DF6A165EB9124E9E04011AC8214167A&stamp=1489778624092>.

¹⁰¹ LUŽNÝ, Dušan. Sociálně-ekologické prvky v hnutí Haré Kršna. *Religio: Revue pro religionistiku*, Brno: Česká společnost pro studium náboženství Brno, 1999, roč. 7, č. 2, s. 197. ISSN 1210-3640.

¹⁰² Registr ekologických podnikatelů: Mezinárodní společnost pro vědomí Krišny, Hnutí Hare Krišna. *eAGRI* [online]. [cit. 2017-03-17]. Dostupné z: <http://eagri.cz/public/app/eagriapp/EKO/Prehled/Detail.aspx?guid=8DF6A165EB9124E9E04011AC8214167A&stamp=1489778624092>.

Jelikož se farma Křišňův dvůr zaměřuje na ekologické zemědělství, musí se řídit základními pravidly ekologického zemědělství. Ta jsou zakotvena v legislativě České republiky, a to konkrétně v zákoně č. 30/2006 Sb., o ekologickém zemědělství, který vychází ze společné evropské legislativy. Základní principy ekologického zemědělství definuje PRO-BIO Svaz ekologických zemědělců jako: „(...) *hospodaření s kladným vztahem ke zvířatům, půdě, rostlinám a přírodě bez používání umělých hnojiv, chemických přípravků, postřiků, hormonů a umělých látek. Jedná se o velmi pokročilý způsob hospodaření, které staví na tisíciletých zkušenostech našich předků a bere ohled na přirozené koloběhy a závislosti. Tak umožňuje produkovat vysoce hodnotné a kvalitní potraviny.*“¹⁰³ Vliv kvality zemědělského systému na zdraví populace ilustrují odborníci v oblasti ekologického zemědělství Jiří Urban a Bořivoj Šarapatka prostřednictvím základního principu v biologickém koloběhu „*Zdravá půda → zdravé rostliny → zdravá zvířata → zdravé potraviny → zdraví lidé.*“¹⁰⁴

Ekonomická výkonnost jakékoliv farmy se posuzuje na základě srovnání výše vynaložených nákladů a výše dosažených výnosů. Obecně sice nelze konstatovat, že hektarový výnos u ekologicky hospodařících podniků je nižší než u podniků konvenčních. Ovšem zahraniční výzkumy dokládají, že hektarový výnos u rostlinné produkce je zhruba o 10–20 % nižší u ekologicky hospodařících farem. Průzkumy v České republice zase došly ke zjištění, že ekologické zemědělství v dojivosti dosahuje úrovně 70–80 % konvenční produkce. Z dlouhodobého pohledu ekonomiky podniku je zapotřebí, aby byl vykazován kladný hospodářský výsledek, a to rovněž u ekologických podnikatelů. Výnosy jsou tvořeny jednak tržbami, které jsou závislé na realizované prodejní ceně a množství produkce, které je obvykle v ekologickém zemědělství nižší než v konvenčním zemědělství. Další složkou výnosů jsou dotace, které mohou často ekologické podniky udržet životaschopné.¹⁰⁵ Informátor Adam (34 let) potvrdil, že farma Křišňův dvůr je příjemcem dotací z fondů Evropské unie a ze státního rozpočtu České republiky. Tuto finanční podporu zprostředkovává Státní zemědělský intervenční fond (SZIF), který náleží do působnosti Ministerstva zemědělství, z Evropské unie a národních zdrojů. Dle registru

¹⁰³ Pro zemědělce: Základní principy ekologického zemědělství. *PRO-BIO* [online]. [cit. 2017-03-18]. Dostupné z: <http://pro-bio.cz/pro-zemedelce/>.

¹⁰⁴ URBAN, Jiří, ŠARAPATKA, Bořivoj, a kol. *Ekologické zemědělství: učebnice pro školy i praxi* – I. díl 1. vyd. Praha : MŽP a Svaz PRO-BIO, 2003, s. 21. ISBN 80-7212-274-6.

¹⁰⁵ ŠARAPATKA, Bořivoj, URBAN, Jiří, a kol., *Ekologické zemědělství - II. díl: normy Evropské unie, chovy a welfare hospodářských zvířat*. Šumperk: PRO-BIO, 2005, s. 220–223. ISBN 8090358306.

příjmů dotací na Portálu farmáře čerpala *Mezinárodní společnost pro vědomí Krišny, Hnutí Hare Krišna* za období 2006–2016 dotace v celkové výši 3 686 519,68 Kč. Tyto dotace byly uděleny např. v rámci finančního podprogramu *Platba na plodiny na orné půdě, Platba na přežvýkavce, Krávy bez tržní produkce mléka, Ekologické zemědělství – Travní porost* apod. V rámci finančního podprogramu *Ochrana a rozvoj kulturního dědictví venkova* byla poskytnuta dotace na podpoření projektu *Živý skanzen*, který je směřovaný na širokou veřejnost. Součástí skanzenu je zhruba jeden kilometr dlouhá stezka, podél které je rozmístěno deset tabulí, z nich se každá věnuje nějakému aspektu ekologického zemědělství, např. včelaření, ochraně krav, různým druhům pěstovaných plodin, erozi půdy apod. Tento projekt svým návštěvníkům umožňuje prohlídku kravína (*góšala*), seznámení jak s tradičním způsobem pěstování plodin za pomoci šetrných postupů bez chemických prostředků, tak i mletím celozrnné mouky na místním kamenném mlýně. Uvnitř budovy se nachází tři kamenné mlýny, nejstarší z nich umele asi třicet kilogramů mouky za hodinu, dva mladší přibližně sedmdesát. Za týden je v těchto mlýnech umleto řádově až několik set kilogramů. Způsob zpracování obilí na kamenném mlýně je starý několik tisíciletí a umožňuje, aby si zrno zachovalo obsah cenných enzymů, na rozdíl od používání válcových mlýnů, které vyrábí bílou mouku. Kamenný mlýn na Krišnově dvoře zvládne namlít jedenáct druhů mouky, při jejichž výrobě nejsou použity žádné bělicí, konzervační ani jiné chemické látky.

Dalšími zdroji finančních příjmů farmy jsou kromě dotací také příjmy z mletí mouky na zakázku i z prodeje vlastní namleté mouky a dalších produktů z mouky vyráběných (pečivo, sušenky, müsli atd.), medu, či ghí. Tyto produkty jsou buď prodávány přímo v Krišnově dvoře formou osobního odběru, na e-shopu farmy¹⁰⁶ nebo jsou některé z nich dodávány do restaurace Góvinda v Praze Na hrázi a v Benešově, jsou prodávány na různých farmářských trzích a také jsou součástí vegetariánské hostiny nedělního programu na farmě, za něž se vybírá dobrovolný příspěvek. Dalšími zdroji jsou také příjmy z distribuce knih, členských příspěvků, provozování restaurace Góvinda Na hrázi či přijaté dary. Původním plánem farmy Krišnův dvůr, který vychází z vize Šríly Prabhupády, bylo surovinami vypěstovanými na farmě zásobovat vegetariánskou restauraci Góvinda Na hrázi, které obě spadají pod církevní organizaci *Mezinárodní společnost pro vědomí Krišny, Hnutí Hare Krišna*. Tímto způsobem by bylo zajištěno, že suroviny po celou dobu,

¹⁰⁶ *Jamuna* [online]. ©2017 [cit. 2017-03-17]. Dostupné z: <http://www.jamuna.cz/>.

od pěstování až po jejich konzumaci, zůstanou čisté dle standardů hnutí. Ovšem informátor Edgar (40 let) uvedl, že tento plán v současné době není reálný, neboť restaurace potřebuje dodávat suroviny celoročně stabilně, což farma nemůže zajistit. Farma tedy nemá dostatečně velkou úrodu na to, aby mohla stabilně zásobovat tuto restauraci. Dodává jí tedy pouze mouku a ghí. Informátor Chrudoš (65 let) k tomuto dodává, že v současné době je k realizaci tohoto plánu nedostatek kapacity, a to jak půdy, tak i faktoru práce, tedy nedostatek oddaných na farmě. Domnívá se, že je zapotřebí vychovávat další a další generace, které budou chápat smysl této celé filosofie, a věří tedy, že v budoucnu bude možné tuto vizi uskutečnit.

5.3.5.2 Chov a ochrana krav

Jednou z dalších oblastí spjatých s farmou Krišnův dvůr je nejen samotný chov krav a býků, který je významnou součástí tradičního způsobu zemědělství, ale také jejich ochrana. Kráva pro oddané představuje neodmyslitelný symbol duchovního světa a duchovní nálady, který reprezentuje určitou původní kulturu. A jelikož se farma Krišnův dvůr nepovažuje za pouhou ekologickou farmu, ale za společnost reprezentující tuto původní kulturu, je ochrana krav nezbytnou součástí farmy. Krávy zde tedy nejsou primárně chovány z hospodářského či ekonomického hlediska, i když tyto faktory také nelze opominout – kromě mléka poskytují např. organické hnojivo, které se na farmě využívá a je cennější než tráva, kterou spásají. Jejich hlavní význam lze však vnímat jako spíše symbolický, neboť jejich přítomnost dotváří celistvost duchovní nálady, které tu oddaní chtějí dosáhnout. Krávy na Krišnově dvoře se tedy nezabíjejí ani neposílají na jatka. Momentálně je na Krišnově dvoře pět krav a čtyři volí.

Stejně jako v Indii je v hnutí Haré Krišna kráva považována za posvátné zvíře, neboť Krišna byl kdysi pasáčkem krav, měl k nim velmi vřelý a láskyplný vztah a je také velkým milovníkem mléčných výrobků. Kráva je po vzoru védské kultury považována za matku lidstva, neboť nám poskytuje mléko stejně jako naše biologická matka. Tento vztah poznala také tazatelka Yveta, jak sama říká:

„Právě syn mě přivedl k tomu, my jsme byli v Indii a několik dní za mnou chodil a říkal 'Mami, mami, musíš se mnou jít do góšaly, já tě chci představit svojí druhý

mamince.' (...) tak jsme tam přišli, ta kravička se jmenovala Tulasí, a jakmile k ní můj syn přišel a pohládl jí, tak ona ho hned začala olizovat, pusinkovat, jako svoje telátko. A on to přijímal tu její lásku a drbal jí, a bylo vidět, že maj krásnej vztah.“
(Yveta, 40 let)

Tazatelka Yveta dodává, že se jedná o velice klidného a mírumilovného tvora, který se nachází v kvalitě dobra. Dobro je kráva schopná pomocí své aury¹⁰⁷ předávat dál, proto její přítomnost dle informátorky Yvety člověka velice pozitivně ovlivňuje. Kráva tak pro oddané neznamena pouze zvíře, které poskytuje člověku mléko, i když se jedná o její hlavní funkci. Avšak její význam tkví především v její propojenosti s Krišnou a duchovním světem, který sama v této kultuře symbolizuje.

Mléko a mléčné výrobky jsou pro oddané velmi důležité zejména pro své zázračné účinky pro lidské tělo a pro rozvoj intelektu člověka, neboť dle nich vyživují jemné mozkové tkáně. Oddaní tak nesouhlasí s vegany, kteří se často nestravují mléčnými výrobky jako protest proti násilí, kterému jsou krávy vystaveny v současném mlékárenském průmyslu. Oddaní však argumentují, že pokud jsou mléčné výrobky tolik prospěšné pro duchovní rozvoj člověka, nemají důvod je odmítat. Podle příslušníků hnutí stojí za násilím páchaném na zvířatech, obzvláště pak na kravách, démon Kali. To, že lidé přestanou používat mléko, přispěje spíše k jeho radosti.¹⁰⁸ Oddaní ovšem upřednostňují mléko a mléčné výrobky pocházející od krav, které jsou chovány v dobrých podmínkách, a kde je s nimi zacházeno s láskou. Proto jsou mléčné výrobky pocházející z farmy Krišnúv dvůr oddanými upřednostňovány. Jelikož oddaní na farmě zastávají názor, že zde každá služba podporuje každou službu a jeden člověk se bez druhého neobejde, tak z tohoto předpokladu vyplývá, že o krávy se zde nepřímo starají všichni. Tuto myšlenku ilustruje na konkrétním příkladu informátor Adam:

¹⁰⁷ Dle tazatelky Yvety má každá živá bytost svou auru, která se navzájem ovlivňuje s auru někoho jiného. Lidská aura dosahuje až dva a půl metru, ovšem to pouze u duchovně velmi pokročilých osob, jejichž čakry (energetická místa v těle) jsou zcela očištěny. Aura krávy dosahuje až osmi metrů, příznivě tedy ovlivňuje živé bytosti, které jsou v dosahu oněch osmi metrů.

¹⁰⁸ *Vaišnavská společnost: časopis ISKCONu pro nábor a výcvik*. Ostrava: DG Publishing, 2013, s. 21. ISBN 978-80-260-4342-3.

„(...) a když někdo dělá třeba účetnictví, nebo nějaký internetový obchod, tak to zároveň podporuje i ochranu krav nebo péči o krávy, protože skrz ně můžou zase přijít další prostředky, jak jakoby rozvíjet tu oblast třeba pro krávy.“ (Adam, 40 let)

Žádná oblast proto není na farmě považována za podružnou, neboť k řádnému chodu celé farmy je zapotřebí, aby všechny oblasti správně fungovaly a navzájem spolu spolupracovaly. Přímo se o krávy na farmě starají pasáčci a pasačky, kteří je pravidelně dojí, vyhání je a zahání. Jsou také vyhrazeni lidé, kteří se starají o zdravotní stav a případně také o jejich léčbu. Na farmě se nachází kravín (góšala), na jehož údržbě a úklidu se pravidelně podílí veškerí oddaní na farmě. Když kráva čeká telata, jedná se o slavnostní událost podobně, jako když se má narodit dítě. Po narození telete celá slavnost vrcholí a oddaní vybírají jméno z mnoha duchovních jmen, které se vyskytují ve védské literatuře. Nově narozené tele se tak stává regulérním členem rodiny oddaných. Důležité pro oddané také je sledovat přirozený vývoj telete, tedy jak roste, učí se novým věcem, pije mléko a jak se z něj také stává matka, která dává mléko svému mláděti. Napříč hnutím se také šíří sdílený příběh, který legitimizuje představu oddaných o posvátnosti krav. Tato legenda se týká jedné starší krávy, která se údajně nachází na farmě. Tato kráva dává mléko už více než osm let, i když je jalovice – tedy neměla nikdy mládě. Mléko tak podle výpovědi poskytuje pouze ze samé lásky k oddaným, kterým natolik vděčí za jejich péči, že jim to chce tímto způsobem oplatit. Dotazovaní vyprávěním o této jalovici ilustrují, že i mezi člověkem a krávou mohou nastat velmi důvěrné vztahy, díky kterým se kráva cítí v bezpečí a chce být pro člověka přínosná. Jaké vztahy panují mezi oddanými a krávami na farmě Krišnův dvůr a jaká péče je těmto zvířatům věnována je patrné také z výpovědi informátora Edgara:

„Takže kdybych se narodil jako kráva, tak bych se chtěl narodit na naší farmě. My se o to zvíře hezky postaráme a takhle, a pak je tam tak hezká spolupráce, ty krávy nemají problém, protože vám daly mlíko, jsou spokojené, žrádla mraky. My máme dost mlíka, a všechno funguje, jak má.“ (Edgar, 40 let)

Býk je považován za otce, poněvadž přispívá ke správnému chodu hospodářství a pomáhá pěstovat potravu na polích, a tím se tedy zaslouhuje o naši obživu. Býci společně

s koňmi jsou užiteční zejména při orbě na poli, těžbě dřeva či přepravě nákladu. Ačkoliv je vizí farmy Krišnův dvůr oprostít se od moderních technologií a žít přirozenějším, jednodušším a ekologičtějším způsobem života, momentálně nemá dostatek kapacity na to, aby mohla fungovat beze strojů. Zpočátku se na farmě hospodařilo pouze s pomocí volů, koní a jednoduchých strojů, avšak rozrůstající se komunita znamenala také potřebu větší úrody. Zejména koňské síly tak byly částečně nahrazeny traktorem a kombajnem.

Na farmě každoročně probíhá festival, v rámci kterého jsou krávy a volové uctívány a který tak vyzdvihuje symbolický význam těchto zvířat. Festival nese název *Góvardhana púdžá* (uctívání kopce Góvardhan¹⁰⁹), *Gó púdžá* (uctívání krav), *Gó krida* (uctívání volů). Festival se v roce 2016 konal v neděli 30. října, kdy bylo také provedeno zúčastněné pozorování. Začátek téměř celodenního programu tradičně začíná ve 4:30 obřadem uctívání Božstev, následuje výuka manter, vítání Božstev, uctívání duchovního mistra Šríly Prabhupády, zpívání Haré Krišna mahámantry, video projekce o posvátném kopci Góvardhan, obětování hostiny Božstvům atd.

Program věnovaný uctívání místních krav probíhal v góšale, kde jsou ustájeny. Jelikož jsou krávy v této kultuře brány jako matky a správně by každá matka měla mít své jméno, nachází se v kravíně cedulky se jmény jednotlivých krav. Ačkoliv je tento den věnován všem kravám, z praktických a etických důvodů (aby tato zvířata nerozrušoval hluk a přítomnost většího počtu lidí) se v době konání festivalu v góšale nacházela pouze jedna kráva – Pingala. Tato část programu začala krátkým úvodním proslovem jedním z oddaných o tom, z jakého důvodu je důležité tato stvoření uctívat a jakým způsobem bude uctívání probíhat. V góšale nejdříve proběhlo krátké áraťi, tedy uctívání Božstev na oltáři, při kterém byl zpíván kirtán. Celý tento rituál proběhl velice rychle a na poměry příslušníků Haré Krišna také vcelku potichu, aby přítomná kráva nebyla ve stresu. Následovalo předání dárků *gópum* a *gópím*, tedy pastýřům a pastýřkám, a poděkování za jejich oddanou službu, starání se o chod stáje a péči o místní krávy a voly. Dále byly rozdány placky a jetel, kterými se nakrmila Pingala, a účastníci festivalu dělali různými tekutými barvami otisky svých rukou na tuto krávu. Tato aktivita souvisí se zábavami Krišny v duchovním světě. Jak je uvedeno ve védské literatuře, Krišna se sám stará o krávy a telata, a tímto způsobem si s nimi hraje. Oddaní si tedy hýčkají zvíře, o které pečuje sám

¹⁰⁹ Kořeny tohoto svátku lze nalézt ve védské literatuře, kde Krišna zachránil obyvatele Vradže před hněvem poloboha Indry a radil jim, aby se klaněli kopci Góvardhan. Tento svátek tak nejen připomíná posvátnost tohoto místa, ale také ukazuje nadřazenost Krišny nad polobohy.

Krišna, a tímto si připomínají duchovní svět a symbolicky s ním spojují svou mysl. Tímto končil program v góšale a všichni účastníci se přesunuli na nedalekou louku, kde se nacházel zbytek Stejným způsobem tak byly uctěny všechny ostatní krávy a volové. Celý festival se nesl ve velmi radostném duchu a byla zde zjevná upřímnost, se kterou oddaní k těmto uctívaným zvířatům přistupovali.

6 Zhodnocení výsledků terénního výzkumu

Provedený terénní výzkum se soustředil zejména na odhalení významu a funkcí stravování v hnutí Haré Krišna a určení stěžejních prvků, které dohromady tvoří jádro stravovacích zvyklostí. Jelikož hnutí rozděluje veškerý svět kolem sebe dle tří kvalit přírody na kvalitu dobra, vášně a nevědomosti, stává se tento klasifikační systém určujícím determinantem pro výběr potravy. Každé jídlo v sobě dle tohoto konceptu obsahuje všechny tři kvality v různém poměru, přičemž kvalita s převažujícím podílem je určující pro výsledné zařazení dané potravy do příslušné kategorie. Například potraviny z kvality dobra se mohou kvůli hnilobnému procesu lehce ocitnout na druhé straně hranice, tedy v kvalitě nevědomosti. Naopak potraviny nečisté již svým původem nemohou být zařazeny do jiné kategorie žádným způsobem. Jídlo v kvalitě dobra, tedy čisté jídlo, působí v tomto případě jako symbol, jenž pomáhá zachovávat konstruovaný sociální řád hnutí. Nečisté jídlo, kterým je v případě hnutí Haré Krišna např. maso či vejce, naopak zavedený řád a jeho strukturu ohrožuje. Aby tedy nebyly narušeny hranice vytvořeného systému, došlo u hnutí k tabuizaci potravin, které svým charakterem nejvíce odpovídají kvalitám vášně a nevědomosti. Následováním těchto pravidel, které zahrnuje dodržování potravinových tabu, utvrzují členové hnutí vzájemnou shodu na interpretaci světa kolem sebe. Díky volbě stejného jídelníčku tak dochází k utužení kulturní integrity mezi všemi příslušníky hnutí.

Jídlo nabývá především symbolického významu jako *prasádam*, tedy zduchovnělé jídlo. Tím se stává rituálně připravené a obětované jídlo, které je považováno za účinný nástroj k odstranění nakumulovaného hříchu a dosažení duchovní očisty. Prasádam tak symbolizuje samotného Krišnu a zároveň jeho milost, která je směřována ke všem jeho oddaným. Tím zároveň napomáhá k oproštění se od materiálního světa a veškerých tužeb s ním spojeným, včetně smyslových požitků. Z toho důvodu se oddaní stravují na vysoké kulturní úrovni, aby demonstrovali svou disciplinovanost a schopnost sebekontroly, jež mají pro dané hnutí nepostradatelný význam.

Oddaní přisuzují prasádam zázračné účinky, kterým bezmezně věří. Aby však mohlo být jídlo oddanými obětováno a následně Krišnou očištěno, je zapotřebí dodržet přísné předpisy týkající se rituální i fyzické čistoty. Významnou roli zde hraje především kuchař, jehož vědomí symbolicky proniká do jídla. Pokrm se tak může stát duchovním mediem, prostřednictvím něhož se přenesou hříšné karmické reakce na strávnicka, a dojde také ke

znečištění jeho mysli. Požadavek na vnější i vnitřní čistotu lze nalézt už v Bhagavadgítě, a proto oddaní dodržováním zavedených standardů vyjadřují svou úctu ke Křišnovi. Následování těchto předpisů má rovněž svůj význam, který lze spatřovat ve vidině bezpečného zázemí a zachování vlastní identity. Kuchyň jakožto čisté místo tak musí splňovat vysoké hygienické standardy, aby nedošlo k jejímu znečištění, a to například i přítomností neoddané osoby. Příslušníci hnutí, tedy duchovně uvědomělé osoby, symbolizují čistotu a snaží se také očistit veškeré hříšné duše na této planetě tím, že jim poskytnou prasádam skrze své vegetariánské restaurace. Funkcí těchto restaurací tedy je očistit co nejvíce osob a zachránit je před nepříznivou budoucností, avšak zároveň mohou plnit misijní funkci, pomocí které oddaní šíří svou víru mezi širokou veřejnost. Jejich význam mají však především pro oddané samotné – těm restaurace uprostřed nečistého města plného hříchu poskytují jakousi oázu čistoty, kam se mohou uchýlit a pomocí prasádam tak duchovně pokročit.

Oproti duchovnímu rozměru zastává prasádam také mnohem praktičtější funkci, a to poskytnutí dostatku energie na to, aby bylo hmotné tělo oddaného udržováno v chodu. To je žádoucí zejména z toho důvodu, aby oddaný mohl vykonávat oddanou službu pro Křišnu. Na základě této funkce je důležité nestravovat se příliš málo, aby oddaní nestrádali či dokonce netrpěli hlady, avšak ani ne příliš mnoho, aby nedocházelo k přejídání. Zásadní je tak dodržovat pravidelný jídelní režim, který udržuje oddané v kvalitě dobra. Mezi běžnou náboženskou praxí hnutí patří také dodržování půstů, jejichž hlavní funkcí je přispět k duchovnímu pokroku oddaného. Pokud je však oddaný po celodenní náročné práci vyčerpan či nedisponuje silnou vůlí, a tak není schopen soustředit se na pravou podstatu půstu, je lepší jej dodržovat jen zčásti, nebo jej vynechat úplně. Naopak bohaté hostiny, které se většinou vážou k nějaké slavnosti, jsou u oddaných také často k vidění. Zde jídlo pro příslušníky hnutí rovněž plní velice významnou funkci, poněvadž jim především svou chutí a pestrostí poskytuje potěšení, jenž si musí v mnoha jiných oblastech odepřít.

Kultura stravování hnutí je taktéž charakteristická sdružováním oddaných během přijímání prasádam. Prostřednictvím těchto setkání mohou oddaní hromadně vykonávat jednu ze základních duchovních činností, tedy přijímání Křišnovy milosti v podobě jídla. Společnost ostatních oddaných je pokládána za základ duchovního pokroku, který je díky synergickému efektu mnohem efektivnější, než kdyby se oddaní stravovali individuálně.

Zároveň tyto společné hostiny plní sociální funkci, neboť napomáhají přítomným oddaným pokládat sebe sama za součást dané komunity a upevnit tak jejich soudržnost. Stravování oddaných tak lze pokládat za druh rituálu, který své členy pojí dohromady a podporuje skupinovou identitu.

Hnutí Haré Krišna, jakožto jedna z odnoží vaišnavismu, s sebou nadále nese prvky tradiční védské kultury, které se mnohdy silně projevují také v kultuře stravování tohoto hnutí. Přizpůsobení se západnímu světu a reakce na rozvíjející se konzumní společnost jsou ovšem rovněž velmi patrné například ve vizi hnutí, která se striktně distancuje od spolupodílení se na negativních aspektech moderní doby, jako jsou fast foody, neetické velkochovy zvířat, nadměrné používání chemických přípravků apod. Z tohoto důvodu a rovněž kvůli ujistění, že dané jídlo nebude kontaminováno špinavým vědomím neoddaného člověka, zakládají příslušníci hnutí vlastní farmy, jejichž hlavním cílem je naprostá soběstačnost. V České republice je nejstarší a nejrozvinutější z nich ekologická farma Krišnúv Dvůr, která se řídí heslem „jednoduché žití, hluboké myšlení“. Samotný způsob života oddaných na farmě je příznačný pro svou jednoduchost a spjatost s přírodou, a stává se tak zcela přirozeně také ekologickým. Na farmě tak nejsou používána žádná umělá hnojiva ani postřiky, využíván je neagresivní způsob orby a ochrana přirozené fauny.

K naplnění vize farmy dosáhnout naprosté soběstačnosti ještě pravděpodobně povede dlouhá cesta. K potravinové soběstačnosti přispívá vlastní zemědělská produkce, plně funkční mlýny, na kterých se mele vlastní mouka, restaurace a pekárna s kuchyní, kde se většinou zpracovávají vypěstované suroviny spolu s vyrobenou moukou. U určitých pěstovaných potravin sice dochází k jejich nadprodukcí, která umožňuje následný prodej, ovšem některých potravin je naopak nedostatek. Momentální potravinovou soběstačnost farmy tak informátor Adam (34 let) odhaduje na 60 %. O finanční samostatnosti se v případě farmy rovněž nedá hovořit, neboť je z velké části závislá na poskytování dotací, na něž má jako ekologická farma nárok. To také dokazuje fakt, že v období 2006–2016 čerpala farma z Evropské unie a státního rozpočtu dotace v celkové výši 3 686 519,68 Kč.

Další významnou oblast na farmě představuje ochrana krav. Význam krávy v této kultuře je značně symbolický. Kráva jako matka, která svým mlékem živí celé lidstvo, musí být dle příslušníků hnutí za svou posvátnost a výjimečnost uctívána a opečovávána. Legendy vztahující se ke Krišnovi jako milovníku krav a kravského mléka utvrzují

příslušníky hnutí v tom, že péče o krávy je bohulibá činnost, díky které je možné přiblížit se duchovnímu světu. Kráva pro ně tedy představuje jakési pojítka s duchovním světem, kterému se chtějí co nejvíce přiblížit. Nelze však opomenout ani ekonomické hledisko, poněvadž kráva poskytuje kromě mléka také organické hnojivo, které se na farmě využívá.

7 Závěr

Předkládaná diplomová práce se soustředila zejména na poskytnutí odpovědi na výzkumnou otázku týkající se významu a funkcí jídla a stravování v náboženském hnutí Haré Krišna. Pozornost byla rovněž věnována jednotlivým kulturním specifickým stravování, která jsou signifikantní pro toto hnutí. Bylo tak učiněno na základě terénního výzkumu, který se konal v centrech hnutí souvisejících s danou tématikou, tedy s jídlem, a to ve vegetariánských restauracích oddaných a na farmě Krišnův dvůr. Na základě zúčastněného pozorování a polostrukturovaných rozhovorů byly v práci postupně podkryty jednotlivé částice, které dohromady sloužily jako východisko pro vyvození dílčích závěrů.

Teoretická část práce se věnovala pojmům, jejichž vymezení je klíčové pro danou problematiku, a na něž je navázáno v praktické části. Rozebírána tak byla funkce jídla v náboženství, význam hostiny a půstu, potravinových tabu či rituální čistoty a nečistoty. Také byly představeny směry sociální a kulturní antropologie, o které se diplomová práce teoreticky opírá. Konkrétně se jedná o strukturální antropologii v podání Lévi-Strausse, symbolickou a interpretativní antropologii Mary Douglas a kulturní materialismus Marvina Harrise.

Praktická část se nejprve zaměřila na historické pozadí vzniku a popis základní filosofie hnutí Haré Krišna. Představena byla rovněž česká část hnutí Haré Krišna, která v České republice neoficiálně působí již od sedmdesátých let minulého století. Následně byly předloženy výsledky z výzkumného šetření. Z provedeného terénního výzkumu vyplynulo, že stravování v hnutí Haré Krišna má mnoho podob a také mnoho funkcí, které může v životě jeho příslušníků plnit. Nevýraznější z nich je funkce symbolická, která pomocí tabuizace vybraných potravin na základě jejich klasifikace přispívá k zachování zavedeného sociálního řádu oddaných. Potraviny, které jsou považovány za čisté, tak slouží jako symbol, pomocí něhož oddaní interpretují svět kolem sebe a nachází v něm své místo. Velice patrná je rovněž rituální podstata jídla, neboť vědomí příslušníka hnutí je již od pěstování surovin, až po samotnou konzumaci jídla silně propojeno s Krišnou. Neodlučitelnou součástí tohoto rituálu tak představují přísné předpisy, které se poji především s rituální a fyzickou čistotou, ale také s kulturou stolování a se zmíněným neustálým soustředěním své mysli směrem ke Krišnovi. Čistota je v tomto hnutí nutným

předpokladem ke konání čehokoliv, co souvisí s Krišnou – týká se tak v podstatě úplně všeho. Oddaní věří, že k dosažení vnitřní čistoty je nezbytné zachování čistoty vnější, a tak se přísné hygienické standardy týkají jak oddaného samotného, tak například také kuchyně či způsobu zpracování jídla. Jen při zachování naprosté čistoty je možné obětovat jídlo Krišnovi a přijímáním již zduchovnělého jídla dosahovat žádoucího duchovního pokroku. Následováním pravidel čistoty se tak příslušníci hnutí shodují na společné interpretaci světa a utužují svou kulturní integritu.

Sami oddaní vyzdvihují praktickou funkci jídla, která spočívá v udržení hmotného těla v chodu natolik, aby bylo možno vykonávat oddanou službu. Oddaní rovněž v rámci své náboženské praxe dodržují půsty a pořádají bohaté hostiny. Půst v případě hnutí přispívá především ke zbystření duchovního vnímání na úkor vnímání smyslového. Pestrost a chutnost jídla servírovaného na hojně pořádaných hostinách hnutí má svůj skrytý význam v tom, že poskytuje příslušníkům hnutí potěšení, jenž si musí v jiných oblastech odepřít. V neposlední řadě lze stravování hnutí Haré Krišna považovat za druh rituálu, který pojí své členy dohromady a podporuje skupinovou identitu. Vzájemná podpora oddaných představuje základ duchovního pokroku, a proto je společnému stravování přisuzován velmi pozitivní význam. Sociální funkce jídla tak hraje i v tomto náboženství velmi významnou roli.

Na základě svého ekologického smýšlení se hnutí Haré Krišna pokouší zakládat ekologické farmy, kterých se tato práce také dotkla. Požadovaným ideálem je úplná samostatnost těchto farem, ke které má například nejstarší farma oddaných u nás, Krišnův dvůr, ještě daleko, ovšem pomalými kroky se ubírá správným směrem. Příslušníci hnutí věří, že se tato vize díky nově se rodícím generacím oddaných v budoucnu stane realitou, a že se rovněž z dnešní konzumní společnosti opět stane společnost založená na jednoduchých, přirozených a zejména duchovních principech. Nelze nesouhlasit s tím, že by to pro dnešní stále více znečištěnou planetu Zemi byl rozhodně příznivý krok kupředu.

8 Seznam použitých zdrojů

Literární zdroje

ALLAN, Keith a BURRIDGE, Kate. *Forbidden words: taboo and the censoring of language*. 1. New York: Cambridge University Press, 2006. ISBN 9780521525640.

BARNARD, Alan a SPENCER, Jonathan. *The Routledge Encyclopedia of Social and Cultural Anthropology*. 2. New York: Routledge, 2009. ISBN 1135236402.

BOWIE, Fiona. *Antropologie náboženství*. Praha: Portál, 2008. ISBN 978-80-7367-378-9.

BRYNDZOVA, Miroslava. Úloha sakrálného jedla v hnutí Hare Kršna. In: BUBÍK, Tomáš, FÁREK, Martin a eds. *Náboženství a jídlo*. 2. Univerzita Pardubice: CERES, 2005. ISBN 80-7194-800-4.

BUBÍK, Tomáš. Hostina a půst v křesťanské kultuře. In: BUBÍK, Tomáš, FÁREK, Martin a eds. *Náboženství a jídlo*. 2. Univerzita Pardubice: CERES, 2005. ISBN 80-7194-800-4.

CROWTHER, Gillian. *Eating culture: an anthropological guide to food*. Toronto: University of Toronto Press, 2013. ISBN 1442607750.

DÁSA, Adirádža. *Kršnova vegetariánská kuchařka*. Grödinge: Bhaktivedanta Book Trust, 1992. ISBN 91-714-9045-0.

DOUGLAS, Mary. *Čistota a nebezpečí: Analýza konceptu znečištění a tabu*. Praha: Malvern, 2014. ISBN 978-80-87580-91-2.

DVOŘÁKOVÁ-JANŮ, Věra. *Lidé a jídlo*. Praha: ISV, 1999. ISBN 80-85866-41-2.

ERBAN, Vít. Kategorie “nečistého” v symbolické antropologii Mary Douglasové. In: BUBÍK, Tomáš, FÁREK, Martin a eds. *Náboženství a jídlo*. 2. Univerzita Pardubice: CERES, 2005. ISBN 80-7194-800-4.

FARB, Peter a ARMELAGOS, George J. *Consuming passions: the anthropology of eating*. Boston: Houghton Mifflin, 1980. ISBN 0395294487.

FRANĀKOVÁ, Slávka a DVOŘÁKOVÁ-JANŮ, Věra. *Psychologie výživy a sociální aspekty jídla*. Praha: Karolinum, 2003. ISBN 80-246-0548-1.

FREEDMAN, Paul. *Jídlo: dějiny chuti*. Praha: Mladá fronta, 2008. ISBN 978-80-204-1847-0.

FUJDA, Milan a LUŽNÝ, Dušan. *Oddaní Kršny: hnutí Haré Kršna v pohledu sociálních věd*. Plzeň: Západočeská univerzita v Plzni, 2010. ISBN 978-80-7043-951-7.

GOSWAMI, Satsvarúpa dása. *Prabhupáda: život čistého oddaného: skutečný příběh o duchovním učiteli, který postavil chrám, ve kterém může žít celý svět*. Praha: Bhaktivédantova Bhaktická Tvorba, 1991. ISBN 8090009840.

HALÍK, Tomáš. *Prolínání světů: Ze života světových náboženství*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2006. ISBN 80-7106-834-9.

HARRIS, Marvin. *Cows, Pigs, Wars & Witches: The Riddles of Culture*. 1.vyd. New York: Random House, 1974. ISBN 0394483383.

HENDL, Jan. *Kvalitativní výzkum*. 2. vyd. Praha: Portál, 2009. ISBN 978 80 7367 485-4.

KRSNAVALLI, deví dásí. *108 receptů od Góvindy: Praktická vegetariánská kuchařka aneb Jak žít zdravě, bohatě a moudře*. 1. Praha: The Bhaktivedanta Book Trust Intl.

LÉVI-STRAUSS, Claude. *Mythologica: Od medu k popelu*. 1. vyd. Praha: Argo, 2006. ISBN 80-720-3737-4.

LÉVI-STRAUSS, Claude. *Mythologica: Původ stolničení*. 1. vyd. Praha: Argo, 2007. ISBN 978-80-7203-907-4.

LÉVI-STRAUSS, Claude. *Mythologica: Syrové a vařené*. 1. vyd. Praha: Argo, 2006. ISBN 80-720-3644-0.

LÉVI-STRAUSS, Claude. *Strukturální antropologie*. 1. vyd. Praha: Argo, 2006. ISBN 80-7203-713-7.

LUŽNÝ, Dušan. *Hledání ztracené jednoty: průniky nových náboženství a ekologie*. Brno: Masarykova univerzita, 2004. Proměny náboženství. ISBN 80-210-3492-0.

LUŽNÝ, Dušan. *Nová náboženská hnutí*. Brno: Masarykova univerzita, 1997. ISBN 80-210-1645-0.

LUŽNÝ, Dušan. *Sociálně-ekologické prvky v hnutí Haré Kršna*. Religio: Revue pro religionistiku, Brno: Česká společnost pro studium náboženství Brno, 1999, roč. 7, č. 2. ISSN 1210-3640.

MEULENBELD, Gerrit Jan a LESLIE, I. Julia. *Medical literature from India, Sri Lanka, and Tibet*. New York: E.J. Brill, 1991. ISBN 9004095225.

MONTANARI, Massimo. *Hlad a hojnost: dějiny stravování v Evropě*. Překlad Zora Obstová. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2003. Utváření Evropy; sv. 6. ISBN 80-7106-560-9.

PRABHUPÁDA, Šrí Šrímad A. Č. Bhaktivédanta Swami. *Bhagavad-Gītā: taková, jaká je: s původními sanskrtskými texty, přepisem do latinského písma, českými synonymy*,

překlady a podrobnými výklady. Praha: Bhaktivedanta Book Trust, ©1998. ISBN 9171494057.

PRABHUPÁDA, Šrí Šrímad A. Č. Bhaktivédanta Swami. *Górákšja a vegetariánství.* Praha, 1990.

PRABHUPÁDA, Šrí Šrímad A. Č. Bhaktivédanta Swami. *Vědecké poznání duše.* Lužce: Centrum pro vědská studia, 2012. ISBN 978-80-87336-07-6.

ROSEN, Steven J. *Skrytá sláva Indie.* Praha: Centrum pro vědská studia, 2007. ISBN 978-80-903829-0-9.

SOUKUP, Václav. *Přehled antropologických teorií kultury.* 2. vyd. Praha: Portál, 2004. ISBN 80-7178-328-5.

ŠARAPATKA, Bořivoj, URBAN, Jiří, a kol.,. *Ekologické zemědělství - II. díl: normy Evropské unie, chovy a welfare hospodářských zvířat.* Šumperk: PRO-BIO, 2005. ISBN 8090358306.

TRUBEK, Amy B. *The Taste of Place: A Cultural Journey into Terroir.* Berkeley: University Presses of California, Columbia and Princeton, 2004, XIII. ISBN 052093413X.

TYLOR, Edward Burnett. *Primitive culture: researches into the development of mythology, philosophy, religion, language, art, and custom.* 2. London: John Murray, 1971.

URBAN, Jiří, ŠARAPATKA, Bořivoj, a kol. *Ekologické zemědělství: učebnice pro školy i praxi – I. díl* 1. vyd. Praha : MŽP a Svaz PRO-BIO, 2003. ISBN 80-7212-274-6.

Vaišnavská společnost: časopis ISKCONu pro nábor a výcvik. Ostrava: DG Publishing, 2013. ISBN 978-80-260-4342-3.

VIKÁŠA SVÁMÍ, Bhakti. *Příručka pro začátečníky o nauce vědomí Krišny*. 1. Praha: The Bhaktivedanta Book Trust, 2009. ISBN 978-80-903829-9-2.

ZÜRRER, Ronald. *Reinkarnace: Úvod do vědy o putování duší*. Praha: EarthSave CZ, 2007. ISBN 978-80-86916-01-9.

Elektronické zdroje

Hare Krišna [online]. ©2007 [cit. 2017-02-24]. Dostupné z: <http://www.harekrsna.cz/cvs/>.

Jamuna [online]. ©2017 [cit. 2017-03-17]. Dostupné z: <http://www.jamuna.cz/>.

Náboženská víra obyvatel podle výsledků sčítání lidu - 2011. *Český statistický úřad* [online]. Praha, 2014 [cit. 2017-02-22]. Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czso/nabozenska-vira-obyvatel-podle-vysledku-scitani-lidu-2011-61wegp46fl>.

NOVOTNÝ, Tomáš. Náboženské pozadí kašrutu. *Dingir* [online]. 2005, 8(1), 12 [cit. 2016-11-18]. Dostupné z: <http://www.dingir.cz/archiv/Dingir105.pdf>.

NOVOTNÝ, Tomáš. Symbolika jídla v Judaismu. *Dingir* [online]. 2005, 8(1), 11 [cit. 2016-11-18]. Dostupné z: <http://www.dingir.cz/archiv/Dingir105.pdf>.

Prabhupád Bhavan: ISKCON Brno [online]. ©2015 [cit. 2017-02-24]. Dostupné z: <http://www.bhavan.cz/>.

Pro zemědělce: Základní principy ekologického zemědělství. *PRO-BIO* [online]. [cit. 2017-03-18]. Dostupné z: <http://pro-bio.cz/pro-zemedelce/>.

Registr ekologických podnikatelů: Mezinárodní společnost pro vědomí Krišny, Hnutí Hare Krišna. *eAGRI* [online]. [cit. 2017-03-17]. Dostupné z:

<http://eagri.cz/public/app/eagriapp/EKO/Prehled/Detail.aspx?guid=8DF6A165EB9124E9E04011AC8214167A&stamp=1489778624092>.

Šrí Hari Dhám: Kazatelské centrum hnutí Hare Krišna [online]. 2012 [cit. 2017-02-24]. Dostupné z: <http://haridham.cz/?me=1>.

Šrí Šrí Nitái Navadvípačandra [online]. 2011 [cit. 2017-02-24]. Dostupné z: <http://harekrsna-luzce.cz/web/>.

ŠTAMPACH, Ivan O. Náboženství a jídlo. *Dingir* [online]. 2005, 8(1), 10 [cit. 2016-10-17]. Dostupné z: <http://www.dingir.cz/archiv/Dingir105.pdf>.

9 Seznam tabulek

Tabulka č. 1: Pasportizační údaje informátorů a informátorek	14
Tabulka č. 2: Opoziční postavení anglické a francouzské kuchyně	24
Tabulka č. 3: Tři kvality hmotné přírody hnutí Haré Krišna	59
Tabulka č. 4: Přejchod informátorů a informátorek na vegetariánskou stravu.....	65
Tabulka č. 5: Porovnání anatomie člověka a masožravých a býložravých zvířat	67